

БОШ МУҲАРРИР САҲИФАСИ

O'ZINGIZ HAM O'QIGANMISIZ?

“Ҳаммамиз учун ҳурматли” Брежневдан қолган бир анекдот кўпчилиكنинг ёдида бўлса керак. Бош котиблигу яна ҳоказо мансаб-мартабалари камлик қилибми, “Тикланиш” деган хотиранома ёзиб, собиқ Иттифоқнинг биринчи рақамли “бош адиби”га ҳам айланган эди у зот. Газетаю радио-телевидениеда фақат шу гап, не-не алломаи замонлар фақат шу асарни таърифлаган! Ушанда донгдор муаллиф сиёсий жўраларидан бирига бундай маслаҳат солган экан: “Ҳамма зўр-зўр деяпти, ўзим ҳам бир ўқиб кўрсаммикан шунини, нима дейсан?”

Аввалданоқ айтиб қўяйлик: давлату сиёсат арбобларига даъво қилгулик жойимиз йўқ. Уларнинг йўриги ўзга. Бизни бутунлай бошқа ҳол ташвишга соляпти. Китоб битувчи кўпайди! Умрида қалам ушлаб кўрмагани ҳам адиблик даввосида кўша-кўша китоб чиқаряпти. Бадиий асар ёзиш-ку ҳамманинг ҳам кўлидан келавермайди; майли, ёзсин, ўқитадиган одамини топса — ёзаверсин, ҳалоли бўлсин!

Аммо биргина муаллиф ўттиз-қирқлаб монография, уч юз-тўрт юз илмий мақола ёзишига нима дейсиз? Илмий мақола-я! Бундай маҳобатли рўйхатни кўрганда киши ёқасини ушлаб қолади: Толстой бўл-э! Китобу рисола ёзиб берадиган ускуна-пускунаси бормикан ё? Суриштириб кўрсангиз, ҳурматли муаллифимиз кўпинча ё арбоб, ё катта бир илмий муассасанинг раҳбари ҳам бўлиб чиқади. Демак, у зот ё ўзи ёзмайди, ё ишхонасига ўхшатиброқ раҳбарлик қилмайди. Бунинг сирини илмий доираларда кўпчилик билади. Сири шундайки, ўша дарслигу қўлланмаларни олиб қарасангиз, муқовада камдан-кам ҳоллардагина бир кишининг имзосини учратасиз. Камида икки ном, бўлмаса — уч-тўрт муаллиф! Хўш, буни аслида ким ёзган? Балоларга қолишдан кўрқмай айтадиган бўлсак, китобнинг асоси аксарият ҳолларда номи рўйхатнинг охирироғида турган кимсага тегишли бўлади!

(Ҳадеб ўзгалардан олмай, ўзимиздан ҳам бир латифа қўшиб кетайлик. Қуён китоб ёзиб, маслаҳат сўрагани бўрининг олдига элтибди. “Нега бу ерда менинг номим йўқ?” деб бўривой ўзининг исмини қўшиб қўйибди. Кейин муаллиф китобини йўлбарсга олиб борибди. Йўлбарсвой ҳам исмларини тиркабдилар. Шерга навбат келганда у рўйхатни кўриб, “Қуён бу ерда нима қилиб юрибди?” дея унинг номини ўчириб ташлаган экан...)

Бундай асарнинг “устиди” кўпинча бутун бошли бир бригада меҳнат қилади — ҳашар. Устоз учун, устознинг шон-шухрати йўлида. Устознинг ўзи эса қўлига қалам олиб бирор нима ёзишига ҳам шубҳа қиласиз.

Ундан кейин, ана, нашриёту таҳририятларда енг шимариб адабий негрлар, мардикорлар ўтирибди...

Кимга керак бундай “эъжод”? Қўлингиздан келмаса, китоб ёзмай ўтсангиз ҳам биров уришмайди. Дунёда ном қолдиришнинг бошқа йўллари кўп.

Тўғриси, бу қаллобликдан кўрса биргина одам наф кўради — муаллифлар рўйхатининг бошида тургани!

Зарари эса — сиз билан бизники, китобхонники!
...Китобингизни ўзингиз ҳам ўқиганмисиз, устоз?

ТАФАККУР

Тафаккур

ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ, МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ЖУРНАЛ

НИМА ДЕЙСИЗ, ЗАМОНДОШ?

Табиийлик ва сунъийлик: чегара қаерда?
Профессор Жуманазар БЕКНАЗАР
билан суҳбат.....4

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Саъдулла ОТАМУРОДОВ. Тажовуздан
сақланиш йўли..... 14

РУҲИЯТ САБОҚЛАРИ

Нурбой АБДУЛҲАКИМ. Қалб
ҳақиқати.....20

ЮРАК ТИЛГА КИРДИ

Хосият РУСТАМОВА. Ер айланар
фалак чархида.....28

Нодира АФОҚОВА. Кўксимдин ўтдию
сорғорди хазон.....31

ТАҚДИРДАГИ ТАДБИРЛАР

Сергей ДОВЛАТОВ. Акам. Ҳикоя.....34

Бош муҳаррир
Эркин АЪЗАМ

Таҳририят:

Нурбой АБДУЛҲАКИМ
(бош муҳаррир ўринбосари)

Дамин ЖУМАҚУЛ
(масъул котиб)

Ольга ЖОЛДАСОВА
(бадий безак бўлими мудири)

Шоҳ САНАМ
(мусаҳҳих)

Наргиза УСМОНОВА
(саҳифаловчи)

Журнални безашда мусаввирлар —
Акмал НУР ва Тўра ШОМИРЗАЕВ
асарларидан ҳамда Машраб НУРИНБОЕВ
олган суратлардан фойдаланилди.

Жамоат кенгаши:

Дилором АЛИМОВА

Абдулла АЪЗАМ

Муҳсин АШУРОВ

Хуршид ДАВРОН

Нуриддин ЗАЙНИЕВ

Баҳодир ЗОКИР

Нажмиддин КОМИЛ

Султонмурод ОЛИМ

Хайридин СУЛТОН

Қобилжон ТОШМАТОВ

Нурислом ТЎХЛИЕВ

Абдураҳим ЭРҚАЕВ

Тўлепберген ҚАЙИПБЕРГЕНОВ

Муртазо ҚАРШИБОЙ

Фарҳод ҲАМРОЕВ

Иброҳим ҲАҚҚУЛ

Муассис — Республика Маънавият ва
маърифат кенгаши

Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва
ахборот агентлигида 120-рақам
билан рўйхатга олинган.

Матнларда фойдаланилган мисол,
кўчирма ва маълумотлар аниқлиги учун
муаллифлар жавобгардир.

Журналдан кўчириб босилганда манба
қайд этилиши шарт.

Манзилимиз: 700047, Тошкент шаҳри,
Мовароуннаҳр кўчаси, 6-уй

133-10-68
139-05-19

Журнал андозаси таҳририятнинг комп-
ютер бўлимида тайёрланди.

“Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмаҳонаси, 700029,
Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй

2006 йил 15 февраль кунин босмаҳонага
топирилди. Қоғоз бичими 70x100 1/16,
6 босма тобок, 2276-буюртма. Нашр
адади 3000 нусха.

SAHIFALARIDA

саҳифаларида

САНЪАТ ФАЛСАФАСИ

Абдулла УЛУФОВ. Ўйга толдирувчи ранглр.....48

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Абдуғафур РАСУЛОВ. Ҳақиқатпараст....52

Ашурали ЖЎРАЕВ. Қўшиқ дунёсининг Мажнуни.....57

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИҚОТЛАР

Муҳаббат ИСАЕВА. Янги аср фалсафаси ва инсон.....84

Дилбар РЎЗМЕТОВА. Раҳбар бўлиш осонми?.....85

Фаридахон СОИФНАЗАРОВА. Осойишта ҳаёт манбаи.....86

Фахриддин ЎСАРОВ. Кореяда таълим тажрибаси.....87

Дилрабо МУҚИМОВА. Ахлоқ ва руҳият ...88

Қўлдош ПАРДАЕВ. “Ал-Ислоҳ” ва таълим ислоҳи.....89

Фируз ВАЛИЕВ. Замонабop лугатлар....90

Машхура РАШИДОВА. Сифат ва нафосат....91

Гулруҳ ТОШЕВА, Адҳамжон АШИРОВ. Урф-удумлар замиридаги ҳикмат.....91

Улуғбек АБДУЛЛАЕВ. Фарғона кипчоқлари.....93

Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....126

ҲУҚУҚИЙ ТАФАККУР

Раҳматуллоҳ қори ОБИДОВ. Аёл — шайтоннинг қуроли эмас.....60

БОҚИЙ САРЧАШМАЛАР

Нажмиддин КОМИЛ. Ирфон нури.....68

МОҲИЯТ ЖИЛОЛАРИ

Ибодулла ЭРГАШЕВ. Бахт тўқис бўладими?.....74

ЖАВОНДАГИ ЖАВОҲИР

Фахриддин НИЗОМ. Тўрт китоб таърифи.....78

НИМА ДЕЙСИЗ, ЗАМОНДОШ?

**ТАБИИҲЛИК ВА СУН'ИЙЛИК:
СНЕГАРА ҚАЙЕРДА?**

*Тиббиёт фанлари доктори, профессор
Жуманазар БЕКНАЗАР билан
суҳбат*

— Жуманазар ака, биламизки, қадим Шарқ халқлари вужуд соғломлигига ҳам, руҳ баркамоллигига ҳам катта аҳамият билан қараган. Мизожни яхши билган, таомни ҳам шунга кўра истеъмол қилган. Руҳият тарбияси билан мунтазам шуғулланган...

Орадан асрлар ўтди. Биз аجدодларимиз билган ҳақиқатларни ўзлаштириб, ҳаётга татбиқ этишимиз, уларнинг илмдаги ютуқларини янгилари билан бойитишимиз зарур эди. Лекин бундай бўлмади. Назаримда, бу соҳада ўша даврда эришилган муваққиятларни бойитиш у ёқда турсин, улар қолдирган меросни ҳам қониқарли даражада ўзлаштира олмаётганга ўхшаймиз. Балки мулоҳазаларим баҳслидир. Бу ҳақда Сизнинг фикрингиз қандай?

— Шарқда руҳ тарбияси билан мунтазам шуғуллангани бежиз эмас. Чунки руҳ баркамоллиги вужуд соғломлигининг ҳам бош шarti. Аслида, Шарқ тиббиётининг юксак даражада ривожлангани сабаби ҳам руҳ тарбиясига бўлган эътибор самарасидир.

Рухан тетик одам осонликча хасталанмайди. Шу боис беморни даволашда инсон вужудининг касалликка қарши кураш имкониятларини сафарбар эта билиш муҳим аҳамиятга эга. Буни, тиббиёт таъбирича, “тирик организмни тирик ҳужайралар билан даволаш” дейилади. Бу усул билан муолажа этишда мизожнинг ўрни алоҳида. Шарқ табобатида мизожнинг иссиқ-

лик, совуқлик, намлик, қуруқлик хусусиятлари мудом назарда тутилгани ҳам бунинг тасдигидир.

Ҳар бир яралмишда ўзига хос ҳикмат бор. Жумладан, Ер юзида бир юз эллик минг турдан ортиқ ўсимлик ва гиёҳ бўлса, уларнинг ҳар бири муайян хасталикни даволаш хусусиятига эга. Фақат инсон бу мўъжизалар сирини тўлиқ англай олмайди. Оддийгина мисол. Ловиянинг тузилишига эътибор беринг: худди буйракка ўхшайди. Энг муҳими, буйракдаги тошларни эритиш, ҳайдашда ловия пўстлоғининг дамламасидан кўра фойдалироқ нарса йўқ. Ёнғоқни шаклан инсон миясига менгзаш мумкин: қаттиқ пўстлоғи — бош суяги, юмшоқ пўстлоғи — мия пардалари, мағзи эса миянинг айни ўзи. Буюк бобомиз Ибн Сино ёнғоқ мағзини кўпроқ истеъмол қилишни тавсия этади. Унинг ақлни пешлаш хусусиятини таъкидлайди. Бугунги кунга келиб маълум бўлдики, инсон организмида йод моддасининг етишмаслиги ақлий заифликни келтириб чиқаради. Ёнғоқ мағзи эса йод моддасига бой экани билан ажралиб туради.

Инсон вужудида муҳим бир аъзо борки, миттигина бўлишига қарамай, ҳаёт учун бениҳоя зарур. Танада касаллик аломатлари пайдо бўлса, биринчи бўлиб кураш бошлайдиган бу аъзо буйрак усти безидир. У худди саримсоқ бўлагига ўхшайди. Саримсоқпийезнинг инфекцияга қарши энг яхши муолажа воситаси экани бугун ҳеч кимга сир эмас. Қолаверса, саримсоқпийез биоқувватни бир неча баробар оширади, умрни узайтирувчи хусусиятга эга.

Оллоҳ таоло инсонга беқиёс неъматлар ато этган. Турли наботот турларининг томирини, гулини, баргини, мевасини, поясини шаклан инсоннинг қайсидир аъзосига ўхшаш қилиб яратгани, бу орқали ўсимликларнинг қандай хасталикка шифо эканига ишорат этгани ҳам Яратганнинг меҳрибонлиги далилидир. Афсуски, инсон бу ишора моҳиятига ҳануз тўлиқ ета олган эмас. Унинг адашувлар гирдобидида қолгани сабаби ҳам шунда.

Аслида, ўсимликлар ҳам тирик организм. Улар ҳам ўзига хос тарзда эшилтади, кўради, нафас олади, кўпаяди, қайғуради, ҳатто нола чекади. Эътибор берганмисиз, ўсимликнинг синдирилган шохидан суюқлик чиқади — демак, йиғлайди. Вақтида суғормасангиз, сўлади. Меҳр билан олма кўчатини ўтқазган, парваришлаб ўстирган боғбон вафот қилса, олма дарахти шу йили

Рукнимизнинг бу галги меҳмони — илғор зиёли замондошларимиздан бири, таниқли тиббиёт олими, профессор Жуманазар Бекназар. Бу ном ортиқча таъриф-тавсифга муҳтож эмас. Олимнинг “Изтироб комидан”, “Тош балоси”, “Гулдек нозик”, “Меҳр куёши” каби тиббиётга оид асарларини бугун китоб дўконларидан топиш маҳол — улар аллақачон ўқувчининг мулкига айланган. Икки юздан ортиқ илмий мақола, йигирмадан зиёд илмий ихтиролар муаллифи экани, минглаб хасталар унинг жарроҳлик операцияси шарофати билан соғлом ҳаётга қайтгани олимнинг шухрати наинки мамлакатимизда, ҳатто хорихда ҳам ёйилишига сабаб бўлди.

Жарроҳ деганда, одатда оқ халат кийган бўлса-да, раҳм-шафқатдан бирмунча йироқ одам кўз ўнгимизда гавдаланади. Қалбида шеърят аталмиш нафис санъатга ошнолик борлиги, жарроҳ бўлса-да, Жуманазар Бекназарнинг кўнгли гулдай нозик экани далилидир. Унинг қаламига мансуб “Ватан — ёниқ юрагим” шеърлар тўплами, салмоқлигина ҳажмдаги “Қамай достони” ҳам шундай хулоса чиқаришга асос бўла олади.

ди. Боболаримиз буни дориворларни Қуръон йиғиб, тоза, бежирим жойлаган. Улар “тирик билан даволаш” қондаси-

Замонавий тиббиёт эса, кимёвий усулда синтез қилиб, улар воситасида ҳужайраларга таъсир этиш йўлини танлади. Бундай дорилар одам организмдаги модда алмашинув жараёнини сунъий равишда тезлаштиради ёки секинлаштиради. Оқибатда организм зўриқади. Аниқроқ айтадиган бўлсак, организм уддалаши лозим бўлган ишни синтезлаштирилган дори бажаради. Натижада, инсон вужуди ана шу кимёвий дорилар келтирган ёки келтираётган зарарга қарши курашиш билан овора бўлади-қолади. Оқибатда, шундай кимёвий дориларни узоқ муддат истеъмол қилган организм иммунитетини қисман ёки бутунлай йўқотади. Буни исботлаш у қадар мушкул эмас. Антибиотик ва гормонлар билан узоқ вақт даволанган беморнинг аҳволини кузатиш кифоя.

— Доривор ўсимликларнинг нечоғлиқ фойдали эканига Шарқ табobati тарихида мисоллар кўп. Замонавий тиббиёт, хусусан, Фарб тиббиёти ҳам буни тасдиқлайдими?

— Шифобахш ўсимликларнинг кимёвий усулда олинган дорилардан кўра фойдалироқ эканини замонавий Фарб тиббиёти ҳам эътироф этаётир. Биргина мисол. Машхур биохимик Р. Лассвотер 1970 йили инсон организмда эркин радикаллар муҳим ўрин тутишини исботлади. Улар ҳаётнинг равон кечишини таъминловчи биохимик жараёнлар натижасида пайдо бўлади. Эркин радикаллар тезда нейтралланади, яъни зарарсиз ҳолга келтирилади. Бу муҳим вазифани антиоксидант деб аталувчи мураккаб моддалар бажаради. Ташқи ёки ички омиллар боис организм кучсизланса, худди шу модда ишлаб чиқилиши кескин пасаяди. Бундай ҳолда ташқаридан тайёр, табиий антиоксидантлар қабул қилиниши зарур. Уларнинг энг кучли, энг таъсирчани эса С витаминидир.

Америкалик биохимик А.Сент-Дурди ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида биофлавоноид деб аталувчи бирикмаларни кашф қилди. Ҳатто бу илмий кашфиёти учун Нобель мукофотиغا сазовор бўлди. Энг аҳамиятлиси, биофлавоноиднинг шифобахшлик хусусияти С витаминига нисбатан ҳам ўн барбар кўпроқдир.

А.Сент-Дурди витаминларни илмий ўрганиш натижасида лимон ширасидан олинган С витаминининг фаоллиги тоза С витаминдан кўра юқори эканини аниқлади.

— Жуманазар ака, бу кашфиётнинг аҳамияти нимада? Иложи бўлса, соддароқ тушунтириб берсангиз?

— Тасаввур қилинг, сиз тамоман нотаниш шаҳарга бориб қолдингиз. Дейлик, шаҳарни яхши биладиган йўлбошловчингиз бўлса, ҳожатингиз тезроқ битади, муддаонгизга осонроқ эришасиз. Худди шу каби бирор препаратни — дори моддасини истеъмол қилганда, у организмдаги хилма-хил тўсиқларни енгиб ўтиб, керакли ҳужайрага тезроқ етиб бориши, таъсир қилиши лозим. Бу жиҳатдан табиий биофлавоноидларга тенг келадиганини топиш маҳол.

Табиий С витамини эса “йўлбошловчи” сиз бўлгани учун керакли ҳужайрага етиб бормади. Маълум бўладики, ҳар қандай доривор модданинг ўз “йўлбошловчи” си бўлиши шарт. Акс ҳолда улар беморнинг дардига малҳам бўла олмайди.

Шифобахш гиёҳларда қайсидир даражада биофлавоноид бўлади, албатта. Шу боис улар инсон вужудидаги 13 триллиондан ортиқ ҳужайра орасидан касалмандини дарҳол топади ва айнан шуни даволайди. Биофлавоноидлар ҳужайрада пайдо бўлган чиқинди — тошқолларнинг чиқиб кетишига ҳам энг қулай шароит яратади. Натижада ҳужайралар зўриқмасдан бир меъёрда ишлайди. Аста-секин биоқувватини тиклаб олади.

Кимёвий усул билан олинган дорилар эса, хоҳ содда бўлсин, хоҳ мураккаб, ҳужайра ичига унинг қобиғи, яъни сиртки пардаси орқали — “девордан ошиб” киради. Тошқолларнинг чиқиб кетишига эса мутлақо шароит қолмайди. Энди уларни чиқариб юбориш учун ҳужайра катта энергия талаб этади.

Демак, гап қайси шифобахш моддани истеъмол қилишдагина эмас, балки унинг организмга сингишида. Киши организмни витамин билан бойитиш мақсадида поливитамин қабул қила бошлади дейлик. Бундай ҳолда пешоб ранги ўзгаради. Чунки витамин “йўлбошловчи” си бўлмагани, тентираб юргани учун организмга сингмайди. Натижада организмнинг ўзи уни ортиқча кимёвий бирикма сифатида буйрак орқали ажратиб, чиқариб ташлайди — қабул қилмайди.

— Демак, инсон вужуди фақат ва фақат табиийликка мойил; сунъий йўл билан олинган бўлса, ҳатто дори ҳам унга шифо бўлиши қийин. Фикрингизни тўғри англадимми?

— Ҳар бир инсон вужудида тенгсиз тикланиш қуввати бор. Бу кучларни уйғотишда табиий неъматларнинг ўрни алоҳида.

Тасаввур қилинг, чўлда ёлғиз кетаётган одам сувсизлик азобида қийналди, ҳатто ҳушидан айрилди. Бошқа бир сайёҳ уни бу аҳволда кўриб бир пиёла сув ичиради. Ҳушсиз одам ўзига келади. Иккинчи пиёла сувдан эса қув-

ватга эниб, манзилига етиб олади. Унинг нажот топиши учун бир пиёла сув кифоя қилади. Ҳақиқатан ҳам, инсоннинг ҳар бир ҳужайраси сув ичида бамисоли ҳовуздаги балиққа менгзаиди.

Бошқа бир ҳол. Дейлик, тоққа чиққан одам қор даралари орасида адашиб, роса совқотди. Қўл-оёқлари музлаб, дармони қочди. Худди шу чоқда булут тарқаб, қуёш чарақлайди. Унинг нурларида исинган одам ҳушига келади.

Ёки ғайритабиий ҳодисаларга қизиқувчан одам гор тубига бориб қолди. Айтайлик, у ерда тўпланган газлар кам кислородли муҳит пайдо қилгани боис ҳушидан айрилди. Нафас олиши қийинлашди, юрак уриши сустлашди. Худди шу пайт кучли шамол туриб, горга ҳам ёпирилиб тоза ҳаво киради. Хушсиз одам ўзига келиб, тирик қолганига шукроналар айтади.

Булар ҳаммаси ҳаётин мисоллар. Шундай бўлиши мумкинлигини ҳеч ким инкор этолмайди. Шундан кейин ҳам покиза таом, тоза сув, тоза ҳаво, қуёшнинг ҳаётбахш нури шифо бўлолмайди деб айтинг-чи!

— *Шайх Саъдий “Гулистон” асарининг муқаддимасида инсоннинг ҳар бир нафасида икки неъмат мавжудлигини, бир нафас учун икки марта шукр айтиш вожиблигини таъкидлайди. Яъни нафас олиниши — бир неъмат, худди шу нафаснинг қайтиб чиқиши — иккинчи неъмат. Бинобарин, мансаб-мартабанинг қай бир поясига кўтарилмасин, дунёнинг нечоғлиқ ададсиз бойлигига эга бўлмасин, ёхуд қанчалик жисмоний қувватга эришмасин, инсоннинг ҳаёт-мамоти масаласини биргина нафас ҳал қила олади. Бошқача айтсак, нафас ололмаса ҳам, чиқаролмаса ҳам, инсон ҳаёт билан видолашишга мажбур. Лекин, таассуфлар бўлсинки, инсон бу ҳақда ҳар доим ҳам ўйлайвермайди...*

— Ҳаёт — соғломлик кезларида энг кам эсланадиган, хасталикка дуч келганда эса, у ҳақда ғамхўрлик энг юқори чўққига кўтариладиган буюк мўъжизавий неъмат. Ана шу неъматнинг барқарорлиги, биринчи навбатда, руҳий тарбияга боғлиқ. Бу — мутафаккир боболаримиз чиқарган хулоса. Шайх Саъдийнинг фикри бунинг яна бир далилидир.

Руҳий тарбияга эътибор бермай, фақат қорин ғамида бўлиш наинки жисмоний хасталикка олиб келади, бу ҳол инсоннинг маънавий камолотига ҳам ҳалокатли таъсир кўрсатади.

Инсон руҳияти гўзалликдан беҳад ҳаловат топади. Табиатнинг нафис чиройига боқар экансиз, мия ҳужайраларига кўзларингиз орқали кираётган биоозик руҳингизни шунчалик қувватлантирадики, бундан кичик таначалар шу қадар кўп озиқ оладики, гўё бир силкинсангиз, фазоларни забт этадигандек кайфият ҳосил бўлади. Олинган биоқувват натижасида очилган “дарча”дан хасталикнинг иркит тошқоллари чиқиб кетади.

Шарқда қадимдан суратга ҳам, сийратга ҳам бир хил эътибор берилгани сабаби шунда. Меъморий обидаларнинг санъат даражасида зийнатлангани, кийимларга нафис нақшлар билан зеб берилгани, қўлёзма китобларнинг бетакрор усулда безатилгани бунинг исботидир.

Ибн Сино замонида юксак даражада ривожланган, Амир Темур ва теурийлар ҳукронлиги даврида ўша мақомни сақлаб қола билган тиббиёт илми, афсуски, хонликлар асрида таназзулга юзланди. Ҳозир ҳам ажодлардан мерос тиббий хазинани бойитишга-ку салоҳиятимиз етмайди, ҳатто борини ҳам тўлиқ ўзлаштира олганимиз йўқ. Шундай бўлгач, бу хазинадан халқни баҳраманд қилиш даъвосида бўлиш, аяброқ айтганда, нокамтарлиқдир.

Хитойда салсабил ва занжабилнинг шифобахш хусусиятларини намойиш қилувчи икки музей фаолият кўрсатмоқда. Демак, хитойликлар наинки бу икки ўсимлик, умуман, наботот оламининг тиббий хусусиятларини ўрганишга шу қадар аҳамият беради.

Шифобахш ўсимликлар ҳақида Қуръони карим оятларида, муборак ҳадиси шарифларда ҳам ноёб маълумотлар бор. Биз бу ҳақда нимани биламиз? Деяри ҳеч нарса! Тиббий меросни ўзлаштириш даражамизга шунга қараб баҳо бераверинг.

Энг ачинарлиси, касалликнинг олдини олиш ўрнига, унинг аломатлари пайдо бўлишини кутадиган, шундан сўнггина кимёвий синтез натижасида олинган дориларни тавсия этадиган Фарб тиббиётига ҳануз маҳлиёмиз! Инсоннинг ҳам жисмоний, ҳам руҳий баркамоллигини назарда тутадиган Шарқ табобати эса, фақат ҳавас билан хотирланадиган бўлиб қолди, холос.

— Бугун расмий тиббиёт билан бирга норасмий тиббиёт — халқ табобати ҳам фаоллашиб бораётир. Сизнингча, бу икки йўналишнинг ўзаро муносабати қандай бўлиши керак? Ҳозирги ҳолат мутахассис сифатида Сизни қаноатлантирадимми?

— Тиббиётни расмий ва норасмийга ажратиш тўғри эмас деб ўйлайман. Чунки расмий аталаётган тиббиёт йўқ жойдан бирдан пайдо бўлиб қолган эмас. Дастлаб халқ табобати заминида томир олиб, аста-секин тармоқланган. Расмий тиббиёт халқ табобати ютуқларини ўрганиш, унинг илмий назариясини тадқиқ этиш натижасида ўз концепциясига эга бўлди. Айниқса, қалтис кечувчи касалликларни бартараф этишда, жарроҳликка оид хасталиклар операцияси борасида эришилган ютуқлар таҳсинга лойиқ.

Фикримча, расмий ва норасмий тиббиёт деб ажратиш ўрнига ҳар иккаласининг мақомини белгилашда ҳолис ёндашиш, оғмачиликка йўл бермаслик керак.

Хасталик бир кунда пайдо бўлмайди. Организмдаги касалликка мойиллик ташқи ва ички муҳитнинг салбий таъсири оқибатида тобора кучайиб боради. Бу — касалликнинг функционал даври ёки функционал ривожланиш босқичи дейилади. Касалликни шу даврдаёқ аниқлаш мумкин. Бунинг учун организмдаги биохимик жараёнларни таҳлил этиш кифоя. Ҳатто айрим касалликларнинг пайдо бўлишини бир ёки икки йил олдин билиш имкони бор. Худди шу даврда халқ табобати тавсия этган муолажа воситаларидан фойдаланиш кўзланган натижани беради. Яъни касаллик ривожланмай туриб олди олинади.

Мабодо касаллик функционал ҳолатдан органик даврга ўтса, уни даволашда расмий тиббиёт эришган ютуқлар кўпроқ қўл келади. Хасталикнинг оғир босқичи бартараф этилгач, энди бемор тuzалди, деб хотиржамликка берилиш катта хато. Чунки синтез қилинган дорилар айнан ҳужайраларга етишмаётган моддалар ўрнини босади, холос. Ана шу синтез қилинган моддалар концентрацияси ҳужайра ёки қонда камайиб, сўнгра йўқ бўлса, касаллик қайталанмади. Бунинг олдини олиш учун ҳужайрадаги етишмаётган моддани организмнинг ўзи ишлаб бериши зарур. Яъни организмда тикла-

ниш жараёни кечиши лозим. Бунда ўсимликлардан олинган табиий муолажа воситаларигина кўзланган натижани беради.

Кўриниб турибдики, халқ табобати ва расмий тиббиёт бир-бирига халақит бермайди, аксинча, бир-бирини тўлдиради.

— *Халқимиз хасталикни Худонинг синови деб билади. Беморлик — тиббий маданиятга риоя этмаслик натижаси, дегувчилар ҳам бор. Хасталикка чалинганда бадавлат одамнинг-ку даволаниш имкони кенг. Тиббиёт ҳам қайсидир даражада бозорга мослашаётган бугунги замонда кўли қисқа одамнинг даволаниши мушкулроқ. Шундай одамларни қўллаб-қувватлашнинг, уларга кўмак беришнинг қандай йўллари тавсия этган бўлардингиз?*

— Ҳар бир инсоннинг иммунитетни туғилган маҳалидаги соғлиги даражасига боғлиқ. Қомати ҳавас қилгудек, ақли расо бўлиб туғилган инсон бутун умр касаллик нима эканини билмай ўтиши мумкин. Халқимиз бундай одамларни “ҳа, унинг лойи пишиқ-да”, “суяги иликка тўлиқ” дея таърифлайди. Бундай одам ташқи муҳитнинг ҳар қандай таъсирига — хоҳ у экологик бўлсин, хоҳ ижтимоий — чидамли бўлади. Ҳолбуки, касаллик бу — организм ички муҳитининг ташқи омилларнинг салбий таъсирига мослаша олмай зўриқишидир. Ана шу зўриқиш оқибатида организмнинг ботиний мувозанати бузилади. Буни ўзи бартараф эта олмаган организм ташқаридан ёрдам сўрайди. Тана ҳароратининг ошиши, ҳолсизланиш, оғриқ, иштаҳанинг йўқолиши — булар бари ташқи ёрдам сўралаётгани аломатидир.

Бундай ҳолда инсон руҳий қувватини сафарбар эта олса, касалликдан фориғ бўлиши мумкин. Илмий тил билан айтганда, функционал ривожланиш даврида касалликнинг олдини олиш осонроқ. Бунинг учун ҳар бир инсон организмнинг ички ўзгаришлари сабабини англай олиши, унинг мувозанатини тиклаш йўллари билиши зарур.

Қолаверса, инсон саломатлиги масаласи хусусий ҳодиса эмас, муҳим ижтимоий аҳамиятга молик муаммо. Шу маънода, ҳар қандай давлат, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, ҳар бир фуқаронинг саломатлиги ҳақида қайғуриши керак. Мамлакатимизнинг чекка ҳудудларида ҳам қишлоқ врачлик пунктларининг, “тез ёрдам” тиббий марказларининг фаолият кўрсатаётгани, 2005 йилнинг “Сихат-саломатлик йили”, 2006 йилнинг эса “Ҳомийлар ва шифокорлар йили” деб аталгани, бу ишларга Президентимизнинг шахсан ўзи бош-қош бўлаётгани эришган ва эришаётган ютуқларимизнинг асосий омилдир.

Шунга қарамай, айрим муаммоларимиз ҳам бор. Бу кўпроқ, сиз айтмоқчи, тиббиётнинг ҳам бозорга ихтисослашаётгани билан боғлиқ. Айрим дориларнинг нархи одамларнинг харид имконияти кўтармайдиган даражада. Баъзи чекка ҳудудларда мутахассислар тақчиллиги мавжуд. Борининг ҳам савияси етарли эмас. Натижада аҳолининг эҳтиёжмандроқ қатлами ҳар доим ҳам зарур даражада тиббий ёрдам ололмаётган бўлиши мумкин.

Бу муаммонинг энг қулай ечими, фикримча, хайрия ёрдамларини кучайтиришидир. Биламизки, холис хайрия хизмати кўрсатиш халқимизнинг қонқонига сингиб кетган. Бу олижаноб фазилат “Ҳомийлар ва шифокорлар йили”да янада яққолроқ намоён бўлишига шубҳа йўқ.

Шунингдек, ҳомийлар кўмагида юқори малакали хизмат кўрсатадиган хусусий шифохоналар қурилиши тайин. Уларга ҳукумат томонидан муайян имтиёзлар, энгилликлар берилиши муаммонинг ечилишида қўл келар эди.

Ўз навбатида, масаланинг илдизи барибир одамлар ўртасидаги меҳр-оқибатга, муруватга бориб тақалади.

— Улуғ Чўлпон 1914 йили ёзган бир мақоласида “Оврупонинг мўдасидан, шишасидан, бузуқ ахлоқидан сақланинг. Онларга бул жиҳатдан тақлид этманг. Оврупонинг мўдаси, шишаси ва бузуқ ахлоқи сизларни хонавайрон, беватан, асир, қул қиладур” деб ёзган эди. Таассуфлар бўлсинки, бу иллатлар бизнинг ҳаётимизга шитоб билан кириб келди. Энг ачинарлиси, Оврупонинг тараққий этишимиз учун зарур бўлган жиҳатларини эмас, маънавий-ахлоқий таназзулга олиб борадиган хусусиятларини ўзлаштиришга зўр бераётганга ўхшаймиз...

— Дунёдаги ҳеч бир миллат бошқа халқлардан буткул ажралган ҳолда, фақат ўз қобиғида ривожлана олмайди. Шунингдек, ҳеч бир илмий фараз, тадқиқот ёхуд илмий йўналиш йўқ жойдан бирданига пайдо бўлиб қолмайди. Ньютоннинг бошига олма тушиши учун, аввало, шу олма экилиши, ҳосил қилиши, Умар Хайёмнинг “Тўртбурчак ички бурчакларининг йиғиндиси 360° га тенг бўлмаслиги ҳам мумкин” деган фаразни айтиб, исботлаши учун “тўртбурчак” тўғрисидаги дастлабки тушунча бўлиши зарур эди.

Шу маънода, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Оврупо фан-техникаси, технологияси бизга ҳам кириб келгани тараққиётимизга таъсир кўрсатганини эътироф этиш керак. Бу ҳақиқатни Чўлпон ҳам, бошқа маърифатпарвар зиёлилар ҳам таъкидлагани аён. Шу баробарида, “Оврупонинг мўдаси, шишаси ва бузуқ ахлоқи” бизнинг асрлар давомида шаклланган, юксак мақомга кўтарилган миллий маънавиятимизга заҳа етказгани ҳам рост.

Тарихдан маълумки, бизнинг диёримизда жинсий йўллар билан юқувчи касалликлар бўлмаган, шаҳват безининг катталашиб, азоб бериши учрамаган. Мабодо бундай касалликлар тарқалган бўлганида, улуғ бобокалонимиз Ибн Сино уни муолажа қилиш йўлларини ҳам ёзиб қолдирарди. Ҳолбуки, “Ал-Қонун”да бундай хасталиклар тўғрисида биронта ҳам қайд учрамайди.

Сўзак ва захм касалликлари Оврупо билан борди-келдилар оқибати экани маълум. ОИТС (орттирилган иммун танқислиги синдроми) дардига мубтало бўлганлар 100 фоиз нобуд бўлишини билсак-да, республикамизда бундай беморлар сони беш мингдан ошгани бу иллатнинг зумрад тупроғимизда ҳам томир отаётганини кўрсатади.

Порнографик нашрлар ва суратларнинг тарқалаётгани, “зангори экран”да фаҳшни тарғиб этувчи кўрсатувлар берилаётгани ёш авлод маънавиятининг таназзулига сабаб бўлиш хавфи бор. Бунга етарли даражада тиббий далиллар мавжуд.

Аёлларнинг кийим танлашда тобора очикликка ружу қўяётгани жинсий заифликни келтириб чиқарувчи асосий омиллардан бири, дейиш мумкин. Ота-онасиз етимлар сонининг кўпайиб бораётгани ҳам жинсий тарбиянинг аянчли даражада овруполашаётгани исботидир. Қариялар уйларининг йилдан-йил кўпаяётгани ҳам миллий-маънавий илдиздан узоқлашилаётгани оқибати.

Катта шаҳарларимизда стриптиз маишатхоналарининг тонггача фаолият кўрсатаётгани ёшларни тобора маиший бузуқлик гирдобига тортаётир. Пировардида, жинсий заифлик иллатига мубтало бўлганлар сони кўпаймоқда.

Табиийки, бундай ҳол ёш авлоднинг турмуш тарзига салбий таъсир кўрсатади. Бу иллатларнинг олдини олиш учун барча имкониятларни сафарбар этиш ҳар бир зиёлининг, юрт истиқболига бефарқ бўлмаган ҳар бир виж-

донли инсоннинг бурчидир. Куруқ маърузабозлик, мажлисбозлик билан бунга эришиб бўлмайди. Бунинг учун мактабданоқ, ҳатто болалар бокчасиданоқ фарзандларимиз қалбига, шуурига шарқона ахлоқни сингдиришга асосий эътиборни қаратишимиз зарур.

— Сиз тиббий фаолият билан бирга бадий ижод билан ҳам шуғулланасиз. Шеърларингиз, “Қамай достони” асарингиз ижод аҳли томонидан илиқ кутиб олинди, эътироф этилди. Бадий ижодни Яратганнинг инояти деб биласизми ёки шунчаки “хобби”?

— Бадий ижод — кўнгил мулки. Туйғулар юрагингизга сизга қолганида, уларни қоғозга тўкиб солиш эҳтиёжга айланади. Ижод — ана шундай эҳтиёж тақозоси. Уни шунчаки эрмак деб ўйлайдиганларнинг фикрига зинҳор қўшилиб бўлмайди.

Шунингдек, адабиёт чиройли сўзлар намоиш этиладиган кўргазма эмас. Ҳар қандай бадий асарда сўз гўзал бадийатга ва теран маънога йўғрилган бўлиши керак.

Ёзганларим ана шу талабларга тўлиқ жавоб беради десам, муболага бўлар. Лекин баҳоликудрат шунга интиламан. Тўлиб кетганимда, ёзмасликнинг имкони бўлмаганда ёзаман. Кўпроқ халқ оғзаки ижодидан, устоз шоирлар асарларидан илҳом оламан. Ижодий машқларим кимгадир маъқул бўлаётганини сезсам, буни ёзилажак ишларга масъулият деб қабул қиламан.

— Сизнинг тарих ҳақидаги суҳбатларингиз жуда мароқли. Тарих ҳақиқатларини унча-мунча мутахассисдан яхшироқ билсангиз керак. Шунча ишу ташвишлардан ортиб тарихни ҳам ўрганишга вақтни, кунтни қаердан топасиз? Тарихни ўрганиш мутахассиснинг-ку бурчи, Сиздек эътироф этилган тиббиёт олими мозийни билиши шартми? Сизнингча, тарихимизнинг қайси жиҳатларидан қай йўсинда ибрат олишимиз керак?

— Тарих — миллат ҳаётининг кўзгуси. Ўзи мансуб бўлган миллат тарихини билмаган одамни саҳрода йўлдан адашиб, аросатда қолган ночор кимсага қиёслаш мумкин. Бундай кимсани хоҳлаган томонга бошқарса бўлади. Унга исталган саробни обиҳаёт дейилса — ишонади. Бундай аянчли ҳолга тушиб қолмаслик учун тарихни теранроқ ўрганиш керак. Мен тарихга оид китоблар мутолаасинигина назарда тутаётганим йўқ. Тарихдан хулосалар ҳам чиқариш керак. Акс ҳолда уни ўрганишнинг заррача фойдаси бўлмайди.

Мен тиббиёт ходимиман. Назаримда, бу соҳа кишига тарихни ўрганиш икки баробар кўпроқ масъулият юклайди. Чунки мен юрт тарихини ўрганиш баробарида унинг узвий қисми бўлган тиббиёт тарихини ҳам билишим шарт. Шу боис сал бўш вақтим бўлса, тарихга оид китоблар мутолааси билан шуғулланаман. Тарихдаги миллатимизнинг бўлинишига, парчаланишига сабаб бўлган омиллар қалбимни изтиробга солади. Шундай буюк миллатда иттифоқ туйғусидан кўра бўлинишга мойиллик кўпроқ бўлгани бугунги авлодга етарли хулоса бериши зарурлиги ҳақида ўйлайман.

Шу маънода, касбидан, ҳунаридан, шуғулланаётган соҳасидан қатъи назар, миллатнинг ҳар бир фарзанди унинг тарихини билиши шарт деб ҳисоблайман.

— Абдурауф Фитрат “Раҳбари нажот” асарида ёш авлод тарбияси миллат тарбияси эканини куйинчаклик билан таъкидлайди. Устоз Авлонийнинг

фикрича, “тарбия ё ҳаёт — ё мамот, ё саодат — ё фалокат масаласи”. Шубҳасиз, бугун ҳам шундай. Таълим-тарбия соҳасидаги ислохотлардан кўзланган мақсад ҳам шу. Бу соҳада муайян ютуқларга эришганимиз рост. Лекин муаммолар ҳам етарли. Сизнингча, бу муаммолар нималарда кўринади? Уларни қай усуллар билан бартараф этиш мумкин?

— Ёш авлод тарбиясига бефарқ қараш миллат истиқболига нисбатан лоқайдлик билан баробардир. Фитрат, Авлоний ва улар билан замондош жадид боболаримизнинг бу масалага алоҳида эътибор бергани сабаби ҳам шунда.

Бугун бизда ёш авлод тарбиясига давлат сиёсати даражасида эътибор кўрсатилаётир. Ёшларнинг миллатимиз истиқболига камарбаста, салоҳиятли бўлиб вояга етиши учун имкон қадар шароит яратилмоқда. Шунга қарамай, муаммолар ҳам йўқ эмас. Мен илм олишга сарфланиши керак бўлган азиз вақтини бозор растасида ўтказаятган ёки интернет-кафеларда беҳуда ўйинларга сарфлаётган ёшларни кўрсам, ачиниб кетаман. Айрим қишлоқ мактабларида пахта мавсумида ўқувчилар ойлаб далада юришига, баъзи маҳаллий раҳбарларнинг эскича усуллардан ҳамон воз кечолмаётганига гувоҳ бўлганимда, пайкалларда ўтган ўсмир даврим ёдга тушади.

Пахтани йиғиб олиш усули ҳозир ҳам мен мактабда 8-9-синфда ўқиган 1959-60 йиллардагидан кескин фарқ қилмайди. Қирқ-эллик йил давомида бу муаммонинг ечимсиз келаётгани шу соҳага оид илмнинг орқада қолганидан бўлса керак. Демак, ёшларимизда техникага оид фанларга қизиқишни кучайтириш зарурати бор.

Модомики биз ёруғ келажакка интилар эканмиз, ёш авлод қалбида илмга чексиз рағбат уйғотишимиз зарур.

Нурбой ЖАББОРОВ суҳбатлашди.

МИЛЛАТ ВА МАЪНАВИЯТ

Саъдулла ОТАМУРОДОВ

TAJOUZDAN SAQLANISH YO'LI

Бугунги кунда хавфсизликни таъминлаш, хатарларнинг олдини олиш қанчалар мураккаб, нозик ва қалтис бир масала...

Ислом КАРИМОВ

“Глобаллашув” тушунчаси, унинг маъно-мазмун ва инсоният тараққиётидаги ўрни масаласига қизиқиш ортиб бормоқда. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки глобаллашув жараёни ер юзидаги мамлакат ва халқларни шу даражада узвий боғлаб қўймоқдаки, бунини башарият тарихида шу пайтга қадар ҳеч қайси восита амалга ошира олмаган. Бу жараён шунчалик кучайиб бормоқдаки, ҳозирданок дунёнинг бирон бир ҳудуди унинг таъсиридан холи қолаётгани йўқ.

Ўтган асрнинг охирида пайдо бўлган “глобаллашув” атамаси жаҳон мамлакатлари иқтисодий ва молиявий ҳаётининг ялпи умумлашиб бораётганини ифода этар эди. Бугунги кунга келиб эса у кенг қамровли тушунчага айланди. У давлатлар ва халқлар ҳаётининг барча соҳала-

рида ялпи умумлашув жараёнини англаймоқда. Гарчанд глобаллашув жараёни бирданига пайдо бўлиб қолмаган, балки инсон яралган пайтдан бошлаб содда ва табиий шаклда давом этиб келган бўлсада, ҳозирги вақтда инсоннинг ўз манфаатлари йўлида табиий ривожланиш жараёнига зўравонларча аралашуви натижасида шиддатли равишда тезлашиб кетди.

Албатта, бир томондан қараганда, бу жараённинг ижобий жиҳатлари ҳам йўқ эмас. Чунончи, кўпгина мамлакатларга фантехника, технология ютуқларининг жадал кириб келиши глобаллашув туфайли. Бу эса уларнинг иқтисодий ҳаёти ривожига, халқлар турмуш даражасининг ортишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Шу тариқа башариятнинг умумий интеллектуал салоҳияти юксалишига ёрдам бермоқда.

Иккинчи томондан, глобаллашувнинг салбий оқибатлари ҳам кўзга яққол ташланмоқда. Жумладан, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар ўртасида иқтисодий тафовутларнинг кучайиши, айниқса, замонавий телекоммуникация, компьютер, интернет воситалари орқали бирон бир ҳудудга хос миллий-маънавий қадриятларни ўзга халқларга сингдириш ва шу йўл билан жаҳонда нафақат иқтисодий, балки миллий-маънавий ҳукмронликни ўрнатишга уриниш ҳоллари ҳам кузатилмоқда. Бу жараён XXI асрга келиб XX асрдагига қараганда ҳам кенг қамров касб этди, таъсир имкониятини оширди. Энг ёмони, кўпгина ривожланган мамлакатлар

ланаётган мамлакатлар юксак тараққий этган мамлакатларга боғланиб қолишга, яна ҳам аниқроғи, қарамликка маҳқум бўлаётир. Бошқача айтганда, глобаллашув босқинчиликнинг янги бир шаклини бошлаб бермоқда.

Албатта, бу ҳали ҳолва. Энг даҳшатлиси — ана шу техника ва технология, ишлаб чиқариш муносабатлари билан бирга бегона маънавий ҳаёт, турмуш маданияти унсурлари ҳам кириб келади. Агарда улар халқнинг миллий туйғу ва дунёқарашини, менталитетига зиён етказмаса, миллат ривожига салбий таъсир кўрсатмаса, албатта, хавотирланишга ҳожат бўлмас эди. Афсуски, ёт маънавий таъсирлар мил-

жаҳонда иқтисодий интеграцияни кучайтириш, фан-техника, технология, таълим соҳасида ривожланаётган мамлакатларга ёрдам бериш, демократик қадриятларни кенг ёйиш баҳонасида миллий-маънавий таъсир ўтказишга ҳаракат қилмоқда. Шу жиҳатдан қараганда, глобаллашув жараёни эндигина ривожланиш йўлига кирган ёки ривожланаётган мамлакатлардан кўра юксак тараққий этган давлатлар манфаати учун кўпроқ хизмат қилмоқда. Қудратли давлатлар, улкан имкониятларига таянган ҳолда, кам тараққий қилган мамлакатларнинг моддий ресурсларини ўзлаштирмоқда, бозорларини эгалламоқда. Бу эса иқтисодий заиф мамлакатларнинг тараққиёт борасида мустақил йўл тутуш имкониятларини чеклаб қўяётир. Чунки ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва амалга ошириш учун зарур техника, технология ҳамда илмий ишланмалар ривожланаётган мамлакатларнинг ўзида тайёрланмай, четдан олиб келинмоқда. Шу тариқа ривож-

лий маънавият ва дунёқараш ўрнини эгаллашга уринади. Бундан ташқари, энг замонавий телекоммуникация, компьютер, интернет каби воситалар орқали миллий ўзига хосликка зид, уни барбод қилишга қаратилган, замирида фақат фойда олишдан бошқа ҳеч қандай ибратли мақсад бўлмаган оммавий маънавият ва маданият намуналари — ахлоқсиз фильмлар, телесериаллар, аҳмоқона шоу-томошалар кириб келаверади.

Бу жараёнда миллий тил, миллий қадрият ва қарашлар, гўёки етим қўзидек, бир четга чиқиб қолади. Агарда бунинг вақтида олди олинмаса, миллий ўзига хосликнинг барбод бўлиш хавфи кучайиб бораверади. Бу эса бутун инсоният учун катта фожиадир. Чунки инсон боласининг улуглиги, аввало, унинг ўз миллатини англаши, ундан фахрланиб яшашида намоён бўлади. Миллий туйғу миллат олдида катта масъулият билан яшаш, меҳнат қилиш, фидойи бўлишга ундайди. Бу туйғу эртан-

ги кунга ишончни орттиради. Демак, миллиятни англамаган инсон ўзининг кимлигини билмаган манкуртдир. Инсониятни асраш қанчалик буюк ва муқаддас иш бўлса, миллатни асраш ҳам шундан кам эмас. Миллатнинг вакили эканини ҳис этиб яшаш муқаддас туйғудир. Ўзини англаган, қадрлашни билган инсонгина бундай фазилатга эга бўлади.

Миллий ўзига хосликка қарши таъсирнинг авж олиши нафақат юзага келаётган таҳдидни англаш, балки унинг олдини олиш учун амалий фаолиятни кучайтиришни ҳам тақозо этади. Бу борада, айниқса, миллий маънавий иммунитетни шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

Миллий маънавий иммунитет миллатнинг барқарор ривожланиши учун зарур бўлган интеллектуал салоҳиятнинг мавжудлиги, унга эҳтиёжнинг ортиб бориши ва ҳар қандай ташқи таҳдидларга қарши тура оладиган, улардан кучли ҳамда устун бўлган миллий маънавий имкониятдир. Бошқача айтганда, миллий маънавий иммунитет ташқи таъсирга бериладиган жавоб, унга қарши тура оладиган маънавий-руҳий куч-қувватдир. Миллий маънавий иммунитетни ривожлантириш ва мустаҳкамлашда қуйидаги омилларни шакллантириш ҳамда улардан самарали фойдаланиш амалий аҳамиятга эга бўлади.

Биринчидан, миллий интеллектуал салоҳиятни ривожлантириш ва ундан самарали фойдаланиш. Бунинг учун таълим ва миллий тарбияни ривожлантириш, урф-одат, анъана ва қадриятларни умумбашарий қадриятларга уйғун ҳолда ёшлар дунёқарашининг ажралмас қисмига айланттириш. Токи ёшлар умумбашарий қадриятлар билан бирга ўз миллати қадриятларининг бойлиги ва гўзаллигини ҳам чуқур ҳис этсин. Уларга миллий маънавиятнинг асосий манбаси сифатида қарайдиган бўлсин. Аммо бу осон эмас. Чунки бугун жаҳонда инсон қалби ва онгини эгаллаш, миллат маънавиятини ёт ғоялар билан алмаштириш, охир-оқибатда миллионлаб одамлар устидан маънавий ҳукмронлик ўрнатиш учун жуда катта маблағ, куч-қудрат ишга солинмоқда.

Баъзан бундай вазиятда ҳаётий тажри-

бага эга бўлмаган, моддий жиҳатдан қийналаётган айрим ёшлар нажотни ташқаридан излашга ҳаракат қилади. Бундан ташқари, ёшларга хос қизиқувчанлик, оқибатини ўйламаздан иш тутиш ҳам миллий маънавий иммунитетнинг заифлашувига сабаб бўлади.

Юксак интеллектуал салоҳият миллий маънавий иммунитетни шакллантириш ва мустаҳкамлашнинг асосий омили ҳисобланади. Унинг юксалишига эришиш орқали ёшларнинг маънавий эҳтиёжини миллий маънавий бойликларимиз билан қондиришимиз, уларни турли ғоявий хуружлардан ҳимоя қилишимиз мумкин. Бу вазифани амалга оширишда миллатнинг ақл-зиё салоҳияти ўзагини ташкил қиладиган зиёлилардан самарали фойдаланиш, уларни фаоллаштириш, бунинг учун зарур чора-тадбирларни кўриш лозим бўлади.

Миллий интеллектуал салоҳияти юксак бўлган миллатгина мамлакатни тараққиётга олиб борувчи миллий ғояларни ишлаб чиқиши ва уларни амалиётга татбиқ қилиши мумкин. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, интеллектуал салоҳияти ривожланмаган миллат жаҳолатга маҳкум бўлиб яшайди. Демак, миллий интеллектуал салоҳиятни ошириш, у ҳақда доимий ғамхўрлик қилиш миллий маънавий иммунитетни изчиллик билан мустаҳкамлашнинг асосий шarti ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам турли таҳдидлар кучайиб бораётган ҳозирги даврда мамлакатимизда миллий интеллектуал салоҳиятни ошириш масаласига катта эътибор берилмоқда. Юртимизда барпо этилаётган янги-янги мактаблар, лицей ва коллежлар, замонавий олий ўқув юртлари, маданият муассасалари, амалга оширилаётган қатор давлат дастурлари — барчаси ана шу мақсадга хизмат қилади.

Иккинчидан, миллий маънавий иммунитетни шакллантиришнинг яна бир омили миллатнинг манфаат ва мақсадларини ўзида ифода этадиган миллий тараққиёт ғоясини ишлаб чиқиш ва уни ҳаётга татбиқ этишдир. Миллий тараққиёт ғояси реал ҳаёт талабларидан узоқ бўлиб, миллатнинг орзу-интилишларини акс эттир-

маса, қуруқ назариядан иборат бўлиб қолади, ҳеч қачон моддий кучга айланмайди. Миллий ривожланиш ғояси миллий ғоянинг айнан ўзи эмас, балки миллатни аниқ мақсад сари интилишга, юксак тараққиётга даъват қиладиган, уларни ҳаётий эҳтиёжга айлантирадиган илмий-назарий концепциядир. Миллий ғоя кўпроқ миллий ўзликни ифода этадиган, унга амалий маъно-мазмун бағишлайдиган манба ҳисобланади. Миллий ғоя ўзгармас ва асосий манба бўлса, миллий тараққиёт ғояси миллат эҳтиёжи, уни ривожлантириш вазифаларининг кўламига қараб такомиллашиб, ҳаётий тажриба ва талаблар туфайли кенгайиб, уларни ўзида акс эттириб боради.

Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бу масалаларга катта эътибор берилди. Президент Ислоҳ Каримов томонидан Ўзбекистоннинг тараққиёт концепцияси ҳамда миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойиллари ишлаб чиқилди. Бу яхлит таълимот ҳозирги вақтда халқимиз маънавий ҳаётининг узвий бир қисмига айланиб кетди.

Таъкидлаш лозимки, миллий тараққиёт ғояси миллатнинг шаклланиши, ривожланиши ва юксалишида муҳим манба бўлиб қолаверади. Халқ ва миллат ҳаётида содир бўладиган туб бурилиш босқичларида унинг таркибий қисми бўлган ғоялар устувор даражага кўтарилиши мумкин. Юртимизнинг мустамлака ҳолатига тушиб қолиши ва озод бўлиши миллий истиқлол ғоясининг шаклланишига ҳамда унинг етакчи ғояга айланишига олиб келгани бунга мисол бўла олади. Бугун халқимиз ана шу ғояни моддий кучга айлантирди, истиқлолни қўлга киритди ва мустақил тараққиёт йўлидан бораётир. Шу маънода бугун миллий истиқлол ғоясини миллий маънавий иммунитет асоси сифатида ёшларимизнинг қалби ва онгига сингдиришимиз талаб этилмоқда.

Бугун халқимизнинг юксак мақсад-муддаоларини ўзида ифодалаган миллий тараққиёт ғояси истиқлолимизни янада мустақамлаш, иқтисодий юксалишга эришиш, миллий хавфсизликни таъминлаш механизмлари, миллий интеллектуал са-

лоҳиятни ошириш, миллий мерос, урф-одат ва қадриятларни замон талаблари асосида бойитиш, миллат маънавиятига қарши қаратилган таҳдидларга тайёр бўлиш, глобаллашув шароитида миллий ўзига хосликни асраш, унинг таъсири остида юзага келиши мумкин бўлган бузғунчи “маънавият”га нисбатан миллий маънавий иммунитетни шакллантириш, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллаш каби ўта муҳим вазифаларни назарда тутати.

Учинчидан, миллий маънавий иммунитетни шакллантириш ва мустақамлашнинг муҳим омиллари қаторида демократик қадриятлар ҳам муҳим ўрин тутати. Демократия нафақат жамият аъзоларининг ҳокимият бошқарувида кенг миқёсдаги иштироки, айти пайтда инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланишини ҳам тақозо этади. Чунки эркин инсонгина иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий эҳтиёжларини қондира олиши мумкин. Шунинг учун ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликлари миллатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий тараққиётида муҳим аҳамиятга эга.

Аслида демократик қадриятлар тизимининг асосини ҳам ҳар бир фуқаронинг эркин фаолияти учун яратилган имкониятлар ташкил қилади. Чунки эркинлик сиёсий ҳуқуқларнинг тўлақонли мавжудлиги ва улардан амалда фойдалана билиш билангина чекланиб қолмайди. Балки инсоннинг ўз хоҳишига кўра яшашини ҳам тақозо этади. Бу ҳар бир инсон учун нафақат катта имконият, айти вақтда масъулият ҳамдир. Чунки жамиятда барқарорлик етарли, давлат турли хавф-хатарлардан холи бўлса, ҳар бир инсон эркинлигининг дахлсизлиги таъминланади.

Демократик қадриятлар ривожининг секинлашуви ёки орқага кетиши инсон эркинлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Бунинг натижасида инсон жамият

хаётидаги жараёнларга бепарво қарайдиган, улар учун масъулиятни давлат зиммасига юклайдиган бўлиб қолади. Бундай вазиятда ўз-ўзидан маънавий иммунитет заифлашади, айниқса, ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ёшларда вазиятни тўғри баҳолай олмаслик ҳолатлари кучайиб боради. Бу эса охир-оқибатда жамият ва фуқаро ўртасидаги муносабатларда мувозанат йўқолиб, фуқаро масъулиятсизлигининг кучайиши, маънавий иммунитетнинг барбод бўлишига олиб келади.

Босиқлик, вазминлик, жамоа фикри устуворлигига эришган миллат миллий маънавий иммунитетидан консерватизм кучли бўлади. Аммо бундай иммунитет ҳам ҳаёт талаби билан замонга мослашиб боради. Табиийки, бу миллат истиқболига қаратилган хавфнинг олдини олишга ёрдам беради. Кўриниб турибдики, миллий-маънавий иммунитетни шакллантиришда умум-этироф этилган демократик қадриятларнинг инсон эркинлиги билан боғлиқ устувор йўналишларини ривожлантириш муҳим амалий аҳамиятга эга.

Тўртинчидан, миллий маънавий иммунитетни шакллантиришда миллий тарбиянинг аҳамияти катта. Хўш, миллий тарбиянинг ўзи нима? Миллий тарбия миллий мерос, урф-одат, анъана ва қадриятлар орқали ёшларда миллий онг, дунёқараш ва руҳиятни шакллантириш, уларнинг ўзлигини англатиш, халқ ва Ватан олдидаги масъулиятини юксалтириш борасидаги фаолият йўналишини билдиради. Кўриниб турибдики, миллий тарбия фақат миллий маънавиятни ривожлантириш билан чекланмасдан, миллий маънавий иммунитетни шакллантиришнинг ҳам муҳим омилidir.

Миллий тарбия оиладан бошланади, маҳалла ва таълим тизимида давом эттирилади. Миллий онги ривожланган, ўзлигини англаган, дунёқараши шаклланган инсон халқи ва Ватанини улуғлайди, эл-юрт олдидаги масъулиятини тушуниб, унинг манфаатини ҳимоя қилади. Ватан, халқ инсон учун энг олий неъмат, улуғ маънавий бойлик эканини доимо ҳис этиб яшайди. Лекин бугунги глобаллашув жараёни миллий тарбияга ҳам салбий таъ-

сир ўткази бошлади. Бугун маънавий ҳаётимизга ёт урф-одат ва анъаналар, ахлоқсизлик таҳдид солмоқда. Албатта, биз ўзимиз учун мақбул бўлган одат ва анъаналарни қабул қилишимиз мумкин. Аммо уларни кўр-кўрона қабул қилиш ҳаҳолат аломатидир.

Масалан, асрлар оша қон-қонимизга сингиб кетган ота-онани улуғлаш, оилани муқаддас сақлаш, фарзанднинг бурчи, каттага ҳурмат, кичикка иззат, ўзаро меҳр-оқибат, иффат, ор-номус, ҳаё каби фазилатлар, устоз ва шогирдлик одоби каби эзгу қадриятларга содиқ қолиш миллий тарбиямизда муҳим аҳамиятга эга. Аммо бугун Оврупога хос индивидуализм, ота-онанинг ҳолидан хабар олмаслик, ҳатто улар вафот этганда охирги манзилга кузатишга ярамаслик, ака-ука, опа-сингиллар ўртасидаги яқинликнинг йўқлиги сингари менталитетимизга ёт бўлган қатор хусусиятлар глобаллашув туфайли миллатимиз ҳаётига кириб келмоқда.

Иқтисодий муаммоларни бугун бўлма-са, эртага албатта ҳал этиш мумкин. Лекин миллий маънавий иммунитетимиздан, ўзлимиздан маҳрум бўлиб қолсак, уни тиклаш осон кечмайди. Шунинг учун ҳам Президентимиз “Мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга” деб ҳаммамизни гоаявий ва маънавий хатарлардан огоҳ этган эди.

Миллий тарбияда нимани кимлардан олиш эмас, балки ниманидир кимгадир бериш масаласи эътибор марказида туриши лозим. Бу борада жаҳонда энг юксак тараққиётга эришган, ўзининг миллий қадриятларини асраб-авайлаб, авлоддан-авлодга мерос қилиб келаётган японлар тажрибасидан ўргансак арзийди. Миллий ғурур ва ифтихор, миллат истиқболи учун курашда кучли яқдиллик бўлгани учун ҳам бу халқ шундай тараққиётга эришди. Япон маънавиятида, ҳатто бугунги глобаллашув замонида ҳам, ташқи таъсир аломатларини сезиш қийин. Ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, илғор техника ва технологияларни яратиш ҳамда жаҳон бозорларини эгаллашда японлар учун миллий тарбия муҳим

Ўрин тутгани кўпчиликка аён. Биз бундай тажрибадан самарали фойдалансак, асло ютқазмаймиз.

Шу муносабат билан глобаллашувнинг бугунги миллий ҳаётимизга таъсиридан ҳимояланишда миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойилларини кенг тарғиб этиш, таълим тизимида бу борада яратилган дарслик ва ўқув қўлланмаларини ўқитиш сифатига эътибор бериш зарур, деб ўйлайман.

Бешинчидан, миллий маънавий иммунитетни шакллантириш ва мустаҳкамлашнинг яна бир омили — замонавий ахборот воситаларидан самарали фойдаланишдан иборат. Албатта, ахборот воситалари кенг қамровли бўлиб, фақат радио, телевидение, матбуот нашрлари, компьютер, интернет билан чекланмайди. У кутубхона ва музейлар, бадиият ва санъат асарлари, кўргазма заллари, китоб, телефон, видео, аудио каби кўпдан-кўп воситаларни ҳам қамраб олади. Мустақиллик йилларида юртимизда замонавий ахборот воситаларини ривожлантириш борасида жуда катта ишлар амалга оширилди. Аммо яратилган қулай имкониятлардан самарали фойдаланяпмизми, деган саволга ижобий жавоб бериш қийин. Замонавий ахборот воситаларидан фойдаланиш қанчалик самарали бўляпти, бу соҳада ким мониторинг олиб боряпти, ютуқ ва камчиликларимиз нимадан иборат, келажакда қандай ишлар қилишимиз лозим? Бу масалалар билан ким шуғулланмоқда? Хуллас, замонавий ахборот технологияларидан талаб даражасида фойдалана олиш миллий тарбиямиздаги асосий вазифалардан бўлиб қолмоқда.

Бундан ташқари, миллий маънавий иммунитетимизни мустаҳкамлашга хизмат қиладиган, ёт ғоя ва мафкураларнинг моҳиятини очиб борадиган бадиий юксак асарлар яратиш ҳам кўнгилдагидек эмас. Яратилаётганлари ҳам кенг томошабин ва китобхонларгача етиб бормаяпти. Бунинг ўрнига аҳоли гавжум майдонлар, кўча ва хиёбонларда хорижий мамлакатларда яратилган, аксарияти миллий маънавияти-

мизга зид ғоялар ҳамда ахлоқсизликни тарғиб этадиган видео ва нашр маҳсулотлари сотилаётганини кўрамиз. Харидорларни (улар асосан ёшлар) китоб, журнал ва газеталарда эълон қилинаётган мақолаларнинг мазмуни эмас, балки улардаги беҳаё расмлар кўпроқ қизиқтираётгани кўпчиликка аён. Айтиш мумкинки, бугун юртимизга турли йўللار билан келтирилаётган хорижий мамлакатларнинг китоб, журнал ёки газеталари ҳамма вақт ҳам аҳоли маънавиятини бойитишга хизмат қилмайди.

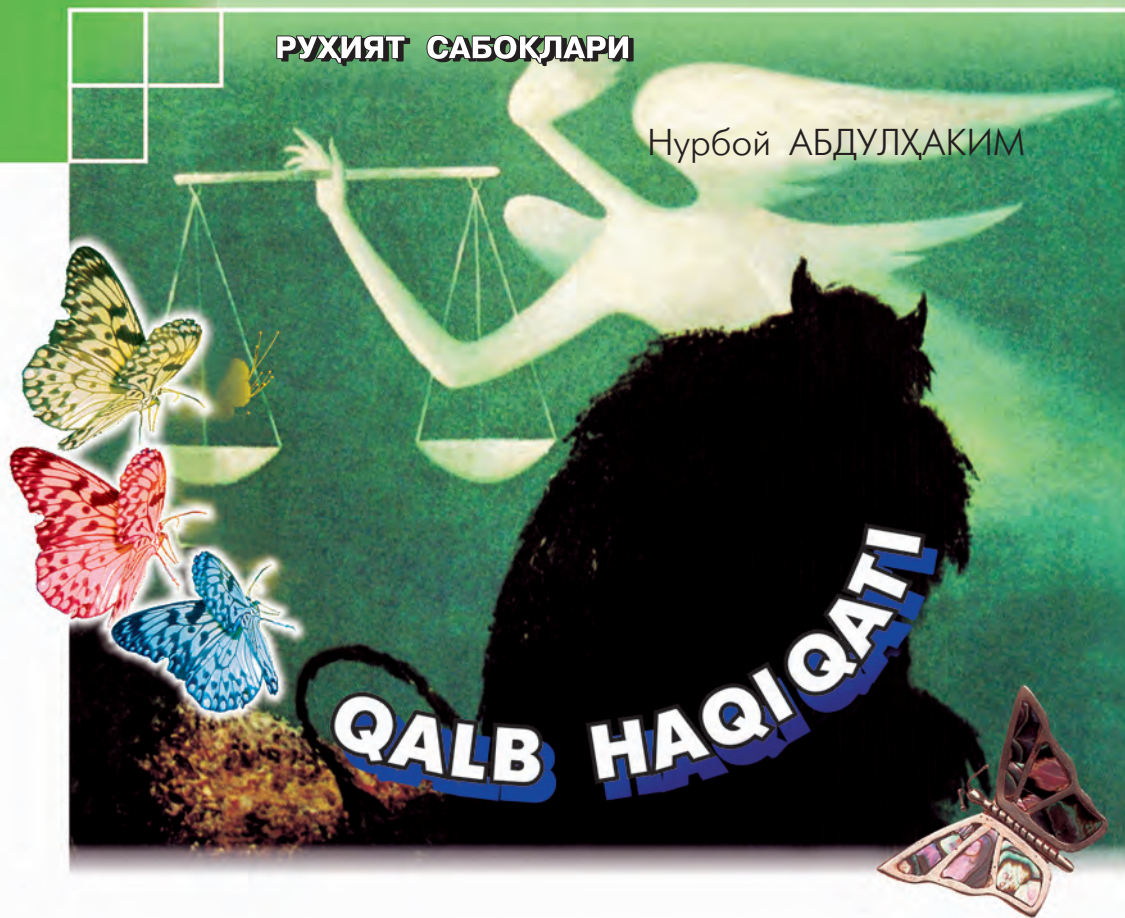
Албатта, бу ўринда гап уларни сотишни ман қилиш ҳақида кетаётгани йўқ. Бу нашрларнинг миллий маънавий иммунитетимиз заифлашишига таъсир ўтказаётгани, бу муаммога қарши зарур чоралар кўриш, унинг олдини олиш йўлларини топиш тўғрисида кетмоқда. Бу борада миллий ҳаёт тарзимиз, меросимизни кенг тарғиб қиладиган китоб дўконларини кўпайтириш, мустақиллик йилларида яратилган китобларни оммалаштириш, одамларнинг фикрлаш савиясини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Энг яхши бадиий ва илмий асарларни босмадан чиқариш ва оммалаштиришда давлат идоралари билан бирга, хорижий мамлакатларда бўлгани каби, ҳомийлар, нодавлат ташкилотлар имкониятларини жалб қилишга эришиш зарур бўлади.

Бугун биргина Тошкент шаҳрида ўзимизда чоп этилган китоб ва вақтли матбуот маҳсулотларига қараганда хориждан келтирилиб, аҳолига сотилаётган нашрлар бир неча баробар кўп экани бизнинг ҳозирданоқ фикр мусобақасида, ахборот майдонида имкониятни бой бериб қўяётганимизни кўрсатади.

Хуллас, дунё миқёсида глобаллашув жараёни авж олаётган бугунги кунда миллий маънавий иммунитетимизни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган барча имконият ва воситалардан самарали фойдаланиш миллий ўзлигимизни сақлаб қолиш, уни ҳар қандай ташқи таъсирлардан ҳимоя қилишда катта амалий аҳамиятга эга бўлиб қолаверади.

РУҲИЯТ САБОҚЛАРИ

Нурбой АБДУЛҲАКИМ

“Инсон вужудида бир парча эт бор. Мабодо у айниса, бутун вужуд айнийди. Агар у соғлом бўлса, бутун вужуд соғлом бўлади. У қалбдир”. Муборак ҳадисда қалбга шундай таъриф берилганиёқ бу “бир парча эт”нинг нечоғлик аҳамиятли эканига далил бўла олади. Бундан ҳам эътиборлиси — “қалб” сўзи Қуръони каримда бир юз ўттиздан зиёд ўринда зикр этилган. Шунинг ўзи ҳам қалб инсон ҳаётида қанчалик муҳим ўрин тутишини кўрсатади.

“Қалб” сўзи араб тилидан олингани маълум. Уни туркийлар “кўнгил”, форсийлар “дил” дейди. Замоनावий ўзбек тилида бу учала сўз бир хил даражада фаол қўлланади, ўзаро синоним ҳисобланади. Юқорида келтирилган ҳадисда қалбнинг айниши ҳам мумкинлиги зикр этиляпти. Энг даҳшатлиси, бу ҳол бутун вужуднинг айнишига сабаб бўлиши. Демак, бунинг нуқси одамнинг ташқи қиёфасида ҳам зухур этади. Бу эса Шарқда кенг тарқалган қиёфа илмининг (яъни, одамнинг юз тузилишига, ташқи кўринишига қараб унда яхши ёки ёмон сифатлар устувор эканини билиш) пухта заминга эга экани далилидир.

Имом Ғаззолий “қалб” сўзининг икки хил маъноси таъкидлайди. Биринчиси — инсон вужудининг чап томонига мойил жойлашган санубар шаклидаги ичи говак бир парча эт. Бу — қалбнинг зоҳирий маъноси. Бундай қалб фақат инсонда эмас, ҳайвонларда ҳам мавжуд.

Иккинчиси — латиф раббоний-руҳоний яратик. Алломанинг таъкидлашича, бу латифликни орифларгина идрок эта олади. Панд-насиҳат ана шу латиф яратикқа қаратилади. Итоб ва жазо ҳам унга тегишли бўлади.

Кўнгил — Каъбадан улуг

Куръони каримда “қалбун салимун” ибораси кўп бор қўлланган. “Салим” — соғлом, тоза демакдир. Шунинг учун бу жумлани шайх Алоуддин Мансур “тоза дил” деб таржима қилган. “Шуаро” сураси 88-89-оятларида, жумладан, бундай дейилади: “У Кунда (қиёмат кунин назарда тутил-япти — **Н. А.**) на молу давлат ва на болачақа фойда бермас. Магар Оллоҳ ҳузурига тоза дил билан келган кишиларгагина (фойда берур)”. (Оятлар маъноси шайх Алоуддин Мансур изоҳли таржимаси асосида берилди — **Н. А.**)

Ҳазрат Навоий асарларида “қалб” сўзи ўрнида аксар унинг соф туркий синоними — “кўнгил” қўлланган. “Хамса”нинг илк достони — “Ҳайрат ул-аброр”нинг махсус боби кўнгил таърифига бағишлангани ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди. Кўнгилни жисм гулшанининг гулғунчасига, сирлар бўстони-нинг булбулга қиёслаган улуг Навоий унга яна қуйидагича таъриф беради:

*Каъбаки, оламнинг ўлуб қибласи,
Қадри йўқ андоқки кўнгул каъбаси
Ким, бу — халойиққа эрур саждагоҳ,
Ул бири — Холиққа эрур жилвагоҳ.*

Яъни, оламнинг қибласи бўлишига қарамай, Каъба кўнгил каъбасичалик қимматга эга эмас. Сабаби, Каъбатуллоҳ — яралмишлар саждагоҳи бўлса, кўнгил — Ҳақ таолонинг жилвагоҳи. Шу боис мутасаввуф олимлар мавжуд борлиқни олами кубро — улуг олам деб атагани ҳолда, кўнгилни олами суғро — кичик олам деб ҳисоблаган. Улар кичик оламда катта оламда бўлган ҳамма нарса мавжудлигини таъкидлаган. Шу жиҳатдан, ҳазрат Навоийнинг “Кимки бир кўнгли бузуқнинг хотирин шод айлагай, Онча борким, Каъба вайрон ўлса обод айлагай” деган мисралари замирида теран маъно бор. Бинобарин, бутун борлик, бутун мавжудот инсон учун яралган, унинг манфаатига хизмат қилади. Инсон, ҳазрат Навоий таърифича “борчадин шариф”. Шу боис унинг бузуқ кўнглини шод айлаш Каъбатуллоҳнинг вайрон бўлиб қолган деворини қайта тиклаш ба-робаридаги улуг савобдир.

Мабодо бунинг тескариси бўлса-чи? Бирор кимса шод кўнгилни вайрон этса-чи? Шубҳасиз, у Каъбатуллоҳнинг мухташам биносини бузишдан ҳам кўра оғирроқ гуноҳга ботади. Шунинг учун ҳам улугларимиз вайрон кўнгилни обод этишга алоҳида эътибор берган. XIX аср охири — XX юзйиллик бошларида яшаб ижод этган шоир Муҳаййирнинг қуйидаги байтлари ҳам бунинг исботидир:

*Каъбани қилмоқ зиёрат гар муяссар
бўлмаса,
Эй Муҳаййир, айлагин вайрон кўнгилларни
тавоф.*

Вайрон кўнгилларни тавоф қилиш замирида қандай маъно бор? Муборак ҳадислардан бирида мазлум, яъни озурдадил инсонлар дуоси билан Ҳақ таолонинг ижобати ўртасида парда йўқлиги зикр қилинади. Шу жиҳатдан зулм кўриб, кўнгил шишаси дарз кетган, тушкун кайфиятдаги кишининг дилини овлаш энг хайрли ишдир.

“Ул кўнгулгаким, — деб ёзади ҳазрат Навоий, — қаттиг сўздин решдек бўлғай, аччиғ тил захролуд нишдек бўлғай. Кўнгулда тил синони жароҳати битмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас. Ҳар кўнгулки, тил синонидин жароҳатдур, ҳам юмшоқ сўз ва ширин тил анга марҳам ва роҳатдур. Мулойим такаллум ваҳшийларни улфат сори бошқарур, фусунгар афсун била йилонни тўшукдин чиқорур” (Навоий. “Маҳбуб ул-қулуб”. Мукаммал асарлар тўплами, 14-т. Т., “Фан”, 1998, 93-бет).

Яъни, қаттиқ сўз кўнгил шишасини синдиради, аччиқ тил эса бамисоли учига захар сурилган ханжар кабидир. Кўнгилга тил найзаси билан етказилган жароҳат битмайди, уни ҳеч нарса билан даволаб ҳам бўлмайди. Бундай кўнгилга фақат юмшоқ сўз ва ширин тилгина малҳам бўла олади. Мулойим сўз ваҳшийларни ҳам улфатга айлантиради, сеҳрли таъсири билан илонни-да инидан чиқариши мумкин.

Шу боис инсон кўнгил жароҳатининг ягона малҳами бўлган ширин сўзга одатланмоғи қанчалар яхши! Зеро, “Туркистон мулкининг шайхул машойихи” (Навоий таърифи — **Н. А.**) ҳазрат Яссавий бундай насихат қилади:

Суннат эрмиш, кофир бўлса
берма озор,
Кўнгли қаттиқ дилозордан
Худо безор —

Шоҳ Машраб эса куйидагича ўгит беради:

Мардумозори қилиб, бўлма Худонинг
душмани,
Осмонға етса бошинг, қилмагил
моумани.

Демак, ҳар иккала мутафаккир яқдил эътироф этганидек: “кўнгли қаттиқ дилозор (Машраб шеърида мардумозор) — Худонинг душмани”. Бундайлардан одамгина эмас, Худо ҳам безор.

Бу эътирофларнинг бари кўнглининг мартабаси чиндан ҳам улуғ (ҳатто Каъбадан ҳам) эканига далолат қилади.

Кўнгли бир маъдандурки...

Қалбнинг тенгсиз неъмат экани ҳақида наинки ўзбек адабиётида, балки дунё адабиётида ҳам кўплаб дурдона асарлар ёзилган. Жумладан, “Туркистон вилоятининг газети” 1890 йил 30-сонидан рус шоири А.Фетнинг “Одам кўнгли авсофи” шеъри эркин насрий таржима қилиниб чоп этилган. Шеърда бундай мисралар бор:

Одамзод кўнгли бир маъдандурким,
Аксари анда кўп қувват ва куч ниҳондур.
Ул маъданда ҳар хил баҳоси йўқ
асл жавоҳирот,
Чунончи, олтун ва кумуш бордур.
Гоҳо анда темур ва жузв бўлса ҳам
кўб фойда турадур.
Асл мақсуд ул жавоҳиротни
Ул маъдандин не тариқа (олтун) қилиб
олмоқдадур.
Лекин баъзилар кўнгли тагигача кавласанг —
фаҳм бехудадур.
Чунки андин кум ва тошдин бошқа ҳеч нима
тополмайсан.

Кўнгли маъданга қиёсланган, инсон ҳаётининг моҳияти эса бу маъдандан олтинни ажратиб олишда, демакки, ҳақ йўлни топиб, ўзидан яхши ном қолдиришда, деган муҳим хулоса рамз ва тимсоллар билан ифодаланган бу шеър маъри-

фатпарвар шоир Зокиржон Фурқатда катта таассурот қолдиради. Натижада газетанинг ўша йилги 40-сонидан айна шеърга Фурқат ёзган шарҳ чоп этилган.

“Одамзоднинг кўнгли, — деб ёзади Фурқат, — мисоли бир маъдандурким, ул маъдандин олтун ва кумуш чиқаду. Ва баъзи кўнгул бир маъдандурким, андин мис ва қалай чиқаду. Ман ўйлайманки, агар икисир (кимё — **Н.А.**) илмидан баҳра топса, анинг шарофати бирла мис ва қалайлик мартабасидин чиқиб, тилло ва кумушнинг даражасига етаду. Андин одамзодга кўп фойдалар етаду. Мунга ўхшаш илмсиз кўнгулдин кишига наф етмайду. Агар етса ҳам оз етаду. Агар ўшандоқ кўнгулга риёзат воситаси бирла илм ҳосил қилсалар, бул паст мартабадин чиқиб, аъло даражаға етиб, мис ва қалайлар олтун ва кумуш бўлгон киби кўб фойдалиқ ва қувватлиқ бўладур. Бас, мис ва қалай кўнгуллик одамға лозимдурким, риёзат кўрасида (оловида — **Н.А.**) кўнгуллари гудоз бериб (ёндириб — **Н.А.**), ғилу ғаш рутубатидин тозалаб, қобили асбоб қилсалар ва балки илм иксири бирла олтун ва кумушға мубаддал қилсалар”.

Фурқатнинг шарҳи шуниси билан аҳамиятлики, унда инсоннинг комиллик даражаси қалб тарбиясига нечоғлиқ аҳамият беришига боғлиқ экани хусусида қимматли мулоҳазалар билдирилган. Бунинг учун “риёзат воситаси бирла илм ҳосил қилиш”нинг зарурлигига алоҳида урғу берилган.

Демак, кўнглини “ғилу ғаш рутубатидин тозаламоқ”, уни олтин ва кумушга айлантириш инсоннинг ўзига боғлиқ.

Дил қорайиши мумкинми?

Халқимиз ёмонликни ҳаётини аъмолига айлантирган айрим кимсаларни «кўнгли қора», «қора юрак» дейди. Уларнинг қилмишига шу орқали баҳо беради. Хўш, кўнгли чиндан ҳам қорайиши мумкинми?

Зокиржон Фурқат бир шеърда бундай ёзади:

Қаройғон дилга бергил нури покингдин зиё,
ё раб,
Кетиб занги гунаҳ ойинадек топсун жило,
ё раб.

Эътибор берсангиз, бу ғазалда ҳам “қаройгон дил” ҳақида сўз бораётир. Бу шунчаки шоирона ташбеҳми ёки дил ҳақиқатан ҳам қораядими? Бу масалага қуйидаги ҳадиси шариф ойдинлик киритиши мумкин: *«Кимки бирор гуноҳ иш қилса, қалбида қора нуқта пайдо бўлади. Агар гуноҳидан пушаймон бўлиб, тавба қилса, бу қора нуқта кетади. Мабодо тавба қилмай, гуноҳ амалларда давом этаверса, қора нуқталар зиёда бўлиб боради»*.

Демак, кўнгил ҳақиқатан ҳам қораяди. Бунинг олдини олиш ёки унга кенг йўл бериш одамзоднинг ўз ихтиёрида. Шу боис улуғларимиз бу масалага алоҳида эътибор қаратган.

Ғиёсиддин Хондамир “Мақорим ул-ахлоқ” асарида ҳазрат Навоийга бундай таъриф беради: “Ул ҳидоят ва иқбол осмонининг қуёши... ҳеч қачон ҳиммат этагига, дунё молига муҳаббат ғуборини, бу жаҳон ашёсига қизиқиш гардини юқтирмаган” (Хондамир. *Мақорим ул-ахлоқ. Фафур Фулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти, Т., 1967, 62-63-бетлар*).

Эътибор беринг: мол-дунёга муҳаббат киши қалбида ғубор, моддий ашёларга қизиқиш эса кўнгилда гард пайдо қилиши ҳақида сўз юритилмоқда. Ҳазрат Навоийнинг муборак қалби бундай ғубору гардлардан пок бўлгани таъкидланаётир.

*Сориг олтин касрати кўнгилни айлайдур
қаро,
Чунки сафро бўлса ғолиб, ўзга савдо
тортадур.*

Фурқат қаламига мансуб ушбу байтда эса кўнгил қорайишининг сабаби ҳақида сўз бормоқда. Шоир фикрича, бунинг босиси — “сориг олтин касрати”, яъни бойликни кўпайтириш иштиёқи. Байтда “сафро” билан “савдо” сўзларини бир сатрда икки хил маънода қўллаб, ийҳом санъати орқали мазмуннинг бениҳоя теран, бадииятнинг бетакрор бўлишига эришилган. “Сафро” — сариқ ранг ва инсон вужудидаги модда маъноларида қўлланган. “Савдо” эса ҳам қора рангни, ҳам танадаги моддани англатади.

Табобат илми жисмда сафронинг кўпайиши савдонинг ортишини тасдиқлайди. Бу жиҳатдан, байтда илмий ҳақиқатнинг

бадиий талқинини ҳам кузатиш мумкин. Бинобарин, Фурқатга “Зубдат ул-хукамо” (“Ҳақимларнинг сараси”) унвони бежиз берилмаган.

Мақсадга қайтсак. Демак, аждодларимиз келган хулоса бўйича, дунё матохини кўпайтиришга бўлган ҳирс кўнгилни қорайтиради. Машҳур қудсий ҳадисда Оллоҳ талонинг дунёга хитобан бундай дегани зикр этилади: *“Кимки Менинг хизматимни қилса, сен унинг хизматини қил. Кимки сенинг хизматингни қилса, уни фақат шу билан овора қилиб қўй”*.

Тарих шохид, қачонки инсон Ҳақ талонинг хизматини қилса, дунё сарвати унинг оёқлари остида бўлган. Ҳам Ҳақ ризосига, ҳам дунёга эришган. Қачонки инсон дунёнинг ортидан қувса, унга ҳеч қачон етолмаган (ниманики қувсангиз, у қочади, бу — табиатнинг ўзгармас қонуни). Натижада бундай киши ҳам дунёдан, ҳам Ҳақ ризосидан Мосуво бўлган.

Бошқа бир қудсий ҳадисда мол-дунё ўлаксага, унга ҳирс қўйган кимса эса ўлаксахўр махлуққа қиёсланади. Шундай бўлгач, дунё матохини кўпайтиришга ўчлик дилни қорайтириши ҳеч қандай таажжуб ўйғотмайди.

Ҳар қандай жиноят замирида нафс қутқуси туради. Фурқат таъбири билан айтганда, нафс бандаси — қалби гуноҳлар зангидан қорайган кимса. Бундай кимсалар жамият учун бамисоли обод экинни пайҳон қилувчи зарарқунанда кабидир.

Қабиҳ амаллар боис дилнинг қорайишини бошқа миллатларга мансуб олимларнинг илмий тажрибаларида ҳам кўриш мумкин. Бу борада рус олими С. Лазарев келган хулоса, айниқса, аҳамиятлидир. Олимнинг фикрича: “Инсон юрагининг ёнида бир парча эт бор — худди жомга ўхшайди. Агар одам бошқаларга ёмонлик қилса, хаёлида фақат қабоҳат бўлса, бу жомга тўхтовсиз қоп-қора суюқлик томчилаб туради. Натижада, бу “қабоҳат суюқлиги” турли ёмон хасталикларни келтириб чиқаради. Бундай кишининг хаёли мудом бадбин ўйлар билан банд бўлади. Қабоҳат нуқси ҳатто унинг юз-кўзида ҳам акс этади.

Мабодо инсон ёмонликдан қайтиб, яхшилиққа юзланса, қалбига бир ёруғлик

инади. Жисмида беморликка қарши кучли иммунитет вужудга келади. Хасталикдан фориг бўлади. Қиёфаси кўркам тус олади.

Алқисса, хасталик ҳам, беморлик ҳам инсоннинг ўзига — ниятига, аъмолига, руҳ тарбиясига бўлган эътиборига боғлиқ” (С. Н. Лазарев. *Диагностика кармы. Санкт-Петербург, 2000, с. 173*).

Маълум бўладики, Бобур бобомизнинг

*“Яхши киши кўрмагай ёмонлиқ ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидур”*

деган хулосаси теран ҳаётий заминга эга.

Мухрланган қалб фожиаси

Қалб ҳам мухрланиши мумкинми? Мумкин! Куръони каримнинг бир қанча оятлари бунини тасдиқлайди. “Фофир” сураси 35-оятда, жумладан, бундай дейилади: *“Оллоҳнинг оятлари ҳақида бирон ҳужжат-далилсиз таллашиб-тортишадиган кимсалар Оллоҳ наздида ҳам катта нафратга дучор бўлурлар. Оллоҳ ҳар бир мутакаббир ва зўравоннинг қалбини мана шундай мухрлаб қўяр”*.

Демак, Оллоҳнинг оятлари ҳақида бирон бир ҳужжат-далилсиз мунозара қилиш, ўзи билмагани ҳолда бошқалар билан таллашиб-тортишиш — қалбнинг мухрлангани аломатидир. Саййид Маҳмуд Тарозий — Олтинхонтўра мазкур оятни қуйидагича тафсир қилган: “Яъни, ҳар кимда ушбу сифатлар бўлса, ул кишини Худо ҳам, халқ ҳам ёмон кўрур ва анинг дилига шақоват муҳри урилуру”. Шақоват — бахтсизлик демақдир. Аён бўладики, қалбга муҳр солиниши — оғир мусибат.

Муборак ҳадислардан бирида қуйидагиларни ўқиймиз: *«Қалб очиқ кафтга ўхшайди. Худди бармоқлар битта-биттадан букилганда кафт ёпилгани каби, қалб ҳам ҳар гуноҳ содир этилганда ёпилиб боради. Ҳатто охирида буткул бекилиб қолади. Мана шу қалбнинг мухрланишидир»*.

Бу ҳақда Ҳасан Басрий айтган қуйидаги сўзлар ҳам инсонни мулоҳазага ундайди: *“Банда ва Оллоҳ ўртасида гуноҳлардан иборат маълум чегара бор. Агар банда шу чегарага етса, Оллоҳ унинг қалби-*

ни мухрлаб қўяди. Кейин у яхшиликка муваффақ бўлолмайди”.

Маълум бўладики, қалб мухрланишининг асосий сабаби — гуноҳ амалларга ружу қўйиш. Гуноҳга илҳомлантирувчи куч эса нафси ҳаводир. «Жосия» сурасининг 23-оятда ҳавойи нафсни ўзига «илоҳ» қилиб олганларнинг ҳоли қуйидагича баён этилган: *“(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), ҳавойи нафсни ўзига “илоҳ” қилиб олган ва Оллоҳ уни билган ҳолида йўлдан оздириб, қулоқ ва кўнглини мухрлаб, кўз олдида парда тортиб қўйган кимсани кўрганмисиз? Бас, уни Оллоҳ (йўлдан оздиргани)дан сўнг ким ҳидоят қила олур?! Ахир, эслатма-ибрат олмайдиларми?”*

Қалб хасталиги жисм хасталигидан кўра оғирроқдир. Имом Фаззолий бунинг уч сабабини кўрсатади. “Биринчи сабаби шуки, — деб ёзади аллома, — бемор ўзининг бемор эканини билмайди. Иккинчи сабаб — қалб хасталигининг оқибати, жисм хасталигининг оқибатига тескари ўларок, бу оламда юзага чиқмайди. Жисмоний хасталикнинг оқибати эса ўлим экани ва инсон табиати ундан қочиши кундай равшан. Аммо ўлимдан кейинги нарсалар инсонга қоронғи.

Бинобарин, гуноҳларнинг оқибати қалбнинг ўлими билан натижаланади. Лекин бу ўлимни бу дунёда бу кўзлар билан кўриб бўлмайди. Қилмишларининг гуноҳ эканини билса-да, камдан-кам одам гуноҳдан тийилади. Шунинг учун улар қалб хасталигини Оллоҳга ҳавола этиб, ўзлари фақат бадан хасталиги муолажаси билан банд бўлиб қолаётганини кўрасан...

Учинчи сабаб — қалб хасталигининг муолажаси оғирдир. Бу хасталикни табибсиз даволаб бўлмайди. Табиблар ким? Албатта, олимлардир. Афсуски, асримиз олимларининг ўзлари хасталикка чалиниб, ўзлари давога муҳтож бўлдилар... Энди улар халқни бу касалликдан огоҳ этишга қодир эмас эдилар. Нега? Чунки ўзларига нисбатан ҳақли равишда бундай гаплар айтилишидан чўчир эдилар: *“Сизга нима бўлди? Ўзингиз бу дарддан кутулолмай туриб, яна бизга ундан қандай халос бўлиш йўлини ўргатмоқчисиз?”* (Абу Ҳомид Фаззолий. *Ихёу улумиддин. Тавба китоби. Таржимон — Рашид Зоҳид. Т., Мовароуннаҳр, 2003, 118-119-бетлар*).

Хасталанган қалб ҳақиқатни англаш бахтидан бенасибдир. Унга ҳақиқатни очиқ-равшан ҳужжат билан баён этсангиз ҳам фаҳмламайди. Бу ҳам етмагандек, ўз гафлатини — огоҳлик, жаҳолатини — билимдонлик деб гумон қилади. Бундай бадбахтларнинг холи “Аъроф” сурасининг 179-оятида таъсирчан ифодаланган: *“Аниқки, Биз жин ва инсдан кўпларини жаҳаннам учун яратганмиз. Уларнинг диллари бор-у, англай олмайди, кўзлари бор-у, кўра олмайди, қулоқлари бор-у, эшитмайди. Улар чорва кабидир, йўқ, улар (беақл, бефаҳмлиқда чорвадан ҳам) адашганроқдир. Ана ўшалар гафлатда қолган кимсалардир”*.

Гафлатнинг зидди — огоҳлик. Чинакам маърифат эгаларининг ҳатто зоҳир кўзи кўр бўлса-да, қалб кўзи очиқ бўлиши мумкин. Ҳазрат Навоийнинг Адиб Аҳмад Югнакий ҳақидаги эътирофи ҳам бунини тасдиқлайди: *“...кўзлари бутов эрмишки, асло зоҳир эрмас эрмиш... Ҳақ субҳанаху ва таоло агарчи зоҳир кўзин ёпуқ яратқандур, аммо кўнгли кўзин бағоят ёруғ қилгандур... Аксар турк улусида ҳикмату нукталари шоеъдур”* (Навоий. *Насойим улмуҳаббат*. — Мукаммал асарлар тўплами, 17 том. Т., 2001, 426-бет).

Бу сўзлар қалб кўзининг аҳамияти зоҳирий кўз фазилатидан асло кам эмаслиги далилидир. Демак, “зоҳир кўзнинг бутов”лиги инсон камолотига зинҳор тўсиқ бўла олмайди. Мавлоно Жалолиддин Румий “кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгил” деган машҳур ҳикматида аслида зоҳирпарастликни қоралайди. Қалб кўзи бағоят равшан бўлгани учун ҳам Адиб Аҳмаднинг ҳикмат ва нукталари (ҳикматга йўғрилган сўзлари) “аксар турк улусида шоеъ” бўлди (шуҳрат қозонди). Қалби муҳрланган ғофилларнинг зоҳир кўзи очиқ эса-да, қалби кўр бўлиши мумкин. Бу ҳақиқатни Қуръони карим оятлари ҳам тасдиқлайди. Жумладан, “Ҳаж” сурасининг 46-оятида таъкидланишича: *“...кўзлар кўр бўлмас, балки, кўкракларидеги кўнгишлар кўр бўлур”*.

Савол туғилади: қалб хасталигининг давоси борми? Бу ҳақда мўътабар манбаларда нима дейилган? Бундан қандай хулосалар чиқариш керак?

Қалб хасталигининг давоси

Қалбда гуноҳлар туфайли пайдо бўлган қора нуқта тавба шарофати билан кетиши, бундай ҳолда, Фурқат табири билан айтганда, қалб ойнадек жило топиши ҳақида юқорида фикр юритилган эди. Аён бўладики, қалб хасталигига тавба орқалигина малҳам кўйиш мумкин. *“Дарҳақиқат, уни (қалбни) поклаган киши нажот топади”*, дейилади “Ваш-шамс” сураси 9-оятида.

Муборак ҳадислардан бирида зикр этилишича, *“Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: “Банда гуноҳ қилади, кейин шу гуноҳи туфайли жаннатга киради”, деди. “Бу қандай бўлади, ё Расулуллоҳ?” деб сўрайдилар. “Содир этган гуноҳи доимо кўз ўнгида туради. Гуноҳдан тавба қилади, ундан қочади, ҳатто жаннатга киради”, деди пайғамбар алайҳиссалом (Ибн Муборак ривояти)”*.

Яна бир ҳадисда айтилишича, *“Гуноҳдан тавба қилувчи киши гуноҳи йўқ киши кабидир”*. Имом Фаззолийнинг “Тавба” китобида келтирилган бир ривоят мазмунига кўра, Оллоҳ таоло иблисни лаънатлаган чоқда малъун Иблис Одам фарзандларини ҳақ йўлдан адаштириш учун изн сўрайди. Изн берилади. “Улуғлигинга қасамки, — дейди Иблис, — то жони жасадини тарк этмагунча Одам фарзандларининг қалбидан чиқмайман”. “Улуғлигим ва буюқлигимга қасамки, — дейди Ҳақ таоло, — то руҳи танасида экан, бандаларим учун тавба эшиги очиқдир”.

Гуноҳлардан, демакки, қалб хасталигидан сақланиш, олимларнинг фикрича, биринчи навбатда, хавфу ражо билан бўлади. Хавф — қўрқув, ражо — умид демакдир. Муборак ҳадисларда хавфу ражого иймон қушининг икки қаноти дея таъриф берилади.

Мутафаккир аждодларимиз қалбда ҳар доим хавфу ражо бўлиши учун Ҳақ таолони мудом зикр этиш зарурлигини таъкидлайди. Мумтоз адибларимиз ижодидан бунга оид кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, ҳазрат Навоий “Ҳайрат улаброр” достонида Султон Бадиуззамон баҳодирга насиҳат қилиб бундай ёзади:

Жумла жаҳон фонийи мутлақ дурур,
Боқийи мутлақ тиласанг — Ҳақ дурур...
Бўлмаса Ҳақ ёдидин огоҳлиқ,
Билки, гадоликча эмас шоҳлиқ,
Бўлса гадо Тенгридин огоҳлиғи,
Бордур анга икки жаҳон шоҳлиғи.

Мумтоз шоирларимиз ижодида “Ҳақ ёдидин огоҳлиқ” (Навоий таърифи) қанчалик улуғланса, нечоғлиқ таъриф этилса, бундан гафлатда бўлиш шунчалик қораланади. Қалб хасталигининг бош сабаби айни шу гафлат экани мудом уқтирилади. Муҳаммад Ризо Огаҳийнинг “Гулшани давлат” асаридан олинган қуйидаги мисралар ҳазрат Навоий байтларига ҳар жиҳатдан уйғундир:

*Бир нафас Ҳақ ёдидин огоҳлиқ,
Айлагандин яхши юз йил шоҳлиқ.*

Ҳақ ёдидан огоҳлиқ кўнгилда мудом хавфу ражо бўлишини таъминлайди. Бу эса қалб хасталигини даволашнинг энг мақбул усули.

Инсон қалби билан ҳазиллашманг сиз...

XX аср бошларига келиб адабиётнинг вазифаси ҳақидаги кўзқарашнинг янгилалиши қалб тушунчасига ҳам ўзгача — ижтимоий моҳият юклади. Энди наинки инсон қалби, ҳатто “миллатнинг ҳисли кўнгул тарихи” (Чўлпон таъбири — **Н.А.**) ҳақида ҳам сўз юритиш бошланди. Жумладан, адабиётга таъриф берар экан, Абдулҳамид Чўлпон бундай ёзади: “Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган қаралган, ўчган, ярадор кўнгулга руҳ бермак учун, фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар сингишган қора балчиқларни тозалайдиргон, ўткур юрак кирларини ювадургон тоза маърифат суви... бўлгонликдан бизга ғоят керакдир” (Чўлпон. *Адабиёт надири. Т., Чўлпон нашриёти, 1994, 37-бет*).

Табиийки, Чўлпон “ярадор кўнгулга руҳ бермак” ҳақида сўзлар экан, алоҳида шахс кўнглини эмас, “миллатнинг ҳисли кўнгли”ни назарда тутган. Шу боис шоир “Суйган чоқларда” шеърида “эски жароҳатли қалб” ҳақида баҳс юритади.

*Ўшал эски жароҳатли қалбимни
Сатрларнинг наштари-ла тилардим.*

“Яшайиш” шеърида эса сўнгсиз изтироб туйғуси ифодаланган:

*Кўзим очилди, бироқ кўрмади гўзалликни,
Кўнгулда яъс ила кўрдим бутун тубанликни.*

Яъс — умидсизлик маъносини беради. Лирик қаҳрамоннинг кўзи очилган, лекин бирон бир гўзаллик кўрмаган. Кўнгулда эса ижтимоий муҳитдаги тубанликлар боис умидсизлик кайфияти туғилган. Шунинг учун шоир бундай уйғонишдан кўра уйқуни афзал билади. Қуйидаги сатрлар шу ҳақда:

*Нечун очилди кўзим, қайга кетди уйқуларим?
Бу уйғонишда тўлиб-тошди, ошди қайғуларим.*

Чўлпон кўнгулнинг кишанлар билан дўстлашгани ҳақида ҳам ёзди. Лекин бу моҳият эътибори билан қалбнинг, юқорида таъкидланган каби, муҳрланишидан фарқ қилади. Шоир кўнгулга мурожаат этар экан, дили ҳақоратдан ҳам оғримайдиган даражага етган (демак, қалби ўлик ҳолга келган), таназзул лойига ботган миллат кўз ўнгида туради:

*Кўнгул, сен мунчалар нега
Кишанлар бирла дўстлашдинг?
На фарёдинг, на додинг бор,
Нечун сен мунча сустлашдинг?*

Умуман, Чўлпон шеъриятида кўнгул образи ўзига хос талқин этилган. Шоир кўнгулга миллат миқёсидаги ҳодиса сифатида ёндашган.

XX асрнинг 60-йилларида худди шу миқёсдаги талқин оташин шоиримиз Абдулла Орипов ижодида кузатилади. Шоирнинг биргина “Инсон қалби” шеърининг ўзиёқ ушбу фикрни тасдиқлайди.

*Инсон қалби билан ҳазиллашманг сиз,
Унда миллат яшар, унда тил яшар.
Унда аждод фаҳри яшайди сўзсиз,
Унда истиқомат қилади башар.*

Абдулла Ориповгача қалб ҳодисасига бундай ёндашув кузатилмаган эди. Шоир

талқинида қалб — наинки инсоннинг, балки бутун бир жамиятнинг мавжудлик шартти. Миллат ҳам, тил ҳам унда яшайди. Аждодлар фахри, ҳатто башариятнинг ўзи ҳам қалбда мужассам бўлиши мумкин.

*Инсон қалби билан ҳазиллашманг сиз,
Унда она яшар, яшайди Ватан.
Уни жўн нарса деб ўйламанг ҳаргиз,
Ҳайҳот! Қўзғалмасин бу қалб дафъатан!*

Бу қадар шиддатли ифода моҳиятини, сабабини англаш учун шеър ёзилган даврни мушоҳада этмоқ зарур. Инсон қадри бениҳоя арзонлашган, Ватанга муҳаббат туйғусини мавҳумлаштиришга интилиш кучайган шўролар тузумининг ғайримиллий сиёсатига исён ўлароқ яралган эди бу шеър.

Қалбнинг қўзғалиши... Шоир бежиз бундан огоҳлантираётгани йўқ. Бинобарин, қалбнинг қўзғалиши жамиятнинг тараққиёт йўналишини мутлақо янги ўзанга буриб юбориши мумкин. Шу жиҳатдан, бундай талқин ХХ юзйилликда бу тушунчанинг моҳияти ҳақиқатан ҳам мутлақо ўзгариб кетганини кўрсатади.

Хулоса ўрнида

Инсон ҳаёти ва фаолиятини қалбдан айри тасаввур этиб бўлмайди. Шарқ фалсафаси ва адабиётида бу мавзу етакчи мақомда келгани сабаби ҳам шунда. Шу боис Имом Ғаззолий бир эмас, икки — “Мукошафат ул-қулуб” (“Қалбларнинг очилиши”) ва “Китобу шарҳи ажойиб ал-қалб” (“Қалб ажойиботлари шарҳига оид китоб”) асарини айни мавзуга бағишлаган. Шунинг учун ҳам улуғ Навоий “Маҳбуб ул-қулуб” (“Кўнгилларнинг севгани”) номли махсус асар ёзган.

“Кўнгул бадан мулкининг подшоҳидур, — деб ёзади ҳазрат Навоий. — Анга сиҳҳат — мунга ҳам сиҳҳат, анга табоҳи — мунга ҳам табоҳи. Бас, улким — кўнгул мулкининг соҳиби жоҳи бўлғай — шоҳлар шоҳи бўлғай. Бадан салоҳ (қуввати) ва фасоди (заифлиги) кўнгул салоҳ ва фасодиға тобеъ. Мулк обод ва хароблиги шоҳ адл ва зулмиға ро-

жеъ. Подшоҳ — мулк баданининг жонидур ва кўнгул — бадан мулкининг султони” (Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. 88-бет).

Яъни, баданни мамлакатга қиёсласак, кўнгул — бу ҳудуднинг ҳукмдори. Агар кўнгул соғлом бўлса, бадан ҳам соғлом, кўнгул хаста бўлса, бадан ҳам хаста. Модомики шундай экан, кўнгул мулкидаги бойликнинг чинакам эгаси даражасига кўтарила олган одамгина бу шоҳни (кўнгулни) ўзига бўйсундиради — шоҳлар шоҳи бўлади. Бадан қуввати ёки заифлиги кўнгул ҳолатига боғлиқ. Кўнгул қувватли бўлса, бадан ҳам қувватли ёки аксинча, кўнгул заиф бўлса, бадан ҳам заифдир. Бу бамисоли мамлакат ободлигию хароблиги подшоҳнинг адолати ёхуд зулмига боғлиқ бўлгани кабидир.

Мутафаккир бобомизнинг бу фикри Имом Ғаззолий қарашларига тўлиқ мутаносибдир. “Қалб изтироблари шарҳига оид китоб”да Ғаззолий аъзо ва сезгиларнинг қалбга бўйсунилишини фаришталарнинг Оллоҳга итоат этишига муқояса қилади.

Нега инсоннинг итоатига қиёсланмаган, деган табиий савол туғилиши мумкин. Чунки фаришталарнинг фитратида Худонинг амрига бўйсунилдан ўзга хусусият йўқ. Инсон табиатида эса қай даражададир исён бўлади.

Имом Ғаззолий фикрича, ғазаб ва шаҳват бадан мамлакатининг душманларидир. Ғазаб ва шаҳватни қалбга бўйсундирмоқ зарур. Уларга йўл бериш бу мамлакат раиятини муқаррар ҳалокатга элтади. Илм, ҳикмат ва тафаккур билан қувватлансагина, бу мулк саодатга ноил бўлади.

Муборак ҳадислардан бирида қалб биёбондаги япроққа менгзалади. Шамол қай тарафга эсса, япроқ ўша ёққа эгилади. Бу — қалбнинг ўзгарувчанлигига ишора. “Инқилоб” сўзи билан ўзакдош экани ҳам “қалб”нинг ўзгарувчанлигини тасдиқлайди. Қалбнинг эзгуликка хизмат қилиши, ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, инсоннинг “кўнгул мулкининг соҳиби жоҳи” бўла олишига боғлиқ. Зеро, шундагина инсон ҳаётида мазмун бўлади. Фақат шу ҳолдагина шахс маънавияти, камолоти ҳақида орзу қилиш мумкин.

Үер аўланар фалак шархида

*Барчанинг жони ҳалак,
Дала-тузда иш қизгин.
Ким — хўрозу ким — лайлак,
Ким — чумоли, ким — қузғун.
Бир товуш йўқ, бирор гап,
Эшитилмас бирор сўз.
Далаларни оралаб —
Ер ағдариб юрар қуз.*

* * *

*Тўс-тўполон. Шох-шаббалар тушар синиб,
Қушининг бари кириб кетар ин-инига.
Бир қўзичоқ адаштириб онасини —
Талпинади бошқа қўйнинг елинига.
Қўзи шўрлик маърайверар чопиб ҳар ён —
Қўйлар ўзин олар тичан панасига.
Кўп қўйларнинг орасида бўлар сарсон —
Ҳаёт уни дуч қилгунча онасига.*

ТУШ

Кўк — бахтиёр,
Ер — мулзам,
Қуш — учишга чоғланган.
Бир учиб кўрай десам
Оёқ-қўлим боғланган.
Одамзод яшар экан
Доим тугик мушт каби.
Ё дарахтга осилган
Қафасдаги қуш каби.
Бир куни уйғонаман,
Кўзим очилар бирдан.
Ҳеч нарса қолмаса ҳам,
Из қолади занжирдан.

* * *

Доим чархнинг измида зуғум,
Ер айланар фалак чархида.
Қилич эртак айтади узун —
Дум-думалоқ бошлар ҳақида.

* * *

Тўс-тўполон. Шамол ҳовлида
Деразамга урар қорларни.
Менинг шамолларим олдида
Қадри йўқдир бу шамолларнинг.
Деразамнинг шундоқ ортида,
Ёгаберар ёмғир эрта-кеч.
Менинг ёмғирларим олдида
Ёмғир эмас бу ёмғирлар ҳеч.

САМОДИЛГА

Кўзингда қувонч ўйнар,
Йўқолиб кетар қайғу.
Мен бир кун бу ҳаётнинг
Шомига етаман-ку.
Санайсан бармогингда:
Бир, икки, уч, саккиз, ўн.
Болажон, саногингда
Тугаб-тугамайди кун.
О, митти юрагингда
Шамол эсар, югурар.
Сен санаб бўлгунингча
Тонглар отиб улгурар.

* * *

Бугун уйдан чиққим йўқ,
Нечун пойлаб турар йўл?
Дарахтлар ҳам ўйнаб шўх
Ойнамга узатар қўл.
Кўчага чорлар ёмғир:
“Юринг, кетдик тоғларга!”
Уйда қолмоқда ахир
Фозил Ҳусни Доғларжа¹.
Жавондан тушиб келар
Кацо Раџин² — қирмизи.
Бошдан-оёқ кўк кияр —
Пастернак³ ва Табидзе⁴ .
Қаранг, менинг кўп дардим,
Моцарт⁵ бошлади куйин.
Кўтариб ҳам кетардим —
Елкамга сизмас уйим.

¹ Турк шоири. ² Македония шоири. ³ Рус шоири.

⁴ Грузин шоири. ⁵ Немис композитори.

Нодира АФОҚОВА

Қо'ксимдин о'тдиyu sorg'ordi хазон...

Бобурана

* * *

Толеки юзин ўтса буриб, қўй, нима ғам,
Бош устига ноз, фирогию шўхлиги ҳам.
Толе йўғидан оҳ урса шоҳ, биз кибига
Толему эмас толенинг йўқлиги ҳам.

* * *

Қўнгулки бу жонга балолиг бўлди,
Ҳар лаҳзада минг-минг яролиг бўлди.
Шу қўнгул учун элу улус бирла йўлим
Айро тушадир, бу не хатолиг бўлди?

* * *

Давлатқа мани, майли, даме ёр этма,
Умрим уйини шухрат ила ёритма;
Лек нола қилай — ҳар нафас абгор этма:
Қўнглумга ҳасад балосини доритма!

* * *

Бу гунчаму қат-қат ё юрак қонимудур?
 Бу сабзаму ё кўнгулнинг пайҳонимудур?
 Бу нолачи қумри ё ғариб жонимудур?
 Гул фаслиму ё телба бўлиш онимудур?

* * *

Бир суҳбати жонон учун Ҳўқанд сари бор.
 Кеш сари бор, хоҳла, Самарқанд сари бор.
 Беҳиштнинг тажаллийсин кўрмоқ тиласанг,
 Хазон фаслида албат Тошканд сари бор!

* * *

Тўрт куннинг кўпи-ози била ўтди умр,
 Уч фаслу дағи ёзи била ўтди умр,
 Гоҳ икки жаҳон ёди била ўтди умр,
 Гоҳ битта кўнгил нози била ўтди умр.

* * *

Туш кўрдум эса, магарки ёрим келадур,
 Кўз очдим эса нолаву зорим келадур.
 Сен туш билан ўнг фарқига еттинг, э ғариб,
 Ҳушёрлигинга ишқ аро орим келадур.

* * *

Гар айш тиласанг, ғам уйидан ғамни унут,
 Ҳам ўтди дегил, ортдаги ҳар дамни унут,
 Ҳар кас сани кам тутса, кўпу камни унут,
 Шул учни унут, сўнг ики оламни унут.

* * *

Олам ишига лолмену ҳайронмен мен,
 Ҳар лаҳза бино, лаҳзада вайронмен мен.
 Эй! Қўйма йўлим узра сен ҳам домингни,
 Ўқ бирла дили ёра у жайронмен мен.

* * *

Биз бирла эсадур, ҳар кишиким, қуллуқ,
 Гар ўзга йўли — ўзин ишиким, қуллуқ.

*Тош отгучи, эй, тошинга ҳам, ўзинга ҳам
Кел, бағриму очикдир эшигим, қуллуқ.*

* * *

*Бир куйки, ҳазор нохун ила чолди ҳазон,
Кўнглимга ҳазин-ҳазин хаёл солди ҳазон.
Йўқ-йўқ, бу жаҳон боғларига асли маним
Кўксимдин ўтиб бордию сорғорди ҳазон.*

* * *

*Кўнгиш шоҳ эмиш — мулки жисм аро эмиш,
Бир мулкки, анинг ясоқлари бало эмиш:
Ким қад ҳаму юз зард, яъни мулк хароб эмиш,
Мундин не ғаму шоҳга, не оташ-об эмиш.*

* * *

*Ишқ шарбатига нечаки хуммор ўлдум,
Қуш уйқусига замон-замон зор ўлдум.
То мастлиғу туш бирла гирифтор ўлдум,
Ўйланг, йўқ эдим олам аро, бор ўлдум.*

* * *

*Фурқатки, неча замон-замон жоним олур,
Кўнгул ғаму дард балосидан наъра солур.
Фурқат ўтадур, ғам кетадур, дард йўқолур,
Кўнгул, ема ғам, офоқ аро наъра қолур.*

* * *

*Ишқ аҳли учун бўлдим бало фурқат,
Отди ғаму дард баҳрими аро фурқат.
Ул хаста кўнгул ғарқ бўлуру тоза бўлур,
Йўқ-йўқ, не бало, бўлди-ку даво фурқат.*

* * *

*Дил ободини этди бу кун вайрон дўст,
Дўстдирки, кўнгул мулки аро султон дўст.
Хотир паришону лол ману ҳайрон, дўст:
Дўст дўстми эди ё дўст эмас, билмон, дўст.*

ТАҚДИРДАГИ ТАДБИРЛАР

Сергей ДОВЛАТОВ

АКАМ

(“Уруғ-аймоғим” китобидан бир ҳикоя)

Низом КОМИЛ таржимаси

Ҳаёт холаваччам Боряни — мен уни ака дердим — кип-қизил жиноятчига айлантирди-қўйди. Омади чопгани шу-да. Акс ҳолда, худо уриб, каттакон бир партия арбоби бўпкетармиди...

Бундай дейишга важ-қарсонларим етиб ортади. Лекин ҳозирча шошмай турайлик...

Холам баобрў адабий муҳаррирлардан эди. Эри Арон ҳарбий шифохонанинг бошлиғи бўлиб, саломатлик тўғрисида маърузалар ўқиб турар, бунинг устига, турли-туман маркалар йиғиш билан шуғулланарди. Хуллас, рисоладагидай оила эди.

Акамнинг дунёга келиши антиқа бўлган. Қизлик чоғида холамнинг бошига ҳам ишқ савдоси тушган. У Сергей Миронович Кировнинг муовини Александр Угаровни севиб қолган. Ленинградлик қариялар обкомнинг таниқли бу арбобини ҳали-ҳали эшлашади.

Унинг оиласи бор эди. Холамни никоҳга чап бериб тузоққа илантирган экан-да. Шуйтиб, холам ҳомиладор бўпқолади.

Туғиш пайти яқинлашади. Уни туғруқхонага олиб кетишади.

Онам Смольнийга боради. Минг машаққат билан Кировнинг ўринбосари ҳузурига кириб, аҳволни тушунтиради.

Угаров қовоғини солиб, кимларгадир топшириқ беради. Обком югурдакларни туғуруқхонага кетма-кет гул ва мева-чева таший бошлайди. Холамнинг уйига қарта ўйнашга мўлжаллаб ясалган нақшинкор стол элтиб қўйишади. Чама-си, синфий ёт унсурлардан мусодара қилинган чиқар-ов.

Холам истараси иссиқ, паҳлавонкелбат ўғил туғади. Мен ака деб ўсган Боря — шу. Онам обкомга яна боради. Лекин ичкарига киролмайди. Угаров кеккайиб кетгани учун эмас. Йўқ. У халқ душмани сифатида қамокқа олинган эди.

Ўттиз саккизинчи йил эди... Холам қўлида чақалоғи билан қолади.

Яхшиям Угаров эри эмас экан. Бўлмаса, холамни сургун қилишарди. Шундоқ бўладики, арбобнинг хотини билан фарзандлари Сибирга жўнатилади. Бунисиям яхши эмас, албатта. Лекин начора...

Англашимча, холам билиб туриб шу ишни қилган. У чиройли, серғайрат ва ўзига ишонган аёл эди. Хеч нарсадан тап тортмасди. Фақат... партиявий танқиддан чўчирди.

Шу орада Арон пайдо бўлади. У холамни қаттиқ севиб қолиб, унга уйланади.

Арон шляпа тикадиган устахона эгасининг ўғли эди. У бошқа яхудийларга — мижғов, нимжон, калтабин ва хаёлпараст қавмдошларига ўхшамас, баланд бўйли, бақувват ва матонатли киши эди. Собиқ инқилобчи талаба, қизил аскар, нэпчи. Кейинчалик — маъмурий идора ходими. Ва ниҳоят, кексайган чоғида — ревизионист ва диссидент...

Арон холамни еру кўкка ишонмасди. Уни дада деб чақалоқнинг тили чиқди.

Уруш бошланди. Биз Новосибирскка бориб қолдик. Боря уч ёшга тўлди. У боқчага қатнар, мен ҳали гўдак эдим.

Боря боқчадан оқ қанд опкеларди. Аста лунжидан чиқазиб ликобчага қўярди.

Мен “емайман” деб тантиқлик қилардим.

Борянинг хуноби ошарди:

Шўро замонида давлат нашриётларида чоп этиладиган бадиий асарлардан ташқари норасмий тарқаладиган адабиёт намуналари ҳам учрарди. Соцреализм қолипларига унчалик ҳам мос тушавермайдиган ёки бирон бир жиҳати мавжуд мафкурага ётроқ кўринган бу тоифа асарлар кўпинча қўлёзма шаклида қўлма-қўл юрар, аччиқ бир алам биланми “самиздат” деб аталар, шу йўналишдаги муаллифларнинг шуҳрати эса гоҳ адабиёт майдонида расман тан олинган адибларниқидан қолишмас эди. Аммо турли таъқиб-тазийқлар остида қолиб, уларнинг аксарияти муҳожиротга кетишга мажбур бўлгани ҳам аён. Нобель мукофоти совриндорлари Александр Солженицин ёки Иосиф Бродскийнинг ижодий тақдири бунга далил бўла олади.

Сергей Довлатов (1941-90) рус адабиётининг хорижда донг таратган ана шундай номдор вакилларида. Эркинроқ феъл-атвори ва муросасиз танқидий қарашлари учун кўп жафоларга дучор бўлган адиб муҳожиротда ўн икки йил яшаб, ўн икки китоби нашр этилди, жаҳонга машҳур ёзувчилардан бирига айланди.

Сергей Довлатовнинг таржимаи ҳолига қизиққан китобхон унинг асарларини ўқиб кўрса кифоя. Китобийликдан, аънавий қонун-қоидалардан бирмунча йироқ, ҳаёт ҳақиқатини бўямай-бежамай акс эттирган бу асарларни муаллиф умрининг бадиий солномаси дейиш мумкин. Буни журналхонларга тақдим этилаётган асардан ҳам билса бўлади.

— Қанд эриб кетади-ку...

Кейин уруш тугади. Очлик ҳам барҳам топди.

Акамнинг бўйи чўзилиб, Фарбий овруполик йигитлардай чиройли ўспирин бўлиб қолди. Кўзлари кўм-кўк, сочлари жингалак. У прогрессив итальян киноларидаги ёш қахрамонларни эслатарди. Ҳарқалай, қариндош-уруғнинг назарида шундай эди...

У бенуқсон совет боласи эди. Пионер, аълочи, футболчи, темир-терсак йиғувчи. Қундалик тутиб, улуғ зотларнинг ҳикматли сўзларини ёзиб борарди. Ҳовлисига қайин кўчати ўтказган эди. Драма тўғарагида унга ёш гвардиячиларнинг ролини топширишарди...

Мен ундан кичкина бўлсам-да, расво бола эдим. Ҳар доим уни менга ўрناق қилиб кўрсатишарди.

Акам ростгўй эди, сипо ва билағон эди. Ҳамма менга писанда қиларди: қара, Боря яхши ўқийди, ота-онасига ёрдам беради, спорт билан шуғулланади... Боря район олимпиадасида голиб бўлди... Боря ярадор қушни даволади... Боря детекторли приёмник ясади. (Ўлай агар, бунинг нималигини ҳалигача билмайман.)

Во дариг! Ўша кунлари кўз кўриб қулоқ эшитмаган бир воқеа юз берса бўладими! Бай-бай-бай-бай! Айтишга бетим чидамайди. Уят, уят...

Қўйинг-чи, акам мактаб директорининг устига сийворди-да-ей!

Бу бемаънилик дарсдан кейин содир бўлади. Акам физкультурачилар кунига бағишланган деворий газета чиқараётган экан. Атрофида — синфдошлари.

Кимдир деразага қараб:

— Исковуч келяпти! — дейди.

(Мактаб директори Чеботарёвга шундай лақаб қўйишган эди.)

Бу ёғи кетди — акам сакраб дераза рафига чиқади. Қизлардан тескари қараб туришни сўрайди. Масофани обдон чамалаб туриб... чоптириворади-да ярамас. Директор бошдан-оёқ ҳаром бўлади.

Ана хангома, мана хангома! Бировга айтсангиз ишонмайди. Орадан бирор ой ўтгач, шу воқеага гувоҳ бўлганларнинг ўзлари ҳам, бунинг худди тушларида кўргандай, иккиланиб юришди. Манзара чиндан ҳам мудҳиш ва аянчли эди.

Директор Чеботарёвни-ку қўяверинг, бақа бўлиб қолган экан у. Кейин бирдан гезариб-бўзариб бидирлай кетади:

— Мен сенга ўхшаганларни зонада иштончан эмаклатганман, иблис! Менинг совунимга кир юлмагансан ҳали!

Шу тобда Чеботарёвнинг томирларида собиқ турма ишбошисининг қони гупуради. Ким билибди дейсиз! Мудом башанг кийиниб юради: бошида новотранг шляпа, эгнида жужунча, қўлида қаппайган портфель...

Акам бу қилғилиқни мактабни тугатишига бир ҳафта қолганда қилди. Нақд бўлиб турган олтин медалдан маҳрум бўлди. Ота-онаси унга етуклик аттестати беришга директорни зўрға кўндиришди.

Ўшанда акамдан сўрадим:

— Нега бундай қилдинг?

— Мен ҳар бир ўқувчи пинҳона орзу қиладиган ишни қилдим, — деди акам.

— Исковучни кўрдиму шу захоти бир қарорга келдим — ё хозир, ёки ҳеч

қачон! Ҳозир айни пайти! Шу ишни қилмасам, ўзимдан ихлосим қайтади...

Ўша кезлардаёқ бадхоҳлик қонимда бор эканми, тилимни тиёлмадим:

— Мактабинг пештоқига юз йилдан кейин мана шундай лавҳа ўрнатиб қўйишади: “Бу ерда Борис Довлатов ўқиган... Унинг кимлигини ўзингиз биласиз...”

Акамнинг ножўя қилмиши бир неча ой муҳокама қилинди. Кейин Борис театр санъати институтига ўқишга кирди. Санъатшунос бўлмоқчи эди. Унинг хурмача қилиғи унутила борди. Институтда яхши ўқирди-да. Комсомол ташкилотининг котиби эди. Яна — бибилеска қон берадиган донор, деворий газета муҳаррири, футболда дарвозабон...

Акам улғайиб, янаям очилиб кетди. Ростдан ҳам италян киноактёрларига ўхшарди. Қизлар ортидан эргашиб юарди.

Шунга қарамай, у маъсум ва уятчан йигитлигича қолган эди. Қизларнинг ноз-карашмаси унга ёқмасди. Кундалигида ёзилган манови гаплар ёдимда қолган:

“Китоб билан аёл зотидаги энг муҳим нарса — шакл эмас, мазмун...”

Ҳатто ҳозир, дунёга буткул қўл силтаб қўйганимдан кейин ҳам, бундай “ҳикмат” менга бемаъни туюлади. Мен, аввалгидай, чиройли аёлларни ёқтираман.

Бундан ташқари, бидъатга берилган одамман. Мана, масалан, семиз аёллар ёлғончидай туюлаверади менга. Айниқса — ўзи семиз-у, сийнаси бибарака аёллар...

Дарвоқе, гап мен ҳақимда эмас.

Акам институтни битирди. Имтиёзли диплом олди. Комсомолдаги ишлари ҳам таҳсинга сазовор эди.

У чўлқувар ҳамда қурилиш отрядининг командири бўлди. Милицияга кўмаклашиш дружиналарида жавлон урди. Кишилар онгидаги капитализм иллатларига қарши аёвсиз жанг қилди.

Бутун микрорайонда акамнинг нигоҳидай бокира нигоҳ ҳеч кимда йўқ эди...

Борис Ленин комсомоли номидаги театрға адабий маслаҳатчи бўлиб ишга жойлашди. Бу энди ақл бовар қилмас гап эди. Она сути оғзидан кетмаган кечаги талаба-ю, мана шундай мўътабар даргоҳ!

У вазифасига астойдил киришди. Борис прогрессив санъат тарафдори эди. Шу йўлда жонбозлик кўрсатди. Албатта, ҳаддидан ошмай, одоб-андиша билан. Аста-секин Вампилов, Боршаговский, Мрожек кабиларнинг юзага чиқишига сабабчи бўлди.

Номдор-номдор совет драматурглари ундан хайиқишарди. Исёнкор театр-параст ёшлар эса у билан фахрланарди.

Борисни масъулиятли хизмат сафарларига жўнатишарди. У ҳатто Кремлдаги кенгашларда қатнашган эди. Партияга киришни шама қилганлар ҳам бўлди. Акам иккиланарди. Ўзини муносибмасман деб ҳисобларди.

Кутилмаганда акажоним яна ўзини кўрсатди. Қандай сўзлаб беришни ҳам билмайман. Қисқаси, Боря ўн иккита талончиликка қўл урди.

Институтда Чапин деган ошнаси бўларди. Икковлашиб ажнабий сайёҳлар юрадиган ўн икки автобусга ҳамла қилишади. Сайёҳлар жомадонлари, радио-приёмниклари, магнитофонлари, ёмғирпўшу шляпаларигача — жамики бор-будлари билан видолашишади. Иккала шоввоз автобусларнинг эҳтиёт филди-рақларини қолдириб кетишни ҳам эп кўришмайди.

Эртасига уларни хибсга олишди. Биз карахт бўлиб қолган эдик. Холам дўсти, ёзувчи Юрий Германнинг олдига чопди. У милициядаги генерал ўртоқларига қўнғироқ қилди.

Акамни судда шахарнинг энг олди адвокати Киселёв химоя қилди.

Суд жараёнида бошқа тафсилотлар ҳам ойдинлашди. Маълум бўлишича, жабрдийдалар ривожланаётган мамлакатларнинг фуқаролари ва социалистик ташкилотларнинг аъзолари экан.

Киселёв шундан фойдаланмоқчи бўлди. Акамга шошиб савол ташлади:

— Судланувчи Довлатов, айтинг-чи, сайёҳлар ривожланаётган мамлакатларнинг фуқаролари ва социалистик ташкилотларнинг вакиллари эканини билганмидингиз?

— Афсуски, йўқ, — деди Борис. Менимча, жавоб жўяли бўлди.

— Билганингизда-чи, шу ишни қилармидингиз?

Акамнинг юзи тундлашди. Адвокатнинг саволи бемаънидек туюлди унга. Пешонаси тиришди, қошлари чимирилди. “Шу ҳам савол бўлдимиз?!” деган ифода бор эди унда.

Киселёвга жон кирди:

— Хўп, майли, — деди у, — охирги савол. Балки, бу жанобларни жамиятнинг реакцион қатламига мансуб кишилар деб ўйлагандирсиз?

Судья унинг гапни бўлди:

— Ўртоқ адвокат, судланувчини жаҳон инқилобининг жангчисига айлантириб юборманг!

Аммо акам адвокатнинг бояги саволига бош силкишга улгурган эди. Яъни, ха, шу гап қўнғимга келувди...

Судья овозини кўтарди:

— Терговда мавжуд далилларга асосланиб гапириш керак!

Акам уч йилга кесилди.

Боря судда ўзини мардона тутди. Бўлар-бўлмасга илжайвериб, судьянинг шашига тегди.

Хукм ўқилганда акамнинг бир туки ҳам ўзгармади. Уни суд залидан соқчилар кузатувида олиб чиқиб кетишди.

Сўнг юқори суд органларига шикоят аризаси, қандайдир югур-югурлар, қўнғироқлар... Ҳеч биридан наф бўлмади.

Акамни Тюменга жўнатишди. Қаттиқ тартибли лагерга. Хат ёзишиб турдик. Унинг барча номалари шундай сўзлар билан бошланарди: “Хаммаси жойида. Михдайман...”

Бора-бора ундан келадиган мактубларнинг рухи ҳам, мазмуни ҳам ўзгарди: “Бир жуфт жун пайпоқ... Инглиз тилини мустақил ўрганиш учун қўлланма... Сирма шим... Умумий дафтар... Немис тилини мустақил ўрганиш учун қўлланма... Саримсоқпиез... Лимон... Авторучка... Француз тилини мустақил ўрганиш учун қўлланма... Ва яна — гитара чалишни мустақил ўрганиш учун қўлланма...”

Лагердан келадиган хабарлар таскинбахш эди. Катта тарбиячи Букин холамга шундай деб ёзибди:

“Борис Довлатов лагерь тартибига қатъий риоя қилади... Махбуслар ўртасида обрўйи яхши... Мехнат топшириқларини ортиғи билан бажаради... Бадиий тўғарак ишларида фаол...”

Акам бир хатида навбатчиликка тайинланганини, кейин — бригадир бўлганини, кейин — бригадирлар кенгашининг раиси ва ниҳоят — ҳаммом мудури лавозимига лойиқ қўрилганини ёзган эди.

Бу кишини хайратда қолдирадиган суръат эди. Лагерда бундай мартабага эришиш жуда қийин. Шу ғайрат билан эркинликда бюрократик раҳбариятнинг ёғли, сердаромад жойларига ўрнашиб олиш ҳеч гап эмас. Масалан, тақсимот идораларига. У ёғи — далаҳовли, чет эл сафарлари...

Акам шиддат билан тузалиш йўлидан борарди. У лагернинг машъали эди. Унга ҳам ҳасад, ҳам ҳавас қилишарди.

Бир йилдан сўнг уни “кимё”га ўтказишди. Яъни, эркинликда яшашга. Маҳаллий кимё комбинатида ишлаш шарти билан.

Ўша ерда уйланди. Фидойи курсдоши Лиза қўргани борган экан. Декабристларнинг хотинига ўхшагиси келган-да. Турмуш қуриб қўяқолишибди...

Бу орада эса мен университетдан ҳайдалдим, холос. Кейин армияга чақирилдим. Соқчилар ротасига тушиб қолдим. Лагерга назоратчи этиб тайинлашди.

Фалакнинг гардишини қарангки, мен соқчи, Боря — маҳбус.

Акамни қўриқлаган пайтларим ҳам бўлди. Лекин бу ҳол узокқа чўзилмади. У кунларни эслагим ҳам, гапиргим ҳам келмайди. Гапирсам, адабий асарга ўхшаб қолади. Худди Шолоховнинг “Дон ҳикоялари”дай.

Мен соқчи, акам маҳбус — вассалом.

Иккаламиз деярли бир вақтда қайтдик. Акам озод этилди, мен хизматдан бўшадим.

Қариндош-уруғлар “Метрополь”да дабдабали зиёфат уюштиришди. Асосан акамнинг қайтиши нишонланди. Менинг шаънимга ҳам илиқ сўзлар айтилди, албатта.

Роман тоғам эхтиросларини қуйидагича ифода этди:

— Шундай одамлар бўладики, улар судралувчи жонзотлардан фарқ қилмайди. Маконлари — ботқоқлик. Лекин шундай инсонлар ҳам борки, беихтиёр тоғ бургутлари кўз олдинга келади. Улар қанотларини баралла ёзиб, осмони фалакда парвоз қилишади. Келинлар, Боря учун — тоғ бургути учун ичамиз! Илоҳим, булутлар ортда қолаверсин! Қани, олдик!

— Офарин! — дея қийқиришди хеш-ақраболар. — Қойил, Боря! Тоғ бургути, йигитларнинг гули!

Шунда Горькийнинг “Бўрон қуши қўшиғи” эсимга келди.

Тоғам овозини сал пасайтириб қўшимча қилди:

— Энди Серёжа учун, бургутча учун ичамиз! Тўғри, у хали полапон, қанотлари заифроқ. Лекин уни ҳам поёнсиз кенгликлар кутмоқда!

— Худо асрасин! — дея ўтирган жойида бақирворди онам.

Тоғам у томонга бир сигирқараш қилиб қўйди.

Холам яна аллакимларга қўнғироқ қилди. Натижада акамни “Ленфильм”га ишга олишди. Ёритувчим... шунга ўхшаш бир юмушга тиркаб қўйишди.

Мен кўп нусхали газетага ишга жойлашдим. Бунинг устига, ҳикоялар ёза бошладим.

Акам хизмат пиллапояларидан жадал кўтарила бошлади. Кўп вақт ўтмай лаборант бўлди. Кейин — диспетчер. Кейин — катта диспетчер. Ва ниҳоят —

картина директорининг ўринбосари. Яъни, моддий ашёларга масъул шахс.

Лагерда юрганида тузалишнинг машқини роса олган экан азамат. Мана, энди ўзини тўхтатолмаётганга ўхшарди.

Бир ойдан сўнг сурати “Хурмат тахтаси”га илинди. Уни режиссёрлар, операторлар ва шахсан “Ленфильм” директори Звонарёв яхши кўриб қолди. Фаррошларни айтмайсизми...

Тез кунларда картина директорлигига тайинлашни ҳам ваъда қилишган эди.

“Ленфильм”нинг ўн олти нафар кекса коммунисти унга партиёга кириши учун тавсиянома ёзиб беришга тайёр турарди. Аммо акам ҳамон иккиланарди.

У “Анна Каренина”даги Левинни эслатарди. Никоҳ арафасида Левин ёшликда қилган зиноларини ўйлаб эзилган бўлса, акамни ҳам шу масала қийнади. Хўш, олдин жиноят қилган одам коммунист бўлиши мумкинми?

Кекса коммунистлар мумкин деб ҳисоблашарди...

Менга қиёслаганда акам тамом бошқача эди. Хушчақчақ, гапга чечан, ишбилармон. Уни ўта муҳим хизмат сафарларига жўнатишарди. Порлоқ келажакга ҳеч ким шубҳа қилмасди. Қамалиб чиққанига-ку бировни ишонтириш амримаҳол эди. Узоқроқ таниш-билишлар у эмас, мени турмада ётган деб ўйлашарди.

Иттифоқо яна нимадир содир бўла бошлади. Бирдан эмас, албатта, аста-секин. Гўё равон таралаётган дилрабо куйга гийчиллаган ёқимсиз товуш аралашиб қолаётганга ўхшарди.

Акам ҳамон от устида эди. Мажлисларда нутқ сўзлар, хизмат сафарларига боришни қанда қилмасди. Аммо ича бошлаган ва аёлларга айланишадиган одат чиқарган эди.

Уни бетайин давраларда учратадиган бўлиб қолишди. У кўпинча пиёнистлар, чайқовчилар, ўзини Халхин-Гол қахрамони деб атайдиган мубҳам факрилар қуршовида юрарди.

Кайфи таркагач, яна мажлисга чопар, нутқ сўзлаб бўлиб дарҳол изига — улфатлари даврасига қайтарди.

Акам ўзининг оёғига ўзи болта ураётганини билмасди.

У уч кунлаб уйига келмасди. Қандайдир коски аёлларникида қолиб кетарди.

Бундай аёллар орасида ниҳоятда хунуклари кўп учрарди. Янглишмасам, биттасининг исми Грета эди. Томоғида буқоғи ҳам бор эди.

Бир куни акамга:

— Тузукроғини топсанг ўласанми? — дедим энсам қотиб.

— Тентак! — У мени жерқиб ташлади. — Ишхонасидан спирт олиб чиқилиши биласанми? Хохлаганича олади!

Кўриниб турибдики, акам ёшлигида қулоғига қўйиб олган гапга хануз амал қиларкан: “Китоб билан аёл зотидаги энг муҳим нарса — шакл эмас, мазмун...”

Кейин Борис “Нарва” ресторанида официантни дўшпослаб қўйди. Акам ундан “Сулико”ни чалишни талаб қилган...

Тез-тез милицияга тушадиган бўлиб қолди. Ҳар гал “Ленфильм”нинг партбюроси жонига ора кирарди.

Биз бу саргузаштлар нима билан тугашини кутардик...

Ёзда “Даурия” фильмини суратга олувчи гуруҳ билан Читага кетди. Орқа-

сидан шумхабар келди: Борис давлат машинасида одам босиб кетибди. Тагин денг, совет армиясининг зобитини. Зобит ўлибди...

Бизнинг бўларимиз бўлди. Нима қилишимизни билмасдик. Читадан бири-бирига зид турли-туман хабарлар келиб турарди. Эмишки, Борис ғирт маст ҳолда рулга ўтирган. Бошқа бир хабарга кўра, зобит ҳам кайфда бўлган. Албатта, буниинг энди аҳамияти йўқ, у ўлган...

Холамга ҳеч нарсани билдирмадик. Тоғаларим тўрт юз сўм пул йиғиб беришди. Мен Читага учушим керак эди — нима гаплигини аниқлаш ва бирон бир маънили тадбир қўллаш учун. Махбусга ул-бул нарса киритиш, адвокат ёллаш ва хоказо...

— Иложи топилса, терговчининг оғзини мойлаш керак, — дерди Роман тоғам.

Йўл ҳозирлигини кўра бошладим.

Бирдан, ярим тунда, телефон жириглаб қолди. Гўшакни олдим. Сукунат қаъридан қулоғимга акамнинг овози сирғалиб кирди:

— Ухлаётганмидинг?

— Боря! — деб қичқириб юбордим. — Тирикмисан?! Отмайдими ишқилиб?! Мастмидинг?

— Тирикман, — деди акам. — Отмайди, отмайди... Фалокат-да... Ичмаган эдим... Наридан борса тўрт йил берар. Сигаретни олдингми?

— Қанақа сигарет?

— Японларники. Чита Япония билан бир томонлама савдо битими тузган. Бу ерда “Хи лайт” деган ажойиб сигарет сотади. Туғилган кунингга бир ўрамини жўнатувдим. Олмадингми?

— Йўқ. Гап бунда эмас ҳозир...

— Нега энди? Зўр сигарет! Американинг лицензияси бўйича тайёрланган.

Сўзини бўлдим:

— Турмадамисан?

— Э, йўғ-э, — деб жавоб берди акам, — нафасинг қурсин! Меҳмонхонадаман. Терговчи олдингга кептуради. Исми Лариса. Лўмбиллаган... Мана, сенга салом айтяпти...

Гўшакдан аёл кишининг овози эшитилди:

— Ту-ту-ту, жўжагинам!

Яна акам гапни илиб кетди:

— Овора бўлиб Читага келиб юрма. Суд Ленинградда бўлади. Ойимнинг хабари борми?

— Йўқ.

— Яхши бўпти...

— Боря! — деб қичқирдим яна. — Нима жўнатайлик? Ахволинг оғирдир? Харҳолда, одам ўлдиргансан! Одам ўлдиргансан!

— Бақирма мунча. Зобитлар ўлиш учун туғилади-да. Яна қайтараман — фалокат бу, тасодиф... Ҳа, айтгандай, юборган сигаретларим қаёққа ғойиб бўлдийкан?

Ҳеч қанча вақт ўтмай Читадан ўша ҳодисанинг икки нафар иштирокчиси келди. Жумбоқ ойдинлашди. Уларнинг гапига қараганда, бундоқ бўлган.

Кимнингдир туғилган куни экан. Шуни табиат қўйнида нишонламоқчи бўлишади. Боря эса кечкурун давлат машинасида келиб, даврага қўшилади. Одатдагидай, ичкилик етмай қолади. Дўконлар берк. Мехмонларнинг таъби тиррик. Шунда Боря отилиб чиқади:

— Самогон топиб келаман! Ким мен билан боради?

Кайфи борлиги учун уни шаштидан қайтармоқчи бўлишади. Акам оёқ тираб туриб олади. Пировардида уч киши у билан бирга жўнайди. Машина ҳайдовчиси ҳам орқа ўриндикда мудраб бораётган экан.

Ярим соат ўтар-ўтмас, мотоциклни уриб кетишади. Эгаси ҳушига келмай жон беради.

Хамма талвасага тушади. Аммо акам хушёр! Қароридан қайтмайди, яъни самогон излаб кетади. Ўн беш минутда топиб, даврадошларини обдон сийлайди. Сал ўзига келган ҳайдовчига ҳам ичиради. У яна пинакка кетади.

Ана шундан кейингина акам милицияга қўнғироқ қилади. Изкуварлар тезда етиб келишади.

Мурда ва мажақланган мотоцикл дарров топилади. Тезкор ходимлар қаршисида тўрт нафар маст одам чайқалиб турарди. Уларнинг орасида энг хушёри акам экан.

— Ҳайдовчи ким? — деб сўрайди лейтенант Дудко.

Акам хуррак отиб ётган ҳайдовчини кўрсатади. Уни мошинага ортишади. Бошқаларни уй-уйларига элтиб қўйиб, манзилларини ёзиб олишади.

Акам уч кунгача яшириниб юради. Баданида спиртдан асар қолмагач, милицияга келиб, айбига иқрор бўлади.

Бу вақт орасида ҳайдовчи ҳам ўзига келади. Уни дастлабки тергов камерасига қамаб қўйишган экан. У кайфда одам босиб кетганига чиппа-чин ишонади.

Кутилмаганда акам кириб келиб, рулда мен ўтирган эдим, дейди.

— Нега бўлмаса Крахмальниковни кўрсатдингиз? — дейди лейтенант аччиқланиб.

— Сиз ҳайдовчи ким деб сўрадингиз, мен жавоб бердим...

— Уч кундан бери қайси гўрда юрувдингиз?

— Қўрқиб кетдим-да, хўжайин...

Акамнинг юзидаги сохта ифодани лейтенант пайқайди.

— Қўрққанмишлар-а!

Кейин тагин савол беради:

— Ўшанда кайфингиз бормиди?

— Мутлақо! — дейди акам.

Аммо энди ҳеч нарсани исбот қилиб бўлмасди. Базми жамшид иштирокчилари, Боря ичмаган эди, деб бир гапда туриб олишади. Ҳайдовчи ишхонаси берган ҳайфсан билан кутулиб кетади.

Акам билиб йўл тутган эди. Энди уни кайфда рулга ўтирган киши сифатида эмас, бахтсиз ҳодиса сабабчиси сифатида суд қилишади.

Терговчи Лариса акамга бундай деган экан:

— Сен ҳатто тўшакда ётиб ҳам терговни чалғитасан...

Бир ҳафтадан кейин Борис Ленинградга келди.

Бу вақтда холам ҳаммасидан хабардор эди. Йиғлаб-сиқтаб ўтирмади. Ми-

лицияда таниши бор ёзувчиларга қўнғироқ қилди. Яна ўша — Юрий Герман, Меттер, Сапаров.

Шулар туфайли акамга тегишмади. Судгача тинч қўйишди. Фақат, шаҳардан жилмаслик тўғрисида тилхат олишди.

Бир куни уйимизга акам кириб келди.

— Сен Ленинград яқинида хизмат қилгансан-а? Шу атрофдаги лагерларни ҳам биларсан?

— Ҳа, Обуховода бўлганман... Гореловода, Пискарёвода ҳам бўлганман.

— Хўш, сенингча, қайси бирида ётганим маъқул?

— Обуховода тартиб сал юмшоқроқ, назаримда.

— Яхшиси, бориб кўриб келамиз...

Обуховога жўнадик. Казармага кирдик. Навбатчи билан гаплашдик. Эски танишларни суриштирдик. Ҳаял ўтмай казармага сержантлар Годеридзе билан Осипенколар чошиб киришди.

Қучоқлашиб кўришдик. Уларга акамни таништирдим. Лагернинг эски маъмуриятдан кимлар қолганини сўрадим.

— Капитан Дерябин, — дейишди улар.

Капитан Дерябинни яхши биламан. Қўнгли очиқ, аракка тўймайдиган бир одам. Мен хизмат қилган кезларда у лейтенант эди.

Зонага қўнғироқ қилдик. Дерябин бир зумда етиб келди.

— О-о! — деб қийқирди у остонаданок. — Серёга кепқопти-ку! Қайси шамол учирди? Ўзгариб кетибсан-а, хумпар! Ёзувчи бўпкетган деб эшитдим, шу ростми? Рост бўлса, сенга ёзадиган нарсани топиб қўйганман. Қулоқ сол. Шу десанг, сантехниклар бригадасини ишга опчиқувдим. Соқчи тайинлаб, ўзим ёзилгани кетсам, бир маҳбус қочмоқчи бўпти. Ростдан ҳам қочибди. Йўқ, учиб кетибди. Ҳа, ҳа, парвоз қипти. Шериклари девор ёнида ўсган қарағайнинг учини эгишибди-да, маҳбуснинг қўлтиғидан ўтказилган монтаж қайишини дарахтнинг учига илиб, уни қўйиб юборишибди. Маҳбус қарағай қадини ростламасдан бурун қайишни ечиб юбориши керак экан. Аммо мўлжални нотўғри олган шекилли, қор уюми устига эмас, тўппа-тўғри военкоматнинг ҳовлисига бориб тушибди. Ановини қара! Ҳа, сенбоп яна бир деталь — уни қўлга олаётганларида военкомнинг бурнини тишлавопти, хумпар!

Мен Дерябинни акам билан таништирдим.

— Лёха, — деди капитан қўлини чўзиб.

— Боб.

— Бир иш бор, — дедим Дерябинга, — ўзингдан қолар гап йўқ...

Биз казармадан кўра ўрмон четидаги ялангликни маъқул кўрдик. Годеридзе билан Осипенкони ҳам таклиф қилдик. Портфелдан тўрт шиша “Зверобой”-ни олдик. Ағанаб ётган арча устига тизилишдик.

— Ўлмагунча яшайверайлик! — дейишди турмачилар стаканларни чўқиштириб.

Сал ўтмай акам билан Дерябин оғиз-бурун ўпиша бошлашди. Айни пайтда Боря саволни ҳам қанда қилмасди:

— Ичкари иссиқми? Блокпостларда соқчи итлар нечта? Қўриқлашнинг камера принципига риоя қилинадими?

— Ғам ема, — дейишди янги улфатлар.

— Яхши зона, — деди Годеридзе, — дам оласан, маишат қиласан, уйингга сал эт қўйиб кетасан-да...

— Дўкон ҳам узоқ эмас, — дея гапни илиб кетди Осипенко. — Оқидан дейсанми, қизилидан дейсанми, пивомми...

— Мен боримда ётиб қолинглар, йигитлар. Лёха Дерябинни ишдан бўшатишса, ахволингизга вой... Ўрнимга қандайдир тўлиқсиз олий маълумотли кишилар келиб қолса, ана ўшанда эслайсизлар мени!..

Боря унинг уй телефонини ёзиб олди.

— Мен ҳам ёзволай, — деди Дерябин.

— Ҳожати йўқ, — деди акам, — бир ойдан кейин шу ерда бўламан.

Электрпоездда уйга қайтаётганимизда:

— Бошланиши чакки эмас, — деб қўйди у.

Мен йиғлаворай дедим. Ё “Зверобой” таъсир қилдимми...

Хеч қанча вақт ўтмай суд бошланди. Акамни яна ўша адвокат Киселёв химоя қилди. Залда ўтирганлар унинг гапларига қарсак чалиб туришди.

Қизиғи шундаки, ҳалок бўлган зобит Коробченко эмас, менинг акам жабрланувчига айланиб қолди.

Пировардида адвокат бундай деди:

— Инсон ҳаёти кўпдан-кўп хатарли бурилишлари бўлган тоғ йўлини эслатади. Менинг химоямдаги судланувчи ана шундай бурилишлардан бирининг қурбони бўлди.

Акам яна уч йилга кесилди.

Суд бўлаётган куни Читадан бандероль олдим. Унда японларнинг ўн кути “Хи лайт” сигарети бор эди.

Боряни Обухового жўнатишди. Шароит яхши, соқчилар меҳрибон деган мазмунда хатлар келиб турди.

Капитан Дерябин сўзининг устидан чиқадиган одам экан. Акамни нон кесувчиликка қўйибди. Турмада бу — катта мансаб.

Бу орада акамнинг хотини киз туғди. Бир куни менга қўнғироқ қилиб:

— Боряни кўришга рухсат беришди. Бўш бўлсанг, бирга борайлик. Чақалоқ билан қийналаман, — деб қолди.

Тўрт киши йўлга тушдик — холам, кеннойим Лиза, икки ойлик Наташа ва мен.

Августнинг диққинафас куни эди. Наташа манзилга етгунимизча йиғидан тўхтамади. Лиза ҳолдан тойди. Холамнинг бошига оғриқ кирди.

Мана, ниҳоят, учрашув бўладиган хонадамиз. Бу ерда биздан бошқа яна олти киши бор эди. Махбусларни шиша тўсиқ биздан ажратиб турарди.

Лиза чақалоқни йўргакдан ечди. Акамдан дарак йўқ. Соқчининг олдига бордим:

— Қани Довлатов?

— Қутинглар, — деди у тўнғиллаб.

— Навбатчига қўнғироқ қил, акамни чақирсин. Лёха Дерябинга келганимни айт.

Соқчи сал паст тушди:

— Мен Дерябинга бўйсунмайман. Менинг хўжайиним бошқа.

— Бўлақол, оғайничалиш!

Шу пайт акам келиб қолди. Эғнида лагерь коржомаси. Мошинкада олинган сочи сал ўсибди. Ранги тиник, тўлишган.

Холам тўйнуқдан олма, колбаса ва шоколад узатди.

Лиза нуқул қизига гапирарди:

— Ана даданг, кўряпсанми, ана даданг...

Акам негадир мандан кўз узмасди.

— Шимингнинг ахволини қара, — деди у ниҳоят, — ранги ҳам молбўқимийей... Бир яхудий билан таништириб қўяйми? Зонада қулингўргилсин шимлар тикади. Ленинградда ҳам унга тенг келадигани йўқ.

— Э, қўйсанг-чи! Шу тобда менинг ташвишимни қиласанми?

— Кўркма, — дея давом этди у, — текин. Пул бераман, шимбоп газмол оласан, яхудий тикиб беради. Бунақа юриш ярашмайди сенга.

— Пул бераман?! — Холамнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. — Пул нима қилади сенда? Лагерда пул олиб юриш мумкин эмас-ку!

— Пул микробга ўхшаган нарса, — деди Борис, — ҳамма ерда бўлади. Мана, коммунизм курсак — балки бошқача бўлар...

— Қизингга бир қараб қўйсанг-чи, — деди Лиза ялингандай.

— Кўрдим, кўрдим, ажойиб қизча.

— Овқатлари тузукми? — деб сўрадим Борисдан.

— Мазаси йўқ. Мен ошхонага бормайман. Бирортасини гастрономга жўнатамиз. Лекин тушдан кейин ҳеч нарса топиб бўлмайди. Бу Никита тушмагур қишлоқ хўжалигини барбод қилди. Бир вақтлар бутун Оврупони боққанмиз-а! Эндиги умид — хусусий сектордан...

— Секинроқ, — деб қўйди холам.

Акам хизмат муддати тугаганидан кейин қолиб ишлаётган бир йигитни чақриб, қулоғига бир нималар деди. У ўзини оқлай бошлади. Узук-юлуқ гаплари қулоғимга чалинди.

— Илтимос килувдим-ку, — дерди акам.

— Тўғри. Ташвишланма. Ўн минутда келади.

— Ўн икки яримга, деганман.

— Иложи бўлмади-да.

— Мени хафа қилдиларинг.

— Боря, мени биласан-ку... Гапим — гап. Толик беш минутдан кейин шу ерда бўлади...

— Лекин ҳозир ичгимиз келяпти.

— Нима гап ўзи? — деб сўрадим акамдан.

— Бир арбобни араққа жўнатувдим, ҳалигача йўқ... Бу ер харбий бўлинма эмас, каптархона...

— Карцерга тушасан, — деди Лиза.

— Нима, карцердагилар одаммасми?!

Чақалоқ яна йиғини бошлади. Лиза тумтайди. Акамнинг беэътиборлигидан хафа бўлган эди. Холам кетма-кет дори юта бошлади.

Учрашув вақти тугаб борарди. Махбуслардан бирини деярли судраб олиб кириб кетишди. У орқасига қайрилиб, кўргани келган хотинига бақирди:

— Надька, бировга иштонингни ечсанг — ўлдираман! Ернинг тагидан бўлса ҳам топиб, абжафингни чиқараман! Мени биласан-а?!

— Кетайлик, — дедим мен, — вақтимиз тугади.

Холам юзини бурди. Лиза нуқул чақалоғини силкитарди.

— Арақ-чи? — деди акам.

— Ўзларинг ичаверинглар.

— Сен билан ичмоқчи эдим-да.

— Кераги йўқ, ака, ҳозир кўнгилга сиғармиди...

— Ҳа, майли... Лекин анови Толикни барибир аспаласопинга жўнатаман.

Мен учун инсондаги энг муҳим фазилат — масъулиятни ҳис эта билиши.

Шу пайт шиша кўтариб, ҳаллослаганча Толик келиб қолди.

— Мана, бир сўму ўттиз тийин қайтими...

— Мен кўрмай кўяқолай, — деди навбатчи Боряга сирланган кружкасини тутатуриб.

Акам чапдастлик билан кружкани тўлдирди. Ҳамма бир қултумдан ичди. Маҳбуслар ҳам, кўргани келганлар ҳам, назоратчи ҳам, ҳатто навбатчи ҳам четда қолмади.

Соқоли ўсган бир маҳбус кружкани баланд кўтариб хитоб қилди:

— Буюк ватанимиз учун! Шахсан ўртоқ Сталин учун! Фашистлар Германияси устидан қозонган ғалабамиз учун! Барча тўплардан бараварига ўт очилсин — бабах!

— Яшасин Имре Наднинг ашаддий реакцион тўдаси! — дея уни қўллаб-қувватлади бошқа бир маҳбус.

Навбатчи акамнинг елкасига аста қўлини қўйди:

— Боб, сен борақол энди.

Биз хайрлашдик. Туйнукдан акамга кўлимни узатдим. Холам ўғлига мўлтираб қаради. Лиза бирдан ўкириворган эди, чақалоқ уйғониб кетиб чириллай бошлади.

Зонани тарк этдик...

Орадан бир йилча ўтди. Акамдан хат келиб турди. Ҳамон нон кесаркан. Дерябин пенсияга чиққач, Боряни электр монтёрлигига ўтказишибди.

Кейин уни Ички ишлар бошқармасининг вакили сўроқлаб кебди. Лагерлар тўғрисида хужжатли фильм яратишга қарор қилишган экан. Совет лагерлари — дунёдаги энг инсонпарвар лагерлар экани ҳақида. Фильм фақат хизмат доирасидагина намойиш этилармиш. Номи: “Ахлоқ тузатиш меҳнат колонияларини қўриқлаш усуллари”.

Акам узоқ-яқин лагерларни айланиб чиқибди. Унга “ГАЗ-61” мошинасини бериб қўйишибди. Зарур ускуналар билан таъминлашибди. Акамни икки соқчи — Годеридзе билан Осипенко ҳар доим қўриқлаб юраркан.

Борис уйга ҳам тез-тез келиб турарди.

Ёзга чиқиб фильм тайёр бўлади. Борис бир вақтнинг ўзида ҳам кинооператор, ҳам режиссёр, ҳам дикторлик вазифасини бажарибди.

Июнь ойида фильм раҳбарларга кўрсатилибди. Залда нуқул генераллар билан полковниклар эмиш. Муҳокама чоғида генерал Шурепов:

— Яхши, керакли фильм... — дебди. — Худди “Минг бир кеча”нинг ўзгинаси!

Борисни мақташибди. Сентябрга қолмай озодликка чиқаришни ҳам ваъда қилишибди.

Акамнинг табиатидаги энг асосий хислатни мана энди англаб етгандекман. У беором, бебошу беҳаловат турмушни хуш кўраркан. Боря фавқулудда вази-ятлардагина эркин нафас олиши мумкин. Қамокда мартаба орттиради, жар ёқасига келиб қолганида яшаш учун курашади.

Ниҳоят уни озод қилишди.

Бу ёғи такрор. Чархпалак яна ишга тушди. Холам Юрий Германга қўнғироқ қилди. Акамни хужжатли фильмлар студиясига оддий ишчи қилиб олишди. Икки ойдан кейин у овоз оператори бўлди. Ярим йилдан сўнг эса — таъминот бўлимининг бошлиғи.

Айни ўша кунларда мени ишдан бутунлай ҳайдашди.

Мен ҳикоя ёзар ва онамнинг нафақасига кун кўрар эдим...

Холам касалга чалиниб оламдан ўтгач, қоғозлари орасидан қўйқўз, истараси иссиқ бир кишининг сурати чиқиб қолди. Бу Кировнинг ўринбосари — Александр Иванович Угаров эди. Акамнинг худди ўзи. Сал ёшроқ кўринади, холос.

Боря отаси кимлигини олдин ҳам биларди. Энди очикчасига гаплашдик.

Акам ота томон қариндошларини излаб топса бўларди. Лекин хохламади. Гапимни чўрт кесди:

— Менга ўзинг егиб-ортасан. Бошқа одамнинг кераги йўқ.

Кейин ўйланиб туриб, қўшиб қўйди:

— Қизик! Мен — чала русман. Сен — чала яхудийсан. Аммо иккаламиз ҳам арақ билан пивога ўчмиз-а...

Етмиш тўққизинчи йили мен муҳожиротга кетишга аҳд қилдим. Акамни қистасам, кўнмади.

У яна ича бошлаган, ресторанда муштлашмаган куни йўқ эди. Тепасида ишдан ҳайдалиш хавфи муаллақ турарди.

Шунда бир нарсага қатъий ишонч ҳосил қилдим: эркинликда яшаш Бориснинг мижозига ёқмас экан, унга — қамок тузук экан.

Охирги марта ўтиндим:

— Кетайлик.

Акам маъюс жавоб қайтарди:

— Ке, қўй. Менга тўғри келмайди, — деди у. — Яхудийлигимни исботлаш учун идорама-идора лўкиллашим керак... Бундан ортиқ таҳқир бўладими... Арағимдан қўймасин. Ичвосам бас — менга Нью-Йорк нимаю Ленинград нима! Пошшодек юравераман...

Аэропортда акам кўзёши қилди. Қарибди чоғи. Иннайкейин, кузатиб қолишдан кўра жўнаб кетиш ҳамиша энгил кечади...

Мана, тўрт йилдирки, мен Нью-Йоркда яшайман. Ленинградга мунтазам посилка жўнатиб тураман. Бир куни, кутилмаганда, у ёқдан бандероль келди.

Почтахонадаёқ очдим. Қарасам — Олимпия ўйинлари рамзи туширилган хаворанг қўйлак. Яна — шиша тикинини суғурадиган қўлбола очкич.

Ўйланиб қолдим — шунча йил яшаб, эса қоладиган, мен учун табаррук нима бор ўзи? Кейин топдим: тўрт чақмоқ қанд, японларнинг “Хи лайт” сига-рети, хаворанг қўйлак ва мана шу очкич...

САНЪАТ ФАЛСАФАСИ

Абдулла УЛУҒОВ

О'УГА TOLDIRUVCHI RANGLAR

Одатда киши яхши куй-қўшиқ тингласа ёки бетакрор меъморий обидаларни томоша қилса, қалбида беихтиёр аллақандай ёруғ ҳислар пайдо бўлади. Тасвирий санъат асарлари ҳам шундай таъсир қилади — бир зумга бўлса-да, сизни турмуш ташвишларидан узоқлаштиради. Шу боис пейзаж, портрет, картиналар қаршисида одам бамисоли бошқа бир оламга тушиб қолади.

Сирасини айтганда, барча санъат асарларида қалбга таскин ва тасалли берадиган, завқ-шавқ бағишлайдиган жозиба, сирсиноат бўлади. Одамларнинг санъатга талпиниши сабаби шунда. Пойтахтимиздаги Тасвирий санъат галереясида, Марказий кўргазмалар залида, Замонавий санъат марказида намойиш этиладиган санъат асарларини томоша қилаётганда ҳар гал кўнгилдан шундай ўйлар кечади. Жумладан, истеъдодли rassom Тўра Шомирзаев ижоди ҳам бундан мустасно эмас. Унинг Замонавий санъат марказида намойиш этилган рангтаъсир асарлари санъат ихлосмандлари, мутахассислар эътирофини қозонди. Негаки, Тўра Шомирзаев чизган манзара, портрет ва

картиналар кўнгилда ёқимли ҳислар уйғотади. Бу асарлар ребуснома турли шакл ва ифодалардан, маъмув жимжималардан холи.

Тўра Шомирзаев асарларида ҳаётнинг кундалик воқеалари ўз ҳолича — соддалиги ва дағаллиги билан гавдалантирилади. Лекин ана шу оддий тасвир ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. Улар кўнгилда қандайдир оғриқ пайдо қилади. Лекин бу оғриқ кишига малол келмайди, оғир ботмайди. Аксинча, ёқимли туюлади.

Албатта, одатда санъат асарлари ҳар кимга ҳар хил таъсир кўрсатади. Улар кимнингдир кўнглида ёруғ ҳислар уйғотса, кимгадир маъқул келмайди. Тўра Шомирзаев асарлари ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Улар аввало сариқ, қизғиш рангларнинг кўп қўллангани билан эътиборни тортади. “Сариқ ранг — Шарқ куёшининг заррин нурлари тимсоли. Офтобнинг бунчалик зўр “мехри” куз охирлаганда дов-дарахтлар, ўт-ўланлар баргида ҳам яққол намоён бўлади. “Сариқ-қизғиш ранг — Шарқ заминига куёшдан тўкиладиган нурнинг қиёфаси”, дер эди rassom Рўзи Чориев хазон бўлган япроқларни

2

3

4

1. Осойшталик
2. «Ким у?»
3. Бизникуда меҳмондорчилик
4. Кекса дарахт

кафтларига олиб авайлаб силар экан. Шу боис асарларида сариқ рангни кўп ишлатарди. Шундай санъат асарларига узоқ тикилиб қоларди. Шарқ миниатюралари, хусусан, Камолиддин Бехзод, Махмуд Музаҳҳиб сингари мумтоз мусаввирларимиз асарлари асосан сариқ-қизғиш, қорамтир рангда ишланганини таъкидлар эди. Қадимий кўлёмалар, меъморий обидаларда ҳам бу рангдан кенг фойдаланилгани аниқ билиниб туради. Эҳтимол, бунинг ҳам ўзига хос сир-синоати бордир? Балки шарқликлар инсон ҳаётидаги синов ва машаққатларни ҳам шу ранг воситасида рамзга айлантиргандир?

Тўра Шомирзаев ҳам, қадим мусаввирлар аънанасини ардоқлаган устозлари изидан бориб, ҳаёт манзараларини ана шу ранглар орқали тасвирлайди. Унинг “Ҳаёт”, “Машаққатли йўл”, “Танҳолик”, “Эзгулик ва ёвузлик” каби асарларида қўлланган ранглар шундан далolat беради. Рассом бу асарларида турмуш ташвишларидан қадди букилган, руҳан эзилган аёллар қиёфасини гавдалантиради. Уларнинг заҳмат ва машаққатга тўла таржимаи ҳолини кўрсатиш учун сариқ рангнинг турлича товланишларини қўллайди. Рассом асарларида ҳаёт кувончу шодликларидан кўра унинг уқубатлари кўпроқ акс этиши бежиз эмас.

Тўра Шомирзаев ҳам, худди Рўзи Чориев сингари, ота-онасидан эрта ажралиб, етимхонада меҳрга зор бўлиб ўсган. Уруш даври, ундан кейинги йиллардаги очарчилик азобларини тортган. Аммо бу машаққатлар унинг дийдасини қотириб, қаҳри қаттиқ, шафқатсиз кимсага айлантирмаган. Эҳтимол, бунда ҳам бир ҳикмат бордир. “Тўра Шомирзаев болалиги уқубатли кечгани билангина эмас, балки соддалиги, ўз манфаатига ғирт тескари, ғалати ишлар қилиб юриши билан ҳам Рўзи акага ўхшайди. Рўзи ака ҳеч қачон эртанги куннинг ташвишини қилмас эди. Унга бугунги куни ўтса кифоя эди. Қадрдонлари “Эртани ўйланг” деб куйиниб маслаҳат беришса, “Эртанинг ризқини эгаси беради” деб, кучоқларини кенг ёзганча завқланиб куларди. Топган пулини теварак-атрофидагиларга улашиб чиқарди-да, ўзи қоқ-қуруқ қоларди”, дейди ёзувчи Нодир Норматов.

Тўра Шомирзаев, болалик тақдиридаги ўхшашлик боисми ёки руҳиятидаги яқинлик-

данми, Рўзи акани жуда қадрлар эди. 1987 йили Ленинградда (ҳозирги Санкт-Петербург) Рўзи Чориев асарлари кўргазмаси ўтказилганида хотини билан ўша ерга борган эди. “Рўзи акадек дардкаш, қалби беғубор одамлар ноёб. Бундай одамлар билан ҳамсуҳбат, қадрдон бўлиш чинакам бахт эканини киши кейинчалик англаб етар экан... Рўзи Чори яратган портретлар, картиналар тасвирий санъатимизнинг беқиёс бойлиги”, дейди у тўлқинланиб.

Тўра Шомирзаев ҳам, худди Рўзи ака каби, манзарани шундоғича эмас, қайсидир жиҳатларини бўрттириб ифодалайди. Унинг диққатини кишиларнинг ғамгинлиги, ташвишли қиёфаси кўпроқ жалб этади. Масалан, “Машаққатли йўл” асарида (2000 йил) бир ғарам ўтин кўтариб, ўнқир-чўнқир тоғ сўқмоғидан тушаётган аёл тасвирланган. У оғир юқдан қадди букилганча хотиржам одимлайди. Устига ўтин ортилган эшак эса бу хатарли тош сўқмоқдан тушишга чўчиб, оёқ тираганча тўхтаб қолган. Бошига оқ рўмол ўраган, этаклари узун кўкиш кўйлаги устидан қизғиш тусли энгли нимча кийган аёлнинг юзи аниқ кўринмаса-да, унинг хотиржамлиги, ҳаётнинг уқубатларига кўниккани билиниб туради. Ҳар қалай, томошабинда у шундай таассурот уйғотади.

Елкасидаги ўтини эса унинг умри давомида тортган машаққатли меҳнати рамзидек туюлади. Ўтиннинг, аёл устидан ўтиб бораётган қиррали чағир тошларнинг сарғиш тусда тасвирлангани ҳам инсоннинг ҳаёт йўли риёзатга тўла экани тўғрисида ўйга толдиради. Рассомнинг “Ҳаёт” асари ҳам дунё фақат байрамлардан иборат эмаслиги, инсон истаса-истамаса, турмуш машаққатларини тортиб яшашга маҳқум экани, кимдир кувонса, кимдир унга ҳасад қилиши тўғрисида ўйлатади. Узун эгри таёқни ҳасса қилиб тутганча оёқларини зўрға судраб босяётган букчайган кампир ирғишлаб ўйнаётган эчкига норози бўлиб ғашланиб қараб турибди. У сарғиш кўйлаги устидан энгли қора яқтак кийган. Ёқаси билан бўйни, бошини зич ўраган. Бошидаги оқ рўмоли аранг кўринади. Мусаввир қайғудан эзилиб, аламзадага айланган кишига бошқаларнинг ўйин-кулгулари хуш келмаслигини шу тарзда таъкидлайди. Аммо рассом тасвирлаган бу кампир эртақ ва мультфильмлардаги жодугар,

ялмоғиз каби салбий тимсоллардек кишининг гашини келтирмайди. Кампирнинг оғриқдан буришган юз-кўзида умри азобда ўтганига афсусланиши аён кўриниб туради. Тўра Шомирзаевнинг аёллар қиёфаси акс эттирилган асарлари “Жаннат оналар оёғи остида” деган ҳадис бежиз эмаслиги, аёллар рўзғор, тирикчилик гамида тортган қийинчиликлар эвазига ҳар қанча эъозланишга муносиб эканига ишонтиради.

“Машаққатли йўл”, “Ҳаёт”, “Ҳовли”, “Қоровул”, “Ёлғизлик”, “Эзгулик ва ёвузлик”, “Садоқат”, “Бахши чўпон” асарлари га синчилаб қаралса, рассом воқеликни юқоридан туриб тасвирлагани аниқ билинади. Сарик, қизғиш, қора ранглар орқали ифодаланган манзара ва ҳолатлар рассом қалбидан оғриқ бўлиб сизиб чиққани боис ҳам кишини бефарқ қолдирмайди.

Тўра Шомирзаевнинг аксарият асарларида кўпчиликнинг эмас, балки якка бир кишининг турли ҳолати тасвирланади. “Ёлғизлик”даги кампир кўк кўйлак кийиб, бошига катта оқ рўмол ташлаб олган. Рўмол унинг елкасини, қўлларини ҳам ёпган. Оқ рўмол остидан бир бурдагина бўлиб кўринган юзи сарғиш тусда. Тиззалари устида турган кафтлари, узун-узун бармоқлари ҳам шу рангда. Кафтлари ва бармоқларидаги дағаллик кампирнинг умри осойишта ўтмагани, тирикчилик йўлида у турли оғир юмушларни бажарганини билдириб туради. Эчки ҳам хотиралар уммонига чўмганча маҳзун ҳаёл сураётган кампирга ажаблангандек қарайди. Кампирнинг ортида тоғ, катта-кичик тошлар туради. Улар сарғиш, қизғиш тусда. Рассом бу асарида ҳам тоғ-тошларни инсон ҳаёт йўлининг тимсоли сифатида кўрсатади. Қизиғи шундаки, рассом тоғу тошларни қаҳрамонларидан кичик, майда қилиб тасвирлайди. Шу тариқа инсоннинг табиат гултожи эканига ишора қилади.

Тўра Шомирзаев асарларида Гоген, Матисс сингари машҳур мусаввирлар асарларига хос бадиият мужассам. Бу унинг сарик, қизил, кўк ва қора рангларни уйғун ҳолда қўллай олишида яққол кўзга ташланади. Хусусан, “Садоқат” (1996), “Уйқу” (2000), “Эзгулик ва ёвузлик” асарлари Оврпо рассомлари асарларини ёдга солади. Умуман, воқеликка мос ранг танлай билиш Тўра Шомирзаев асарларининг ўзига хос жиҳатидир.

Мусаввирнинг “Бахши чўпон” асарида тоғу тошлар орасида завқу шавққа тўлиб дoston куйлаётган киши тасвирланади. Рассом бахшининг айна ҳолатини бадиий ифодалашда қизғиш рангдан фойдаланади. Бахшининг юзи ҳам, кийими, салласи ҳам, чўпон таёғини худди дўмбира дастасидай тутиб турган чап кўли ҳам қизғиш тусда. Бу ранг бахшининг куёш қизариб ботаётган паллада жўшиб дoston куйлаётганини билдиради. Қизғиш ранг бахши чўпоннинг дoston воқеаларидаги шиддатини, қаҳрамонлар муҳаббатини изтиробини қалби жунбушга келиб куйлаётганини аниқ ифода қилади. Инсон кайфияти ва ҳолатини ранглар воситасида гавдалантириш мусаввир маҳоратини баҳолашда бош мезон саналади. “Машаққатли йўл”, “Танҳолик”, “Эзгулик ва ёвузлик”, “Садоқат”, “Уйқу” каби асарлар муаллифнинг рассом сифатида ижодий балоғатга эришганини кўрсатади. Негаки, бу асарларда ҳаётнинг жонли бир лавҳаси таъсирчан гавдалантирилади. Улар ҳазин кўшиқдай, мунгли шеърдай таъсир қилади кишига.

Тўра Шомирзаев асарларида айнан сарик, қизил, кулранг ва кўк рангнинг кенг ўрин эгаллаши унинг кулол экани билан ҳам боғлиқ. Кўза, товоқ, гултувак сингари сопол буюмларга нақш ва гуллар айна шу рангларда чизилади. Чунки шу ранглар лойдан ясалган буюмларга кўпроқ мос келади, уларни жозибали кўрсатади.

Ҳаётни бутун мураккаблиги билан тасвирлаш, унинг ҳар бир лаҳзаси қадрли эканини англашга даъват — рассомнинг бош мақсади. Болалигидан санъатга ихлос қўйган Тўра Шомирзаев Тошкент шаҳридаги П.Бенков номидаги рассомлик билим юртини томонлаган, Тошкент театр ва рассомлик институтида таълим олган, Самарқанд меъморлик институтида талабаларга дарс берган, Тошкент, Самарқанд, Фарғонадаги кўпгина иншоотларга деворий лавҳалар ишлаган.

Барча ижодкорлар каби у ҳам ҳаёт ҳодисаларига, одамларнинг қувонч ва ташвишларига бефарқ қарай олмайди. Кечинмаларини рангтасвирда ифодалаш орқали кишини тафаккурга, турмуш зиддиятлари моҳиятини англашга ундайди. Рассомнинг турли кўрғазмаларда намоиш қилинаётган асарлари шундан далолат беради.

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Абдуғафур РАСУЛОВ

HAQIQATPARAST

Устоз Озод Шарафиддинов 2005 йил 4 октябрда, муборак моҳи рамазоннинг биринчи куниди вафот этдилар. Домла қайси савоб-амаллари учун бундай илоҳий сийловга мушарраф бўлдилар? Озод ака етмиш йил китобга дўст тутиндилар. Бунчалик бой кутубхонага эга бошқа бир зиёлини топиш маҳол. Тўғри, жавонга бўй-баста, ранг-тусига кўра кўплаб китоблар терилган, лекин тахи очиб кўрилмаган кутубхоналар бор. Озод аканинг кутубхонаси ҳамиша ҳаракатда — тирик эди. Домла қайси китоб қаерда туришини, унда нима ҳақда ёзилганини яхши билардилар, ўқиганларини теран мушоҳада этардилар.

Мен ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб Озод ака билан Узоқ Шарқда (Иркут, Хабар ўлкасида); томи жаҳон (жаҳон томи) Тоғли Бадахшон ўлкаси, Хоруғ шаҳрида; Арашон воҳасида, тоғ орасидаги афсонавий Филон қишлоғида, кўхна Боботоғу Амударё бўйларида сафар-саёҳатда бўлганман. Қачон, қаерда бўлмайлик, Озод ака сахармардонда турар, ювиниб-тараниб олгач, албатта китоб ўқирди. Домла, ҳеч муболағасиз, юртимиздаги деярли барча китоб базаларини, дўконларини билар, китоб сотувчилар билан эринмай суҳбатлашарди. Китоб савдосига алоқадор одам борки, домлани ҳурмат қилар, унга бисотидаги энг нодир китобларни илинарни. Устоз бир умр гийбат, бекорчи гаплардан йироқ бўлдилар; ўқидилар, уқдилар, илм билан шугулландилар, кўп ва хўб ёздилар. Китобга, илмга эътиқод қўйган одам Оллоҳнинг суйган бандаси бўлишига ишонасан киши.

Инсонни эъзозлаш — донишманд одамларнинг етакчи фазилати. Озод Шарафиддинов умрининг олтмиш

икки йили шўро даврида кечди: не-не амалдорларни, қамчисидан қон томган не-не тўраларни, кулиб туриб жонни оладиган не-не доғулиларни, устаси фаранг — мунофиқларни кўрмади, кимлар билан тўқнашмади дейсиз?! Асосийси шуки, Озод аканинг қалби тошга айланмади, инсонга ишончи сўнмади. Аксинча, ёшига ёш қўшилгани сайин устоздаги кечиримлилиқ, мурувват туйғуси орта борди. У, ўзи оғир хаста бўлишига қарамай, беморлар ҳолидан хабар олди, таъзия, маросимлардан имкон қадар қолмади. Домла ҳеч кимга, ҳеч қачон дардини дастурхон қилмаган. Аксинча, уни кўргани келганлар билан дилкаш суҳбат қурар, ҳазил-хузул қилар, қизиқ-қизиқ воқеаларни сўзлаб берар эди. Озод аканинг соғлом руҳи бир томон, мажруҳ жисми бир томон бўлди. Домла сўнги нафасигача ақлушини йўқотмади, фарзандлари, неваралари билан рози-ризалик тилашиб, бу дунёни хотиржам ҳолда тарк этди.

Озод Шарафиддинов 4 октябрда, ўзлигини англаган, миллат учун қайғурган ҳар бир ўзбекнинг кўнгил дарди янгиладиган кунда вафот этди. Бундан роппароса 68 йил муқаддам шу кун Чўлпон, Абдулла Қодирий, Отажон Ҳошим, Фитратлар отиб ташланган, аммо “одил шўро суди” бу жиноятни 5 октябрда расмийлаштирган эди. Озод Шарафиддинов адабиётшунос олим, нозик дидли мунаққид сифатида Чўлпон ижодини ниҳоятда юксак баҳолади. Чўлпоннинг ўтли шеърлари, бетакрор насрий асарларисиз XX аср ўзбек адабиёти кемтик бўлиб қолишини бутун борлиғи билан ҳис қилди.

Комфирқанинг XX съездидан сўнг ижтимоий-сиёсий, адабий-ижодий ҳаётда ҳурфирқилиқ, одамийлик насими элас-элас эса бошлади. Катағон қурбонлари расман оқлангани маълум қилинди. Лекин... Чўлпон оқланмади. Шоир: “Менда-да қанот бор, лекин боғланган... Боғ йўқдир, шох йўқдир, лекин девор бор”, деганича қолаверди. Ажабки, Чўлпонни таниган, билган, унинг этагидан тутиб адабиётга кириб келганлар ўзларини панага олдилар. Майдонда Дон Кихот бўлиб Озод Шарафиддинов қолди: Чўлпон ижодини тарғиб қилиш учун бор имкониятини ишга солди. У қонун-қонидани бузмади, бор ҳақиқатни тикламоқчи бўлди, холос. Қарабсизки, истеъдодли, куч-қувватга тўлган ёш олим-мунаққид ғоявий-мафкуравий ишончсиз кишига айланди-қолди. Озод ака чекинишни, “қора”ни “оқ” дейишни ҳаёлига ҳам келтирмади. Аксинча, Чўлпон, Отажон Ҳошим, Фитрат ҳақида мақолалар ёзди. Улар ижодини қонуний вориси — халққа қайтариш борасида тинимсиз меҳнат қилди.

Табиийки, ўша даврдаги ҳукмрон мафкура Озод аканинг ижодида ҳам муайян из қолдирди. Домла Ленин ҳақида ёзилган ҳикоя, қисса, романларни таржима қилди: дастлаб у Ленинни дохий сифатида улуғлаган, шўро тузумининг илдизи мустаҳкам эканига шубҳа қилмаган эди. XX асрнинг 80-йилларида авж олган ошкоралиқ, ҳурфирқилиқ октябр инқилоби, дохийлар, фирқа ва давлат бошлиқлари ҳақидаги кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳақиқатларни юзага чиқарди. Коммунизм, синфлараро муросасиз кураш, партиявийлик, соцреализм, ижобий қахрамон ҳақидаги гаплар асоссиз, ҳақиқатдан йироқ эканини ҳаётнинг ўзи исботлай бошлади. Фирқалайдиган жамики кишилар қатори Озод Шарафиддинов ҳаёлидан “Коммунистик қарашларни ўзлаштириб хато қилмадимми? Ишонганларим сароб бўлиб чиқмасмикан? Ўқиганларим билан кўрганларим сира қовушмаяпти-ку?” деган шубҳа бот-бот ўта бошлади.

Бу даврга келиб, Чўлпонни ўрганиш, ўқитиш йўлидаги сохта ғовлар кўтариб ташланди. Озод аканинг кўнгли таскин топди, эмин-эркин ижод қила бошлади. Чўлпон, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор ижоди ҳақида, адабиётнинг долзарб мавзуларида мақолалар ёзди, китоблар нашр эттирди. Иқтидорли шогирдларига Чўлпон ижоди бўйича тадқиқот мавзулари берди. Устознинг шогирдларидан Улуғбек Султонов, Раҳмон Кўчқоров, Замира Эшонова диссертация ҳимоя қилдилар. Озод Шарафиддинов энди бемалол Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия ижоди ҳақида маърузалар қилиши, амалий, илмий ишларни давом эттириши

мумкин эди. Лекин шу орада кутилмаган воқеа рўй берди. Арзимас баҳонаи сабаб билан Озод Шарафиддиновни қаттиқ ранжитдилар. Дўст бўлатуриб хато қилиб қўйганлар ҳам афсусландилар. Домла кадрдон университетидан кетишга мажбур бўлди.

Озод ака илмий-ижодий ишга, мунаққидлик, таржимонликка жиддий берилди. Чўлпон асарларини чоп эттириш, бу улуғ шоир ижоди ҳақида тадқиқотлар яратишга киришди. Ўзбекистон мустақиллиги, бу йўлдаги хатти-ҳаракатлар ҳақида ёниқ мақолалар ёза бошлади. Унинг асарлари каттаю кичик, Президенту оддий зиёли эътиборини, эътирофини қозонди. Озод Шарафиддинов “Тафаккур” журналининг муҳаррири ўринбосари сифатида фаолият юрита бошлади. Журнал мухлислари устознинг жўшқин, янги қарашлар билан тўйинган мақолаларини интиқлик билан қаршилади, қизиқиш билан мутолаа қилди. “Тафаккур” журналининг 1997 йил 1-сониди устознинг “Эътиқодимни нега ўзгарттирдим?” сарлавҳали иқрорномаси босилди. Муаллиф ишонарли далиллар, ҳаётий воқеа, лавҳаларда комфирқа ҳаёти, йўриғидаги сохталикларни аниқ кўрсатиб берди. Бошқача айтганда, Озод Шарафиддинов юрагида тош бўлиб ётган дардларини сиртга чиқарди, матонати, жасоратини яна бир бор исботлади. Мазкур ўтли мақоладан сўнг хануз иккилашиб, фирқанинг алвон гувоҳномасини ўзидан йироқлаштиролмайд юрганлар қийин аҳволга тушиб қолди.

Устоз яна ҳам жўшиб, мустақил Ўзбекистон равнақи йўлида меҳнат қила бошлади. У гоҳ мақола ёзар, гоҳ таржима билан шуғулланар, гоҳ халқ орасида жўшқин фикрлар айтар эди. 1997 йил 27 февралда Вазирлар Маҳкамасининг “Жаҳон адабиёти” журналини ташкил этиш тўғрисидаги қарори эълон қилинди. Журнал бош муҳаррирлигига Озод Шарафиддинов мўлжалланган эди. Озод ака журнални тайёрлаш, таҳририят ишини йўлга қўйиш сингари масалалар билан жиддий шуғулланди. Март-июнь ойларида бош муҳаррир туну кун ишлади: журнал концепциясини ишлаб чиқди, яқин бир-икки йил давомида босиладиган таржима асарларни режалаштирди, муаллиф-таржимонлар билан қатъий шартнома тузди. Июль ойида “Жаҳон адабиёти”нинг нишона сони журналхон қўлига етиб борди. Журналнинг илк сонини Озод ака Тошкент Тиббиёт институтини жарроҳлик бўлимида, чап сонини қирқиб ташланган кунлари қўлга олди. Озод аканинг қалбида қуёш чарақлаб турган бўлса-да, жисму жонидаги оғриқ ўзини билдирар эди. Қувонч билан қайғунинг эгизаклигини қаранг...

“Жаҳон адабиёти” ҳар ойда мунтазам чиқиб турди. У дунё адабиёти, санъати, эстетикаси, тамаддунига очилган нурли дарча бўлди. Қодир Мирмуҳамедов, Низом Комилов, Иброҳим Ғафуров, Мирпўлат Мирзо, Файзи Шоҳисмоил, Раҳматилла Иноғомов, Амир Файзулло, Миразиз Аъзам, Зоҳир Аълам каби моҳир таржимонлар ёнидан Назар Эшонқул, Вафо Файзулло, Қудрат Дўстмуҳаммад, Раъно Иброҳимова, Бобоҳон Муҳаммад Шариф, Носир Муҳаммад сингари иқтидорли мутаржимлар ўрин олди. “Жаҳон адабиёти”да инглиз, немис, хитой, француз, араб, корейс, ҳинд тилларидан бевосита таржима қилинган асарлар чоп этила бошлади. Бу Ўзбекистондаги таржима мактаби янги поғонага кўтарилгани далилидир. Истиклол туфайли ўзбек санъати, адабиёти учун жаҳон адабиёти, санъатини ўрганишнинг янги имкониятлари очилди. Бошқача айтганда, бош муҳаррирдаги зукколик ва топқирлик янги бир шаклда намоён бўлди. Журналда сюрреализм, экзистенциализм, модернизм оқимлари, поэтика, структурализм муаммоларига бағишланган мақолалар чоп этила бошлади. Озод Шарафиддиновнинг ўзи жаҳон адабий жараёни, сюжет масалалари, баҳолаш назарияси, адабий портрет, биографик асарга оид кўплаб эссе-мақолаларни таржима қилди. Таъбир жоиз бўлса, устоз мамлакатимиздаги филолог — бакалавр, магистр, аспирантларга “Жаҳон адабиёти” минбаридан мароқли маърузалар тавсия этди.

Озод Шарафиддинов умр бўйи машҳур шахслар феномени билан қизиқди,

қимматбаҳо тошлар биографиясини ўрганди, Тибет тамаддуни, жумбоғини ечишга бел боғлади. Журналда Хитой, Курия, Курдистон, Эрон, Япония, Абхазия латифалари, мақолу маталлари Озод Шарафиддинов таржимасида нашр этилди. “Жаҳон адабиёти” китобхонни милоддан аввалги VII аср ҳамда милодий XXI юз йиллик адабиёти билан таништирди. Журналнинг адабий харитаси ниҳоятда кенг: унда қайси юрт, қандай халқ адабиёти ҳақида маълумот берилмади дейсиз?! Устоз сиёсат, экология, истиқбол, наботот, жамодот, ҳайвонот олами ҳақида турфа мақола ва асарларни чоп эттирди. 1997 йилдан 2005 йил октябригача Озод Шарафиддинов бош муҳаррир сифатида имзо чеккан “Жаҳон адабиёти”нинг 100 китоби — сони босилиб чикди. “Жаҳон адабиёти” саккиз йил ичида мамлакатимиздаги журналлар ичида, шубҳасиз, баланд мақомга эришди. Журнал саҳифасида ўзбек мунаққидларининг, олимларининг кўплаб мақолалари нашр этилди. Олимлару мунаққидлар, шоиру адиблар жуда юксак минбар учун материал тайёрлаётганини ҳис этиб турди. Шу боис “Жаҳон адабиёти”нинг ҳар бир сони ўз қиёфасига, қимматига эга.

“Жаҳон адабиёти” нафақат ўқувчи — журналхонга, балки журнални тайёрловчилар — мутаржим, мунаққид, ижодий ходимларга ҳам бадиий-маънавий, маърифий-эстетик наф келтирди. Улар ҳар томонлама ўсди, улғайди. Журнал учун материал танлар экан, бош муҳаррир қарашлари, тушунчаларида ҳам жиддий ўзгаришлар рўй берди. Сўхбатларнинг бирида Озод ака ўнгу терсга қарамай китоб йиғаверганларидан нолиб қолдилар: “Ҳозирги тушунчам бўлганида, аввал-бошдан оқ китобни танлаб-танлаб, чертиб-чертиб йиғар, ўқир эдим”, дедилар. Хаёлимга “Жаҳон адабиёти”нинг 2003 йил 6-сонига устоз олим таржимасида босилган “Жаҳон адабиёти кутубхонаси” (Ҳерман Ҳессе) мақоласи тушди. Олмон олими – ёзувчиси Ҳ. Ҳессе ёзади: “Биз учун имкон қадар кўпроқ ўқиш ва ўқиш муҳим бўлмаслиги керак, балки дурдона асарларни бемалол, эркин ва ўзимизга маъқул тарзда танлай олишимиз ҳамда бўш вақтимизда бутун вужудимиз билан уларга берилиб, улардан ҳақиқатни идрок этишда инсон нақадар буюк кўлам ва теранликка эришганини тасаввур қилиш муҳимдир” (128-бет).

Озод Шарафиддинов сўнги йиллардагина Америка ва Фарбий Оврупо адабиётларидаги оқимлар, поэтиканинг нозик муаммолари, герменевтика, аксиология билан яқиндан танишди. Устознинг улуғ сабоғи шундаки, у жўшиб, тўлиб-тошиб модернизм, экзистенциализм, абсурдизм, авангардизм, сюрреализмга бутунлай маҳлиё бўлиб кетмади. У Фарб адабиётшунослиги назариясини ўқишга, англашга ҳаракат қилди. Эътибор беринг, Озод Шарафиддинов модернизм, ўзга оқиму назариялар ҳақидаги қарашлари ифодаланган мақоласига “Модернизм жўн ҳодиса... эмас” деб сарлавҳа қўйди. Сарлавҳа — муносабат, англаш даражаси, ғоянинг ифодаланиш йўли. Устоз ўзбек адабиёти намунасидан биронтасини модернизм қолипига солиб таҳлил қилишга шошилмади. Ваҳоланки, Озод ака шеъриятни, ундаги ўзгаришларни нозик англайдиган мутахассис эди.

Устоз танлаб ўқиши, кўпроқ ижод қилиши, билган-кўрганларини тезроқ қоғозга тушириши лозимлигини англади. Сўнги тўрт-беш йил ичида Озод ака бот-бот шифохонада бўлар, касаллик, ҳар хил муолажалар кўп вақтини ўғирлар эди. Олим-адиб сўнги йилларда қанчалик шиддат, илҳом билан ижод қилганини “Ижодни англаш бахти”, “Довондаги ўйлар” номли тўқис китоблардан, ўнлаб таржималардан, “Жаҳон адабиёти”нинг 100 китобидан билиб олиш мумкин.

Олим ижодидаги муҳим бир хусусиятни таъкидлаш керак. У ким, нима ҳақда ёзмасин, масаланинг илдизини топишга, моҳиятни юзага чиқаришга интилди. Бу эса, ҳақиқатни рўй-рост юзага чиқаришни тақозо этди. “Шундай шоир ўтган эди”, “Хаёллар бандаси”, “Зикриё Мирҳожиев жумбоғи”, “Тил илмининг дарғаси”, “Файратий ҳақида сўз”, “Бир нутқ тарихи” сингари этюд, эсселар шу жиҳати билан қадрли. Олимни ўртаган масала шуки, шўро тузуми, комфирқа мафқураси не-не

ёрқин сиймоларни йўқ қилди, шахс сифатида синдирди, ижтимоий эҳтиёткор, қўрқоққа айлантирди. Озод аканинг ўзи ҳамиша синдирилиш, қуюшқонга киритилиш хавфини ҳис этиб яшади.

Озод Шарафиддинов инсон ҳамиша меҳрга муҳтож, бир тутам покиза нурга интиқ бўлиб яшашини чуқур англаб етди. У мустақиллик йилларидагина кадр топди. Оғир хасталик хуруж қилганида, асосий мучасидан айрилганида уни юрт раҳбарининг ўзи қўллаб-қувватлади. Олим-адиб ўн йил орасида икки юксак орден, “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвони билан сийланди. Бундай муносабат Озод ака умрини узайтирди, уни баракали ижодга ундади, адабий-маърифий анжуманларда самимий, тўлиб-тошиб гапиришига имкон берди. Аммо Озод Шарафиддинов ҳамиша ўйловли иш қилар, ўлчовли гапни айтарди. У ўз эътиқодига, тушунчасига мос келмайдиган юмушга зинҳор қўл урмас эди.

Озод ака ўзбек адабиёти, адиллари, умуман, гўзаллик, бадийлик ҳақида ўй суриб, хузур қилар, ҳар томонлама бостириб келаётган касалликларни улоқтириб ташларди. 2004 йилнинг ёзида устоз ўзларига кадрдон бўлиб қолган маскан — Иккинчи ТошМИнинг жарроҳлик бўлимига ётдилар. Ўнг оёқ ҳам кесиладиган бўлиб турибди. Шундай пайтда ҳам Озод ака адабиёт ҳақида ўйладилар. “Ойбек ҳаёти, ижоди моҳиятини белгилайдиган асосни топдим, — дедилар устоз. — Уйдаги ихчам ёзув столчамни келтириб берсалар, ҳозироқ ёзишга киришардим”. Озод Шарафиддиновнинг “Миллатни уйғотган адиб” мақоласи Ойбек 100 йиллигининг етакчи лейтмотивиغا айланди. Миллий университетда чоп этилган шу номли тўпلام Озод Шарафиддинов мақоласи билан очилгани сабаби ҳам шунда.

Устозни вафотларидан бир ҳафта бурун кўрдим. Анча чарчаган, ҳолдан тойган бўлсалар-да, дона-дона гапирдилар: “Ҳар бир саёҳатимиз ўзига хос тарих экан. Боботоғ саёҳатини эслайман. Қандай қадимий тоғларимиз, ҳар бири юз дардга даво антиқа гиёҳларимиз бор!.. Ковракни курс-курс чайнаган Менгзиё кўз ўнгимда турибди. Боботоғ ва Менгзиё (Сафаров) орасида аллақандай яқинлик бор эди. Менгзиёдай ўз юрти тарихини биладиган, уни қойилмақом ҳикоя қилиб берадиган одам камдан-кам бўлса керак. Ўша сафаримизда Менгзиё менга кичкинагина бир балиқ скелетини совға қилган эди, ёдингиздами? Ўша зиғирдай-зиғирдай балиқларнинг бир галаси зумда улкан балиқларни қоқ суяк қилиб ташлар экан. Ўшанақа ваҳший балиқ Американинг қайсидир дарёсида ҳам бор экан... Қани эди, ўша сафар-саёҳат таассуротларини мириқиб ёзсанг...”

Ҳаёт устоз ва шогирдлик занжирига асосланган. Озод Шарафиддинов кўп олим-адибларни кадрлар, ҳурмат қилар эди. Лекин Абдулла Қаҳҳор Озод Шарафиддинов учун йўлчи юлдуз бўлди. У киши Абдулла Қаҳҳорга эргашар, ўшандай бўлишга интиларди. Устоз ижодида Абдулла Қаҳҳор, унинг асарлари, оиласи, турмуш тарзи ҳақида ёзилган портрет, эссе, тақриз, тадқиқотлар бисёр. Эсингиздами, “Муҳаббат” қиссасида донишманд Муҳайёнинг гапи бор: “Мард бўлинг, Анваржон, — деди қиз ҳам, пича туриб илова қилди: — Дадангиз дунёга келиб нуқул одам орттирган эканлар, қаранг, бутун шаҳар, ёшу қари...” Озод домла вафот этган куни азим Тошкентнинг чор атрофидан одам ёғилиб келаверди. “Аллон” жоме масжидида ўқилган жанозада, “Чигатой” қабристонидаги дафн маросимида одам тумонат бўлди. Уч кун мобайнида фотиҳага келганларнинг саногига етиш имконсиз эди. Марказий газеталарнинг деярли ҳаммасида таъзияномалар узлуксиз босилиб турди.

Озод Шарафиддиновдан ўнлаб китоблар, юзлаб мақолалар, минглаб шогирдлар, кадрдон дўст-ёрлар, эл-юртга нафи тегаётган фарзандлар, куёв-келиндар, неваралар қолди. Устозни қўмсаганлар, унинг дилкаш суҳбатларини соғинганлар ҳар йили 4 октябрда устознинг хонадонида йиғилиб туришни аъянага айлантиришса, у ҳақдаги нурли хотираларини эслаб туришса, ҳақпараст олим-адибнинг эзгу ишларини муносиб давом эттиришга ҳаракат қилишса, айна муддао бўларди.

БУЮКЛИК ТИМСОЛЛАРИ

Ашурали ЖҰРАЕВ

GO'SHIQ DUNYOSINING MAJNUINI

Миллий эстрадамиз асосчиси, машхур санъаткор Ботир Зокировнинг номи йиллар ўтган сари янада қадрли, тобора қалбимизга яқин бўлиб бораётир. Гарчи санъаткор боқий дунёга кўчгандан буён йигирма йилдан зиёд давр ўтган бўлса-да, унинг серқирра ижоди ва жўшқин ҳаёти ҳануз кўпчиликда қизиқиш уйғотади. Бетақрор қўшиқлари ҳамон кўнгилларни асир этиб келади. Мухлислар қалбини мудом соғинч ва армон ҳисси тарқ этган эмас. Ботир Зокировни кўрганлар, билганлар, концертларида ўтириб ҳазин қўшиқларини тинглаганлар ўзларини бахтиёр ҳисоблайди; билмаганлар, кўрмаганлар эса санъаткор ҳақида кўпроқ билишни, эшитишни, ўқишни орзу қилади.

Ботир Зокировнинг серқирра ижоди ҳар томонлама теран ўрганилса, қўшиқларининг яратилиш тарихи таҳлил этилса, инсоний фазилатлари эсга олинса, киши кўз ўнгида чинакам ЗИЁЛИ сиймоси намоён бўлади.

Ботир ака болалигиданоқ теварагида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалардан эзгулик ахтаради. Ўқиган китобларидан зиё излайди. Унинг юриш-туриши, муомалаларида ҳам чинакам зиёлига хос фазилатлар мужассам эди. Зиёлилик, аввало, оддий маданиятдан, одабийликдан бошланишини, айниқса, санъаткорликни ният қилган ҳар бир инсон шунга интилиши зарурлигини у жуда эрта англаб етади. Бундай тарбияни биринчи галда отаси ва устози Карим Зокировдан олади.

Ботир Зокировнинг болалиги кўпгина жиҳатлари билан аксарият улў санъаткорларнинг болалигига ўхшаб кетади. У доимо қандайдир машғулот билан банд бўлар, айтайлик, расм чизар, қўшиқ ўрганар, шеър ёдлар, хуллас, бирор дақиқа вақтини беҳуда ўтказмас эди. Тунлари ухламасдан китоб мутолаа қилгани учун кўпинча кўзлари қизариб юрарди. Унга нафақат болалар, балки катталар ҳам ҳавас қиларди.

Болалигидаёқ унинг сиймосида ўзига хос бир донолик мужассам эди. Бу донолик, илмга ташналик, санъат дунёсига бўлган муҳаббат келажакда унинг улкан санъаткор, том маънодаги зиёли инсон бўлиб вояга етишига хизмат қилди.

У буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий ҳақида дастлаб отасидан эшитган эди. Қолганларини мактаб дарсликларидан ҳамда мустақил ўқиб-ўрганиб билди. Қўлида мудом Навоийнинг бирор бир асарини олиб юргани учун уни ҳатто “Алишер” деб аташади. Айрим мактаб ҳужжатларида ҳам “Алишер Зокиров” деб ёзилган ҳоллар бўлган. Унга шоирнинг “Лайли ва Мажнун” достони жуда ёқиб қолган, баъзи жойларини ёддан ўқиб юрар эди. Айниқса, Мажнун образи қалбидан мустаҳкам ўрин олгани боис ўн тўрт ёшида “Мажнун” деб аталган бир картина ҳам яратади. Унда тасвирланган манзара куйидагича эди: зилол ҳовузчага кўм-кўк булоқ суви келиб куйиляпти. Ҳовузча бўйида ғамгин хаёлларга чўмган, сочлари паришон, кийим-боши бир аҳволда Мажнун ўтирибди. Ёнида чиройли, мунчоқ кўзлари жавдираб жайрон ётибди. Мажнун ўнг қўли билан жайроннинг бошини силаяпти. Томирлари бўртиб турган чап қўли иягида. Тиззалари устида пайлари таранг тортилган камон. Рўпарада бошини оёқлари устига қўйганча узала тушиб шер ётибди. У ҳам гўё Мажнуннинг аҳволини кўриб ғам-ғуссага ботгандек. Картинанинг орқа кўриниши сарғиш тусда. Мажнуннинг паришон ва шикаста чеҳраси, ҳасрат тўла кўзлари киши юрагини эзиб юборади...

*Эй ишқ устида хасим, нечуксен?
Эй бедилу бекасим, нечуксен?
Ки Лайли ишқида нотавонсен,
Ишқида жаҳонға дoston сен...*

Бу ажойиб тасвири бемалол Ботир Зокировнинг дастлабки “Автопортрет”и дейиш мумкин. Гарчи унинг бу илк асари бирон бир кўрғазмада намоиш этилмаган бўлса-да, ҳар қандай истеъдодли расмоннинг асаридан қолишмас эди.

Айтиш мумкинки, Ботир Зокировнинг Навоий асарларини ўқиб-ўрганиши, Мажнун образига бу қадар меҳр қўйиши, кейинчалик илк кўшиқнинг яратилиши, биринчи марта саҳнага чиқиш жараёнларида ҳам юксак маданият ва зиёлиликнинг ёрқин белгилари бор эди.

Одам олим бўлиши мумкин, лекин доим ҳам зиёли бўлмайди. Зиёлилик — туғма фазилат. Ботир Зокиров миллатимизнинг ана шундай зиёлларидан эди. Бугунги эстрада санъатида нима кам десалар, Ботир Зокировдек зукко ва билимдон зиёли, маданиятли санъаткор етишмайди деган бўлардик. Нуқул пул санаш ва ҳашаматли иморат қуришдан бошқасига ярамайдиган бугунги баъзи хонандаларимиз савия, билим ва дунёқарашни ўзгартириш ҳақида ҳам андак ўйласалар, сийқа хиргойилар бир оз камаярмиди...

Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов Ботир Зокировни бундай хотирлайди: “Ботир Зокиров катта талант соҳиби, юксак эҳтирос фарзанди, XX асрнинг ўта маданиятли ва зиёли кишиси эди. Бу улуғ санъаткор ҳамиша ҳалол, иймонли, ҳақиқатгўй бўлган, ҳар қандай шароит ва вазиятда ўз эътиқодига, санъати ҳамда юксак маданиятига содиқ қолган. Ҳамиша у кишининг ҳаёт ва ижод йўли ибратли, санъати умрбоқийдир”.

Ботир Зокировга жаҳоннинг машҳур адиби Чингиз Айтматов ҳам шундай юксак баҳо берган. 1978 йили санъаткор “Ялла” ансамбли билан Бишкекка гастролга борганида концертда Чингиз Айтматов ҳам қатнашган ва томошадан сўнг Ботир Зокировни Чўлпонотадаги далаҳовлисида меҳмон қилиб, узоқ суҳбатлашган. Айтматов унга соғлигини асраш кераклигини қайта-қайта тайинлаган. Шунингдек, Ботир ака машҳур шоирлар Нозим Ҳикмат, Расул Ҳамзатов билан ҳам кўп бора учрашиб, суҳбат қурган.

Ботир Зокиров адабиётни, тасвирий санъатни севар, кўп ўқир ва расм чизар эди. Таниқли ижодкорлар Ўлмас Умарбеков, Учқун Назаров, Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаев, рассом Рўзи Чориев, актёр Турғун Азизов билан яқин дўст эди, тез-тез ижодий мулоқотда бўлиб турарди. Улар бир-бирларига янги асарларидан

ўқиб берар, баҳс-мунозара қилишар эди. Ботир Зокиров, айниқса, дилкаш дўсти, бетакрор рассом Рўзи Чориев устахонасида бўлишни, у билан суҳбатлашишни, янги чизган асарларини томоша қилишни хуш кўрарди. Бу дарвештабиат инсон билан суҳбатлашиш мароқли эди. Рўзи аканинг беғубор ҳаяжонлари, жилов нелигини билмайдиган жўшқин феъл-атвори картиналарига ҳам кўчган эди. У ҳам Ботир Зокиров ижодини қадрлар, янги расмлар чизаётганида унинг дардли ва дилбар кўшиқларини қайта-қайта тинглаб тўймас эди. Бу икки машҳур ижодкорнинг бир-бирига талпиниши, бир-бирининг ижодидан завқланиши, икки зиёли шахснинг бир-бирига бўлган бу қадар юксак ҳурмати ибрат бўлгуликдир...

Ботир Зокиров ҳар бир янги кўшиғи устида узоқ ишлар эди. Кўшиқнинг сўзи, мусиқаси юрагини жизиллатмагунча куйламаган у. Улуғ санъаткор мусиқавий асарни камида етти-саккиз вариантдан сўнггина қиёмига етган деб ҳисобларди. Бу ҳолни чинакам кўшиқ яратиш маданияти деса бўлади.

Атоқли композитор Икром Акбаров билан танишув Ботир Зокиров ижодида янги саҳифа очди. Икром Акбаров бундай хотирлайди:

“Ботир билан ишлаш ҳам мароқли, ҳам машаққатли эди. У ҳар бир янги кўшиқ устида деҳқон ерга тер тўкиб ишлаганидек, жуда қаттиқ меҳнат қиларди. Танлаган шеърининг сўзлари ёқмаса, ўзи қайтадан ёзарди. Кераксиз, куйга тушмайдиган мисраларни, сўзларни олиб ташларди. Айрим кўшиқларни ўн вариантда ишлаган кезларимиз бўлган. Масалан, русча “Ошиқ булбул” кўшиғини ўн саккиз вариантдан сўнг куйлаган. Умуман, у ўзига ёқмаган, юрагини жизиллатмаган кўшиқни асло айтмасди. Агар кўшиқ ёмон чиқса, “Ҳошим” бўлиб қолибди-ку, Икром ака”, дерди кулиб.

Иккинчи операцияга тайёргарлик кўриб юрган кезларида ҳам нукул “ишлайлик” дерди. Баъзан шанба-якшанба кунлари врачлардан рухсат сўраб, уйимизга келарди. “Эй, сорбон” кўшиғи ана шу даврда яратилди. Узоқ ишладик. Кўшиқ собиқ Иттифоқ радио оркестрида ёзиб олинди. Кўшиқни ёзиб олиш жараёнида овоз режиссёри Володя Бабушкин бошини чангаллаб йиғлаган ва охиригача эшитишга тоқат қила олмай хонадан отилиб чиқиб кетган эди.

Ботир кўпқиррали ижод соҳиби эди. Аммо у мусиқа ёзмади. Аслида ёзса бўларди, бунга истеъдоди етарди. Баъзи номдор композиторлардан яхшироқ ёзиши мумкин эди. У мусиқани, куй ва кўшиқни илоҳий мўъжиза деб билар ва бунга хиёнат қилганларни кечирмасди. Шу боисданмикан, мусиқа ёзишга жазм этмади. У мусиқа, тасвирий санъатни чуқур биладиган, теран англайдиган, маданиятли ва зиёли санъаткор эди...”

Ҳақиқатан ҳам, Ботир Зокиров серқирра ижодкор — ўзига хос рассом, ажойиб ҳикоялар муаллифи, актёр ва таржимон эди. “Суғд элининг қоплони” операси либреттосини Ботир Зокиров ёзган. Асарни ўзбек тилига устоз адиб Асқад Мухтор таржима қилган. Мусиқа муаллифи — Икром Акбаров.

Хуллас, у қайси соҳа ёки жанрга қўл урмасин, барчасида ёрқин из қолдирди. Лекин Ботир Зокиров номи кўшиқ туфайли оламга ёйилди. “Раъно”, “Араб тангоси”, “Кел, ёр”, “Қайдасан, азизим”, “Мажнун монологи” сингари кўплаб кўшиқлари миллий эстрада санъатимизнинг бебаҳо дурдоналарига айланди.

Ботир Зокиров кўшиқ дунёсига Мажнун бўлиб келди, кўшиқ унинг Лайлиси бўлди. У Лайли ишқидеа беармон нола қилди. Ишқ саҳросида юракларни ўртаб фарёд айлади. Унинг фарёдларига саҳро гуллари бардош беролмади, ўт-ўланлар илди-зига титроқ кирди. Тўрғайлар бу ўтли овозни эшитиб, сайрашдан тўхтади. Карвон куй оғушида, кўшиқ сеҳри билан аста-аста одимлайди: “Эй, сорбон, оҳиста юр, оромижоним борадур...” Юракдан булоқдай қайнаб чиқаётган нолаларнинг чеку чегараси йўқ. Кўшиқ саҳросининг Мажнун яна Лайли ҳақида ёниб куйлайди:

*Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли ишқин рангимда қон қил...*

Ислом динининг аёлларга муносабати масаласида бир-биридан кескин фарқ қилувчи икки хил қараш мавжуд. Биринчи хил қараш тарафдорлари “Ислом дини аёлнинг ҳуқуқини поймол қилади. Унга жабр-зулм асосида адолатсиз муносабатда бўлади” деса, иккинчи томон, аксинча, “Ислом дини аёлни эъзозлайди. Унинг ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этади” деб ҳисоблайди. Бу мавзу бўйича тортишувлар ислом динининг аввалидан то ҳануз давом этиб келаётир. Ушбу масалани Куръони карим ва суннати набавийя асосида ўрганиб, асл ҳақиқатни юзага чиқариш зиёлилар ва мутахассис олимларнинг муҳим вазифасидир. Бу ҳақда кўплаб асарлар, мақолалар ва турли савиядаги илмий ишлар мунтазам чоп этилаётгани ҳам ушбу мавзунинг нечоғлиқ долзарб эканини кўрсатади. Жумладан, Ваҳбий Сулаймон ал-Албонийнинг “Ал-маръа ал-муслима” (Макка, 1991), Абдул Мунъим ал-Ҳошимийнинг “Қисас ан-нисо фил-Куръон” (Макка, 1999.) Салоҳиддин Муҳиддиннинг “Оила ва никоҳ” (Т., Мовароуннаҳр, 1996), Фотимахон Сулаймон қизининг “Аёлларга хос масалалар” (Т., Мовароуннаҳр, 2003), Муҳаммад Камолнинг “Муслима аёлларга маслаҳатлар” (Т., Мовароуннаҳр, 2004) асарларида ушбу мавзу хусусида баҳс юритилган.

Аёлнинг исломдаги мавқеини ўрганиш ўзини муслима деб ҳисоблаган, лекин ҳақ-ҳуқуқи, вазифаси, бурч-масъулиятдан беҳабар опа-сингилларимизга эслатма бўлиб хизмат қилади, залолатдан ҳидоятни ажратишда муҳим аҳамият касб этади.

Жуфтимиз ҳақидаги асл ҳақиқат

Ислом дини аёлга нисбатан қандай муносабатда экани ҳамда аёлнинг оила ва жамиятдаги мавқеи Қуръони каримнинг “Эй одамлар, сизларни бир жон (Одам)дан яратган ва ундан жуфти (Хавво)ни яратган ҳамда иккисидан кўп эркак ва аёлларни яратган Раббингиздан қўрқингиз” (“Нисо”, 1) оятида очиқ-ойдин баён этилган.

Ушбу оят аёллар масаласида исломгача бўлган даврдаги нотўғри тасаввурни йўққа чиқариб, эркак ва аёлнинг аслида тенглигини англатади. Бинобарин, исломдан аввал аёлларга паст назар билан қаралар, уларнинг ҳақ-ҳуқуқи поймол этилар, ҳатто баъзи мутакаббир кимсалар қиз фарзанд кўришни ор билиб, гўдакни тириклай кўмишгача борар эди. Бу ҳол Арабистон ярим оролида юз берган бўлса, Оврупода “Аёл шайтоннинг малаи бўлиб, эркак кишини йўлдан оздириш учун яратилган, деган фикр ҳукм сурган” (Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Хилол. Москва, 1994, 208-бет). Доктор Исмаилю Фундаймхонимнинг ёзишича, черков жамият устидан тўлиқ ҳукмронлик қилган ўрта аср аввалида “Аёл шайтоннинг қуролларидан бири, холос, у одамни хато ва гуноҳ ишларга ундаб турувчидир. Шунинг учун у фақат камситиш ва нафратланишгагина лойиқдир”, деб жар солинган. Аслида, бундай қарашлар черков тарихида анча аввал намён бўлган. Августин (354-430) ва дастлабки “черков ота”ларининг “Аёл — шайтоннинг эшиги, ёмонлик кўчаси ва илоннинг чақиши, лўнда қилиб айтганда, аёл хатарли объектдир” деган фикри ҳам буни тасдиқлайди.

Кўриниб турибдики, исломгача бўлган жоҳилият даврида нафақат Арабистон ярим оролида, балки дунёнинг бошқа ҳудудларида ҳам аёлнинг жамиятдаги мавқеи у ёқда турсин, балки оддий инсон сифатидаги ҳақ-ҳуқуқи ҳам тан олинмаган. Мақсад — аёлнинг эркак билан тенглигини инкор этиш бўлган. Қуръони каримнинг қуйидаги ояти ҳам аёл ҳақидаги бундай фикрларнинг асоссиз ва ботил эканини исботлаб, аслида эркак

ва аёл тенглигини баён қилади: “Раббилари уларнинг (дуоларини) ижобат қилиб: “Мен сизлардан эркагу аёл амал қилувчининг амалини зое қилмайман. Баъзингиз баъзингиздансиз” (“Оли Имрон”, 76). Зеро, одамзоднинг кўпайиши, наслнинг давом этиши икки жинсга ҳам баробар алоқадор. Ислом арконлари ҳам ҳар икки жинс вакилига бирдай фарз қилинган.

Аёлнинг мавқеи эркакниқидан кам эмаслиги, Оллоҳ наздида, хоҳ эркак бўлсин хоҳ аёл, ким ундан кўпроқ қўрқса, ўша афзал эканини қуйидаги оят ҳам тасдиқлайди: “Эй инсонлар, дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак ва бир аёлдан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишишларингиз учун сизларни (турли-туман) халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик. Албатта, Оллоҳ наздида (энг азизу) муқаррамроғингиз тақводорроғингиздир. Албатта, Оллоҳ билувчи ва хабардор зотдир” (“Ҳужурот”, 13).

Ҳар бир инсон Ҳақ таоло ҳузурида ўз қилмишига яраша муқофот ёки жазога лойиқ қўрилар экан, унинг амали, эркак ёки аёл эканидан қатъи назар, инсон сифатида ҳолис баҳоланади. Оллоҳ ажр-савоб ёки жазо беришда уларни бир-биридан устун қўймай, қилган амалларига яраша муомала қилишини қуйидаги оят мазмуни ҳам қувватлайди: “Кимки, у хоҳ эркак бўлсин, хоҳ аёл — мўминлик ҳолида савобли ишлар қилса, айнан улар жаннатга кирурлар ва уларга хурмонинг уруғича ҳам зулм қилинмагай” (“Нисо”, 124).

Бу ҳақда Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломдан жуда кўп ҳадислар ривоят этилган. У киши Оллоҳнинг динига эркакларни ҳам, аёлларни ҳам бир хилда даъват этган. Халқимиз орасида жуда машҳур бўлган ва қайта-қайта такрорланиб айтиладиган “Илм талабида бўлмоқ ҳар бир мусулмон эр ва муслима аёлга

фарзидир” мазмунидаги ҳадис ҳам эркак ва аёл тенглигининг яққол мисоли дейиш мумкин.

Имом Аҳмад ва Имом Абу Довуд ривоят қилган ҳадисда, “Аёлларга эркаклар ўз туғишган опа-сингиллари каби муносабатда бўлишлари керак”лиги таъкидланса, бошқа бир ҳадисда эса “Сизларнинг яшилариингиз ўз аҳли аёлига хуш муомалада бўладиганингиздир” (Имом Табароний ривояти) дейилади.

Ибн Умардан (Оллоҳ ундан рози бўлсин) ривоят қилинган ҳадисда Расулulloҳ (с.а.в.): “Барчангиз ўз қўл остингиздагиларга ҳомий ва масъулдирсиз, эр ўз хонадон аъзоларига ҳомийдир, хотин эса эрининг уйи ва унинг болаларига ҳомийдир” дегани зикр қилинган.

Пайғамбар алайҳиссаломнинг “Видолашув ҳажи”да Арафотда қилган хутбалари аёл зотининг мавқеини янада юксакларга кўтарди. “Эй инсонлар! — деганлар Расулulloҳ (с.а.в.) — Хотинлар ҳақларига риоя этингиз. Улар билан шафқат, меҳр ила муомалада бўлингиз, Уларнинг ҳақлари хусусида Оллоҳдан кўрқингиз! Хотинлар сизларга Тангрининг омонатидир, уларни Оллоҳ номига сўз бериб олдингиз, улар амри илоҳий ила сизга ҳалол бўлди. Сизларнинг хотинларда ҳақингиз бўлгани каби, хотинларнинг ҳам сизда ҳақи бор. Сизнинг хотинлардаги ҳақингиз — хотинларнинг оила шарафини сиз ёқтирмайдиган ҳеч бир кимсага оёқ ости қилдирмаслигидир. Хотинларингизнинг ҳар турли ейиш ва кийим эҳтиёжларини таъминлашингиз эса, уларнинг сизнинг устингиздаги ҳақидир. Улар сизнинг ҳақингизга риоя этмоғи керак. Сиз ҳам уларга назокат билан муомала этишингиз лозим. Хотин эрининг рухсатисиз унинг молидан бирор нарсани ўзгага бериши ҳалол эмас”.

Юқорида айтилганлардан қуйидагича хулоса чиқариш мумкин: Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) ўз сўзлари ва хутбаларида эркаклар аёлларга нисбатан хушмуомала, меҳрибон бўлиши лозимлиги билан бирга, уларнинг ҳомийлари эканини ҳам уқтиряпти. Уларнинг ҳақларини адо этишга чақиряпти. “Хотинлар сизларга Тангрининг омонатидир” деб хитоб қияяп-

ти. Шундай экан, ҳар бир эр аёлига ғам-хўрлик қилиши, уларни етарли даражада моддий ва маънавий таъминлаши зарур. Токи аёл муҳтожлик орқасидан ўзини ҳар томонга уриб, фирибгарлик, фаҳш кўчасига кириб кетмасин, турли бузғунчи, қаллоб тўдалар чангалига тушиб қолмасин. Кейинги вақтларда мамлакатимизда ва хорижда содир этилган портлатишларда аёлларнинг ҳам иштирок этгани бундай хавфхатардан огоҳ бўлиш заруратини кўрсатиб турибди.

Неча аёлга уйланиш мумкин?

Аёл оила муносабатларида она, қиз, опа, сингил, ва рафиқа сифатида иштирок этади. Аёлнинг она сифатидаги ҳақхуқуқи ҳақида Куръони каримда бундай дейилади: “Биз инсонга ота-онасини (рози қилишни) амр этдик. Она уни заифлик устига заифлик билан (қорнида) кўтариб юрди. Уни (кўкрагидан) ажратиш (муддати) икки йилдир. (Биз инсонга буюрдикки), “Сен Менга ва ота-онангга шукр қилгин! Қайтишлик менинг хузуримгадир.

Агар улар сени ўзинг билмаган нарсаларни Менга шерик қилишга зўрласалар, у ҳолда уларга итоат этма! Уларга (гарчи кофир бўлсалар-да) дунёда яхши муомала қилгин!” (“Луқмон”, 14-15).

Демак, онага нисбатан фарзандлар зиммасидаги ҳақлардан бири яхши муомала қилиш, розилигини олишга интилиш, меҳрибонлик кўрсатиш, дилига заррача ҳам озор етказмаслик, шунингдек, гуноҳ бўлмайдиган ишларда унга итоат этишдир.

Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Умардан ривоят қилишича: “Бир киши Расулulloҳ (с.а.в.) хузурларига келиб, жиҳод қилмоққа ижозат сўради. Расулulloҳ (с.а.в.) ундан: “Ота-онанг тирикми?” — деб сўради. “Ҳа!” — деди. Расулulloҳ (с.а.в.) унга: “Ундай бўлса, ана ўшаларнинг хизматида жиҳод қилгин (яъни, мол-дунёнгни ота-онангни рози қилмоқ учун сарф қил, кечакундуз уларнинг хизматида бўл, дуосини ол!)”, — деди”.

Имом Бухорийнинг “Ал-адаб ал-муфрад” китобида ривоят қилинган қуйидаги ҳадис

ҳам бу жиҳатдан диққатга сазовор: “Абу Ҳурайра (р.а.) айтади: “Бир киши Расулulloҳ (с.а.в.)дан: “Кимга яхшилик қилай?” деб сўради. Расулulloҳ (с.а.в.) унга: “Онангга яхшилик қил!” — деди. Савол тўрт марта такрорланди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) уч марта “Онангга!”, фақат тўртинчисидагина “Онангга яхшилик қил!” деди.

Онанинг фарзанди зиммасидаги яна бир ҳақи — нафақага эҳтиёжли бўлиб қолганда (эри вафот этганда ёки кексайиб қолганда) у билан таъминланишидир. Она вафот этганидан кейин ҳам фарзандлари зиммасида унинг яна бир ҳақи қолади. У ҳам бўлса фарзанд онанинг қариндошлик алоқаларини давом эттириши, васиятларини адо этиши ва ҳақиға доим дуода бўлишидир. Бу ҳақда Имом Бухорий қуйидаги ҳадисни ривоят қилган: “Расулulloҳ (с.а.в.) ҳузурига бир киши келиб: “Эй Оллоҳнинг Расули, вафотларидан кейин ҳам ота-онамга яхшилик қила оламанми?” — деди. Ул зот: “Ҳа, тўрт ҳислат бор: улар ҳақиға дуо қилиш, гуноҳларини кечмакни Оллоҳдан сўраш, уларнинг насиҳат ва шаръий васиятларини бажариш, дўст-биродарларини иззат-икромда тутиш ва ота-она тарафидан бўладиган қариндошликни давом эттиришдир”, деб жавоб берди”.

Оилада аёлнинг қиз, яъни фарзанд сифатидаги ҳуқуқи шундан иборатки, шариятда ота-она ўғил ва қизга тенг муносабатда бўлиш ва уларнинг ҳақиға риязатишга буюрилган. Имом Аҳмад ва Абу Довуд ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз (с.а.в.) уч мартаба: “Фарзандларингиз ўртасида адолат қилинлар!” деб таъкидлагани айтилади.

Кўпинча оилада қиз фарзандга нисбатан зулм қилиш, унинг ҳақиға риязатиш эмаслик ҳоллари учраб туради. Пайғамбаримиз (с.а.в.) бундан қайтарган, қизларга яхши муомалада бўлишга, уларнинг тарбиясига катта аҳамият беришга, уларни тарбиялаш билан боғлиқ қийинчиликларга сабр этишга қақирган. Ақаба ибн Омирдан (р.а.) ривоят этилган ҳадисда бундай дейилади: “Мен Расул алайҳиссаломнинг: “Кимда учта қиз бўлиб, уларнинг тарбиясидаги қийинчиликка сабр қилса ва топган молидан уларнинг кийим-кечагини бутла-

са, бу иши унга дўзахдан парда бўлади”, — деганини эшитдим”.

Имом Байҳақийдан келтирилган ривоятда эса Пайғамбаримиз (с.а.в.) бундай деган: “Фарзандларингиз ўртасида бирор нарса тақсимлаётган бўлсангиз, адолат билан тақсимланг, агар улардан бирортасини устун қўйиш мумкин бўлганда (аёлларни) қизларни устун қўйган бўлардим”.

Қиз болани узатишда ҳам унинг розилигини олиш буюрилади. Пайғамбаримиз (с.а.в.): “Жувон аёлнинг амри (розилигини) олинмагунча, у никоҳ қилинмайди. Қиздан эса бу ҳақда рухсат сўралади, унинг рухсати сукут қилишидир”.

Оилада аёлнинг опа, сингил сифатидаги ҳақ-ҳуқуқи қуйидаги ҳолатда намоён бўлади. Ота вафот этиб ёки кексайиб, унинг масъулияти ўғилнинг зиммасига ўтганда, у опа-сингилларига ота ўз фарзандларига қандай муносабатда бўлса, шундай муносабатда бўлиши лозим. Ота ҳаётлигида зиммасидаги вазифаларни адо этишга қодир бўлиб турганда эса, ўғил бу борада отасига имкон борича ёрдам бериши керак.

Оилада аёл рафиқа сифатидаги ҳақ-ҳуқуққа ҳам эга. Бу ҳақда гапирилганда, аввало, эркак неча аёлга уйланиши ва аёл неча эркакка турмушга чиқиши мумкин, бунинг сабаби ва ҳикмати нимадан иборат, деган саволларга тўхталиш ўринлидир. Баъзи одамлар эркак киши икки, уч, тўрт хотин олиши Қуръонда айтилган, деб “Нисо” сурасининг “Сизлар учун (никоҳи) ҳалол бўлган аёлларга икки, уч, тўрттадан уйланаверинлар!” мазмунидagi оятини нотўғри тушунади. Биринчидан, ушбу оят ўзидан аввал келган оят ва жумлага боғланган ҳолда талқин этилиши керак. Шунда гап етимлар ҳақида кетаётгани, Оллоҳ таоло етимларга зулм ва адолатсизлик қилишдан, уларнинг ҳуқуқларини поймол этишдан сақланишга қақираётгани маълум бўлади. Иккинчидан, Оллоҳ таоло хотинлар ўртасида адолат сақлашни шарт қилди. Адолат қила олмайдиган эркакка эса: “Бордию (улар ўртасида) одил бўла олмаслиқдан қўрқсангиз, бир аёлга (уйланинг)”, деб буюрди. “Нисо” сурасининг 129-оятини қаримасида эркак, ҳар қанча уринмасин, аёллар ўрта-

сида адолат қила олмаслиги таъкидланади: *“Хар қанча истасангиз ҳам хотинларингиз ўртасида адолатли (ҳаммасига бир хил муносабатда) бўла олмайсиз. Бас, (бирига) бутунлай берилиб кетиб, (иккинчисини) муаллақ ҳолда ташлаб қўймангиз!”*.

Демак, айтишимиз мумкинки, Қуръони каримда бир эркак фақат бир аёлга уйланиши қайд этилган. Аммо узрли ҳолатларда, масалан, аёл фарзанд кўрмаса ёки касалликка чалиниб, эр хизматини қилолмай қолса, ундан ажралмаган ҳолда, лекин унинг розилиги билан иккинчи аёлни никоҳига олиши мумкин.

Эрининг никоҳида бўлган аёл учун иккинчи эрга тегиш ман этилган. Бунинг сабаби — мукаррам инсон шарафини, насл поклигини сақлашдан иборат. Яна шуни ҳам таъкидлаш жоизки, оиладан мақсад фарзанд кўриш экан, бир эркак икки аёлга уйланса, бир йўла икки фарзанд кўриши мумкин ва насаби аниқ бўлади. Бир аёл икки эрга тегса, бир фарзанд туғиши мумкин, фарзанднинг отаси эса номаълум бўлади.

Аёлнинг эри зиммасидаги ҳақ-ҳуқуқларидан бири никоҳ пайтида маҳр берилишидир. Бу ҳақда Оллоҳ таоло Қуръони каримда бундай ҳукм қилади: *“Хотинларга маҳрларини мамнунлик билан берингиз! Агар сизларга ўзлари ундан бирор нарса ни ихтиёрий равишда кечса (берса), сизлар уни бемалол, иштаҳа билан тановул қилаверинглар”* (“Нисо”, 4).

Эр томонидан хотинга никоҳ муносабати билан бериладиган маҳр — бу қалин пули ҳам, келиннинг онасига бериладиган сут пули ҳам, эр томонидан аёлни чўри сифатида сотиб олиш учун тўланадиган нархи ҳам эмас, балки эркакнинг ўзи рози бўлган ҳолда келинга берадиган шаръий ҳадясидир. Бу ҳақда “Нисо” сурасида: *“Улар билан (никоҳ орқали) яқинлик қилишингиз биланок, белгиланган маҳрларини берингиз!”* дейилади.

Ислом маҳрни аёлнинг ҳаққи қилиб тайинлаган. Шу боис бу мулкни тасарруф қилиш ҳуқуқи ҳам фақатгина шу аёлга тегишли. Бундан икки ҳикмат кўзда тутилган:

1. Эркак ўзи уйланган хотинига маҳр

бериши керак. Бирон сабабга биноан бу иш орқага сурилиб турган бўлса, хотин билан ажралош Оллоҳ буюрган маҳрни беришни, яъни хотиндан қарзни узишни тезлаштиради. Бу ҳол эркакни ўзини қўлга олиб, талоқ сўзини айтмасликка, аксинча никоҳни сақлаб қолишга мажбур этади.

2. Маҳр мулкига эга бўлиш аёлни тасодифий муҳтожликдан ҳимоя қилади.

Аёлнинг эри зиммасидаги моддий ҳақларидан яна бири таъминот масаласидир. Яъни, эр аёлининг ейиши, ичиши, кийиниши ва уй-жойга эга бўлиши каби турмуш эҳтиёжларини имконияти даражасида таъминлаши керак. Бу ҳақда Қуръони каримда бундай дейилади: *“Эркаклар хотинлар устидан (оила бошлиғи сифатида доимий) қоим турувчилардир. Сабаб, Оллоҳ уларнинг баъзиларини (эркакларни) баъзилари(аёллар)дан (баъзи хусусиятларда) ортиқ қилгани ва (эркаклар ўз оиласига) ўз мол-мулкларидан сарф қилиб туришлари дир”* (“Нисо”, 34).

Мабодо эр имконияти бўлатуриб бахиллик қилса ва аёлнинг таъминотиغا бепарво бўлса, аёл эрининг руҳсатисиз ҳам унинг пулидан эҳтиёжи даражасида олиши мумкин. Имом Бухорий ривоят қилган қуйидаги ҳадис бунинг тасдиғидир: *“Ойша онамиз (р.а.) ривоят қилдилар: “Ҳинд бинти Утба: “Эй Оллоҳнинг Расули, Абу Суфён хасис, мен билан боламга етарлича овқат бермайди, унга билдирмай молидан олиб тураман”, деди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) унга: “Инсоф билан ўзинг ва болангга етарлича олгин!” дея уқтирди”*.

Аёлнинг нафақа билан таъминланиш ҳуқуқи эри билан ажрашган ҳолда ҳам то идда муддати тугагунча сақланади. Агар аёл ҳомиладор бўлса, фарзанд туғилгунча унинг таъминоти эрнинг зиммасидадир. Фарзанд туғилганидан сўнг эса, аёл истаса, болани эмизгани учун ҳақ олиши ҳам мумкин.

Аёлнинг ҳуқуқларидан яна бири — эри, яқин қариндошлари ёки отаси вафот этганида уларнинг молидан мерос олишидир. *“Аёллар учун (ҳам) ота-оналари ва яқин қариндошлари қолдириб кетган (мерос)дан улуш бордир. Бу озми-кўпми фарз қилинган улушдир”* (“Нисо”, 7).

Хатто турмушга узатилган, бошқа хонадон соҳибасига айланган, бутун нафақаси эрнинг зиммасига юклатилган аёл ҳам отаси вафотидан сўнг унинг молидан мерос олишга ҳақли. Бу масалада фақат аёл киши эркакка нисбатан ярим ҳақ олиши белги-ланган: *“Аллоҳ фарзандларингизга (мерос юзасидан) бир ўғил учун икки қиз улуши баробарида (мерос беришни) васият қилди”* (“Нисо”, 11).

Мерос масаласидаги бундай тақсимот, юзаки қараганда, аёллар ҳуқуқини камситишга ўхшайди. Аммо сабаби чуқурроқ ўрганилса, бу масалада ҳам улар эъзозланганининг гувоҳи бўламиз. Маълумки, эркак киши оиланинг моддий таъминоти учун масъул. У эр сифатида хотинини, ўғил сифатида ота-онасини, ота сифатида фарзандларини, ака сифатида опа-сингиллари ва укаларини таъминлаши зарур. Шу боис унинг олган бир бутун мероси бир неча қисмга мажбуран бўлинади ва сарфланади. Аёл эса, оиланинг моддий таъминоти учун ҳеч қандай жавобгар эмас. Аксинча, бутун ҳаёти давомида аёл агар хотин бўлса эри, она бўлса фарзандлари, фарзанд бўлса отаси, опа ёки сингил бўлса ака-укалари томонидан моддий жиҳатдан таъминланиши шариатда белгилаб қўйилган. У олган меросини хою ҳавасидан бошқа бирор нарсага сарфлашга мажбур ҳам, муҳтож ҳам эмас. Маълум бўладики, оиланинг моддий масъулият юқини кўтарган эркакка нисбатан адолатсизлик бўлиб қолмаслигини, шу билан бирга, аёлнинг ҳам меросда ҳаққи борлигини эътиборга олиб қилинган бу тақсимот энг тўғри ва адолатли тақсимотдир.

Юқорида айтиб ўтилганлар аёлнинг моддий ҳуқуқларидан баъзилари, холос. Ўз навбатида, аёлнинг маънавий ҳақ-ҳуқуқлари ҳам борки, булар — аёлга нисбатан яхши муомала, адолатли муносабат, зулм қилинмаслиги, иззат-обрўсининг турли ёмонликлардан химоя қилиниши, Оллоҳ фарз қилган ибодат амаллари даражасида илм олиши ҳамда гуноҳ ишларда эрига итоат қилмаслигидир. Бу хусусда оятлар ва кўплаб ҳадислар мавжуд. Оллоҳ таоло аёлларни нечоғлиқ шарафлаганига Қуръони каримнинг биргина ояти каримасини ми-

сол келтириш билан кифояланамиз: *“Иф-фатли аёлларни (зинокор деб) бадном қилиб, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсаларни саксон даррадан уринглар ва абадулабад уларнинг гувоҳликларини қабул қилманглар! Ана ўшалар фосиқлардир”* (“Мўъминун”, 4).

Ислом аёлнинг меҳнат қилишига қаршими?

Пайғамбаримиз (с.а.в.) бундай деганлар: *“Сизларнинг яхшиларингиз ўз аҳли аёлига яхши муносабатда бўлганингиздир. Мен сизлардан кўра ҳам ўз аҳли аёлимга меҳрибонман, хотинларни фақат яхши одамларгина иззат-икром этар, фақат ёмонларгина хору зор қилур”*.

Аёлнинг илм олиш ва меҳнат қилиш ҳуқуқига келсак, бу хусусда Шайх Муҳаммад Фаззолий “Аёл муайян ҳолатларда ижтимоий меҳнатда иштирок этиши мумкин. Масалан, болаларга таълим бериш. Лекин бу ҳолат истисно тариқасида бўлиб, аёлнинг асосий вазифаси уй ишлари билан машғул бўлишдир”, дейди.

Мисрлик олим Абдурраб Абдуттаввобнинг бу хусусдаги фикри қуйидагича: “Аёл оилада меҳнатга қодир киши бўлмагандagina ишлашга мажбур. Қуръони каримда Шуайб пайғамбарнинг қизлари тилидан айтилган *“Отамиз эса қари чол”* (“Қасос”, 23) ояти каримаси кўрсатганидек, икки қизни меҳнатга ундаган нарса оталарининг кексалиги ва меҳнатга қодир эмаслигидир. Аёл меҳнатини оқловчи бирдан-бир сабаб “фақирлик” бўлиши мумкин”.

Айтиб ўтилган фикрлар аёлнинг меҳнат қилиши жоиз эмас, дегувчи олимлар гуруҳига тааллуқли. Аёл меҳнатини жоиз деб ҳисобловчи иккинчи гуруҳ олимларнинг фикрича, аёлнинг ўзи ёки оиласи учун ризқ топиш мақсадида бирор бир касб билан шуғулланиши ёки қайсидир фойдали илмни эгаллаш учун таҳсил олиши исломда ман этилмаган, аксинча, унинг ҳукми эркак ва аёл учун баробардир. Уларнинг ҳам Қуръони карим оятларидан ўз далиллари бор. Биринчи далил “Оли Имрон” сурасининг 76-оятидир: *“Раббилари уларнинг (дуоларини) ижобат қилиб (деди):*

“Албатта, Мен сизлардан амал қилувчининг — хоҳ эркак бўлсин хоҳ аёл бўлсин — амалини зое қилмайман”.

Иккинчи далил “Наҳл” сурасининг 97-оятидир: “Эркакми ё аёлми — кимда-ким мўъмин бўлган ҳолида бирор эзгу иш қилса, бас, Биз унга пок ҳаёт бахш этурмиз ва уларни ўзлари қилиб ўтган амалларининг чиройи баробаридаги мукофот билан тақдирлаймиз”.

Учинчи далил “Нисо” сурасининг 32-оятидир: “Эркаклар ҳам ўз касбларидан улуш олурулар, аёллар ҳам ўз касбларидан улуш олурулар”.

Учинчи гуруҳ олимлар фикрларича, аёлнинг давлат ва жамоат ишида ишлаши фитнага сабаб бўлмаса, шу боис ахлоқсизлик, нопоклик, ҳаёсизлик келиб чиқмаса, шариат қонунлари бузилмаса, бунинг устига, фақат аёл киши бажариши лозим бўлган юмушлар, масалан, аёллар табобати, аёллар маслаҳати, туғруқхона сингари жойларда фаолият кўрсатса, буни шариат ман этмайди.

Умуман олганда, учала гуруҳ ҳам аёлнинг меҳнат қилиш ва таълим олиш ҳуқуқига эга эканини турли даражада бўлса ҳам тан олади. Аёлнинг меҳнат қилиш борасида эркакчилик имкониятга эга эмаслиги сабаби уларнинг ўзига хос аёллик хусусиятлари билан яратилганидир. Мисол учун, Имом Абу Ҳанифа аёл киши жазо ва қасос масалаларидан ташқари ҳолларда маҳкама ишларини бошқариши мумкин деб ҳисоблаган. Фикҳ олимлари ушбу шартни аёл кишининг табиатидан келиб чиқиб шарҳлаган. Чунки аёл киши табиатан ҳиссиётга берилувчан, кўнгилчан, раҳм-шафқатли ва мулойим бўлади. Шунинг учун ҳам у ўлим, қасос ва узоқ муддатга қамаш каби ҳукмларни чиқаришга ожизлик қилиши мумкин. Кези келганда қаттиқ жазолар бермаслик эса жамиятнинг бузилишига олиб келади.

Шунингдек, аёлнинг ҳомиладор бўлиши, фарзанд туғиб уни тарбия этиши, уй юмушларини бажариши ҳамда аёллик нафосатини сақлаши зарурлиги ҳам унинг ижтимоий меҳнат билан шуғулланишини чегараловчи асосий омиллардир.

Хулоса ўрнида аёлнинг уйдан ташқарида фаолият кўрсатиши борасида

юқориди келтирилган фикрларни умумлаштирадиган бўлсак, ислом дини айрим ҳолларда уларга меҳнат қилишга рухсат беради ва баъзан жамият учун манфаатли бўлса, аёллар меҳнатидан фойдаланишни зарур деб ҳисоблайди. Шу билан бирга, аёллар зиммасига оддий меҳнат манфаатидан кўра аҳамияти жиҳатидан муҳимроқ, улуғроқ вазифалар юклатилганини таъкидлайди.

Шундай бўлса-да, ислом жамиятининг сиёсий жабҳасида аёллар ҳам ўзига хос эътиборли мавқега эга. Бизнинг давримизда ҳам аёл, имконияти даражасида, оила ва фарзанд тарбиясига масъулликни унутмаган ҳолда, мустақил мамлакатимизни иқтисодий ва маънавий ривожлантириш йўлида хайрли ишларни адо этиши мумкин.

Исломда аёлнинг бурчи

Исломда эркак ва аёл нафақат ҳақуқуқларда, балки бурчларни адо этишда ҳам тенгдир. Исломда оила бошлиғи сифатида эркак киши тан олиниб, унга ўзига хос вазифа ва бурч юклатилар экан, оиланинг яна бир шарофатли аъзоси — аёлнинг вазифаси ва бурчи нимадан иборат?

Муслима аёлнинг эрига итоати Оллоҳ розилиғи йўлида қилинадиган амал бўлиб, бунинг фазилати ҳақида Пайғамбар алай-ҳиссаломдан кўплаб ҳадислар ривоят қилинган. Жумладан, Расуллуллоҳ (с.а.в.): “Агар бир аёл беш вақт намозини ўқиб, рамазон рўзасини тутиб, номусини сақласа ва эрига итоат этса, жаннатга киради” деган. Яна бир ҳадисда эса: “Бир кишининг бошқа кишига сажда қилиши мумкин бўлганида эди, аёлларнинг эрларига сажда қилишини буюрардим” дейилади.

Аёлнинг фарзанди олдидаги бурчлари қуйидагилардир:

1. Насаб. Аёл ўзининг туғилажак фарзандининг ҳалол шаръий никоҳли эридан бўлишини таъминлаб, насаб ва қон поклигини сақлаши зарур;

2. Эмизиш. Қуръони карим оятида айтилишича, она ўз фарзандини тўлиқ икки йил кўкрак сути билан боқиши зарур. Негаки, онадан сут орқали турли касаллик-

ларга қарши ҳимоя воситалари (иммунитетлар) ва инсоний фазилатлар чақалоққа ўтади.

3. Ҳомийлик. Бола гап тушунадиган ва баъзи амалларни ўзи бажарадиган бўлгунча овқатланиш, ювиниш, кийиниш, тил ўрганиш ва бошқа ишларда бировнинг ёрдамига муҳтож бўлиб, бу вазифани аксар ҳолларда она бажаради.

Ислом жамияти учун энг муҳим бўлган фарзанд тарбиясининг аёл зиммасига юклатилгани ҳам унинг қадри эркакнинг қадридан асло кам эмаслигига ёрқин далилдир.

Юқорида айтилганлардан қуйидаги умумий хулосага келиш мумкин:

1. Ислом динида аёлнинг мавқеи эркак билан баробар ва улар зиммасига юкланган масъулиятнинг бажарилишига қараб, Оллоҳ ҳузурида тенг баҳоланади.

2. Ислом аёлнинг иқтисодий таъминотини тўлиқ кафолатлайди.

3. Исломда ҳар бир аёлга она мақомида қаралади ва уни эъзозлашга буюрилади.

4. Исломда аёл фарзанд тарбияси — инсон тарбияси билан шуғулланувчи муаллима, мударриса, мураббия ҳисобланади.

5. Аёлнинг мавқеи ва мақоми улуғлигини билатуриб, уни ўзининг аёллик бурчини адо этишдан чалғитган, турли яширин ташкилотларга етаклаган, кўпуровчилик ишлари билан шуғулланишга мажбур этган кимсалар эл олдида ҳам, Оллоҳ ҳузурида ҳам жавобгардир.

Маълум бўладики, эркак ва аёл яхши амалларига яраша баробар мукофот олиши билан бирга, ёмон ишлари учун тенг жазоланади.

کلیات
عرفان
ابوالمعانی میرزا عبدلغادر

بیدل

IRFON NURI

عرفان . طلسم حیرت . طور معرفت . محیط اعظم

۳۰۰۰

دېۋونې مطبعه - دلو - ۱۳۴۲

تجدد اطلع

Абулмаоний

Инсон камолоти масаласи Шарқ мутафаккирларининг доимий диққат марказида бўлган. Илоҳий ва дунёвий илмларни бирдай эгаллаш, улар наздида, бунинг бош шартини ҳисобланган. Улуғ шоир ва файласуф Мирзо Абдулқодир Бедил ижодида ҳам бу — бош масала. Бедил инсонни фақат таъриф-тавсиф этиш билан чекланмайди, уни таҳлил этади. Инсоннинг улуғворлигию нуқсонини нимада? Не боис у изтиробу алам исканжасида қолади? Қай сабабга кўра қалбига сурур этади? Инсон қобилиятию истисоддининг сири, саодату бахтининг манбаи нима, деган саволларни қўйиб, шуларга жавоб қидиради. Бу муаммо бошқа мутафаккирларни ҳам ўйлантиргани аён. Лекин Бедилнинг талқини ғоят муҳимлиги, замонлар оша эскирмаслиги билан ажралиб туради.

Шу сабаб бўлса керак, Бедил ижоди асрлар давомида Мовароуннаҳр, Ҳиндистон ва Афғонистонда кенг шухрат қозонди, илму адаб аҳли шуурини банд этиб келди. Бухоро, Қўқон, Хўжанд, Самарқанд шаҳарларида XX аср бошларига қадар бедилхонлик анъа-

наси мавжуд бўлиб, “Абулмаоний” — “маънолар отаси” деб ном олган Мирзо Бедил асарлари мутолаа қилиниб, фалсафий-ирфоний қарашлари эл орасига ёйилган.

Зеро, тафаккур аҳлининг дунёни теранроқ англаши, инсон руҳияти сирларини идрок этиши ва ҳаёт зиддиятлари моҳиятини тушунишида Бедил асарларининг ўрни алоҳида. Шу боис улуғ мутафаккир шеърини фикрни равшан этади, оламдаги эврилиш, янгиланишлар, беҳисоб шаклу сувратлар кўринишида намоён бўлувчи жараёнларнинг ички — ботиний қонуниятларини билиб олишга ундайди. Мирзо Бедил ижоди Шарқ илму ҳикматлари, маънолар дунёсининг янги синтези, уйғунлашуви ва айни вақтда юқори босқичга олиб чиқилган, ривожлантирилган кўринишидир. Шу боис у тафаккур аҳлини жунбушга келтирди, қалбларни забт этди. Шунинг учун асарлари ҳозир ҳам жозибасини, мўъжизакор қудратини сақлаб келмоқда. Шоир тараннум этган ғоялар ҳамон ўта долзарб ва эътиборлидир.

Мирзо Бедил ижоди шўро замонида Ўзбекистон ва Тожикистонда қисман бўлсада, ўрганилди. Бу борада устоз Садриддин Айний, Иброҳим Мўминов, Баҳоуддинов, Бобожон Фафуров ва Холида Айний муайян ишларни амалга оширгани маълум. Табиийки, улар ўша замон мафқураси таъсиридан чиқа олмаган. Шу боис уларнинг тадқиқотларида Бедилни зўр бериб ислом ва ирфонга зид қўйиш, ундан материалист шоир яшашга интилиш сезилади. Лекин шунга

қарамай, бу ишларнинг қимматини камситмаймиз. Бедил даври, унинг таржимаи ҳоли ва адабий-илмий меросини аниқлашда мазкур олимларнинг хизмати катта.

Бугунги авлод эса Мирзо Бедил ижоди, фалсафий оламини бутун мураккаблиги ва ўзига хос улғуворлиги, теранлиги билан ўрганиш имкониятига эга. Бедилнинг лирик асарлари, дostonлари (“Муҳити аъзам”, “Тилисми ҳайрат”, “Тури маърифат”, “Ирфон”) жамланганда юз минг байтдан ошиб кетади. Бундан ташқари, “Чор унсур” номли катта мемуар насрий асари ва мактублари ҳам бор. Аммо файласуф шоирнинг “Ирфон” асари дostonлари орасида ҳажман энг катта экани ва мазмунан теранлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бу асарни Бедил ижодининг қаймоғи дейиш мумкин.

Саодат калити

Бедилнинг бошқа асарлари каби “Ирфон” дostonи марказида ҳам Инсон туради. Инсон камолоти жараёни, Табиат ва Илоҳ билан муносабати, билим ва идрок қуввати, комилликка интилиш сабаблари устида фикр юритилади. Инсоннинг маърифати бу — аввало унинг ўзини ва Раббини танишида, Яратганнинг беҳудуд илмини эгаллашида намоён бўлади. Зотан, асарнинг номида ҳам шунга ишора бор. Ирфон — инсон эгаллайдиган билим ва маърифат мажмуи, билиш назарияси. Шу боис шоир дostonнинг биринчи қисмидаёқ илм мавзуида баҳс юритади.

Бедил фикрича, инсон Оллоҳ таолонинг илмини эгаллашга тўла ҳақли. Бошқача айтганда, Оллоҳ инсонни яратар экан, фақат унгагина ўз илмидан насиба берди. Унга жами мавжудот исмини ўргатди, китоб берди. Шундай экан, илм излаш, маърифатли бўлиш инсоннинг Рабби олдидаги бурчи, масъулиятидир. Моддий ашёлар хусусияти, фалаклар ҳаракати, ботиний ва зоҳирий амаллар, барча мавжудотнинг ўзаро боғлиқлиги тўғрисидаги билимларни эгалласагина, инсон камолотга эришмоғи мумкин. Илм инсон онгида ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Бунинг учун иштиёқ, завқ, истеъдод бўлиши керак. Табиийки, илм эгаллашда ҳамманинг ҳам истеъдоди — салоҳият даражаси бир хил эмас. Одамларнинг ҳаммаси ҳам муайян ҳаётий мақсад сари интилади. Бироқ ҳар кимнинг муродига эришуви Худо берган истеъдодига яраша бўлади.

*Ҳар кас ин жост
комёби мурод,
Аз Мураббий ба
қадри истеъдод.*

Яъни, кимки мақсадига эришмоқчи бўлса, Мураббий — Парвардигордан ўз тайёрлиги — истеъдоди даражасига кўра баҳраманд бўлади.

Шундай қилиб, Оллоҳ — Улуғ Мураббий ва Улуғ Муаллим. Зотан, Бедил таърифига кўра, Оллоҳ таолонинг исмларидан бири — Алим, яъни илмлар эгасидир. Муаллим илмини камолотга интилган ўқувчигина эгаллаганидай, ҳар бир инсон саъй-ҳаракати, интилишига яраша Оллоҳ таоло илмидан баҳра олади. Шунингдек, тарбияга муҳтож одамгина Мураббийга яқинлашади, унга кўнгил қўяди, фазилат орттиради.

*Тифл башад агар камоландеш,
Нагрёзад зи тарбиятгари хеш.*

Яъни, агар бола камолотга интилувчи бўлса, ўз тарбиячисидан қочмайди. Илм олишни истамаган одам тарбиядан ҳам маҳрум бўлади. Бедил назарида илм ва тарбия ўзаро вобаста, бир-бирини тақозо этади. Чинакам ахлоқли одамда кучли билим бўлади ёки бошқача айтганда, фозиллик, оқиллик ва олимлик биргаликда олиб қаралиши керак. Илм — саодатга элтувчи тенгсиз восита, усиз киши ҳақиқий бахтга эришолмайди. Бедил ёзади:

*Бе виқор он ки, сози ҳилмаш нест,
Бе саодат касе, ки илмаш нест.*

Яъни, ҳалимлиги ахлоқий фазилати бўлмаган одамда шаъну шараф, салоҳият йўқ, илми бўлмаган одамда эса бахт-саодат йўқ.

Илм нима?

Мирзо Бедил талқинига кўра, илм — мавжудотнинг, борлиқнинг жамики хислат-хусусиятлари, қонунияти, низоми, тартиб ва таркибини ташкил этувчи жиҳатлар, заррадан коинот қадар яхлит олам ҳаракати ҳақидаги билимлар мажмуидир. Оллоҳ таолонинг зоти ва сифати тўғрисидаги билимлар шулар жумласидандир. Хуллас, Илм —

Оллоҳнинг ҳақиқати, Унинг қудрати, амрлари, тажаллийси. Бедил бундай ёзади:

*Чист илм? — Асли қудрати Бечун,
Назми жамъияти зуҳуру бутун.
Хусни миръоти оламу маълум,
Нури тамйизи ҳоқиму маҳкум.
Ҳар чи фаҳмидаи зи пасту баланд,
Илм онжо расондаст каманд.*

Илм нима? Холиқи ламязал қудратининг асли, зоҳирӣй ва ботиний моҳият, ҳақиқат низоми, тартиби; олам ва ундаги барча ашёлар жамоли акс этувчи кўзгу; ҳоқиму маҳкумни ажратувчи нур. Баланду пастликлар — хилма-хил, турфа кўриниш, ашёлардан нимани англаган бўлсангиз, илм буларнинг барчасини ўз арқони билан боғлаган.

Яъни, Оллоҳ таолонинг илми бутун борлиқни қамраб олади, чунки борлиқ — Яратганнинг ижоди, унинг кўзгуси. Ўзаро боғлиқликлар (ҳоқим ва маҳкумлиқ) ҳам шу Илм хосиятидан. Борлиқдаги жами ашёларнинг муайян қонуният низомида, мутаносибликда бўлиши, ҳар бирига хос даража, феъл-атвор, тарзу тароват, бирлашиш ёки ажралиш, тортилиш ва сурилишлар — ҳамма-ҳаммаси Оллоҳдан. У борлиқнинг ҳоқими — эгаси, ҳаёт Унинг тажаллийси туфайли мавжуд. Демак, барча илму ҳикмат манбаи — Оллоҳнинг ўзи. Инсоннинг билими, тадбири ва ихтироси, ижоди самараси шу манбани нечоғлиқ ўзлаштиришига боғлиқ. Бедилнинг фикрича, илм Мутлақ Илоҳнинг зотида азалдан бор эди. Буни У ўз сифатлари орқали Ўзи яратган оламга ёйди (“басит этди”), натижада илм маҳфийликдан зуҳурга келди — ошкор бўлди. Шунга биноан, биз оламини ўрганиб, дунё илмини эгаллар эканмиз, буни ҳам Оллоҳ таолонинг илми деб билишимиз лозим. Яъни, Бедил айтмоқчики, фақат диний илмларнигина Худонинг илми деб тушунмаслик керак. Дунёвий илмлар ҳам Худои таоло илмининг кўринишларидир. Аниқроқ қилиб айтсак, Мирзо Бедил диний ва дунёвий илмларни бир-бирига зид қўйишни ноўрин деб билади, айрим мутаассиб уламолар айтганидай, аниқ фанлар ёки фалсафа диний этиқодни заифлаштирамайди. Аксинча, барча илмларни Илоҳдан деб билиш Илоҳ қудратининг чексизлигига иймонимизни мустаҳкамлайди.

Маълумки, ўрта асрларда шариат аҳли, айниқса Ибн Таймияга ўхшаган дин олимлари ва ҳатто Имом Ғазолий ҳам фалсафа ва

бошқа ақлий илмларни рад этишга, уларни ислом учун зарарли деб ҳисоблашга интиланган. Афсуски, бундай қарашдаги одамлар ҳозир ҳам бор. Мирзо Бедил эса инсон учун керак бўлган жами илмларни маъқул ва зарур, улар Парвардигор ҳикматининг турли шаклда намоён бўлиши деб ҳисоблайди. Фалсафани камситувчиларни жоҳил ва ғўр кишилар деб атайди.

*Аз уқулу нуфусу ғайбу шухуд —
Ҳар чи хондем аз ин дабистон буд.*

Яъни, ақллар, руҳлар, жонлар ҳақида, ғайб олами ва дунё ҳақида нимаики ўқиган бўлсак, барчаси Унинг мактабидан эди.

Бунда Бедил файласуфлар талқинидаги Ақли аввал, уқулалар, жон, руҳ, ғайб ва шаҳодат (моддият) оламлари ҳақида гапирмоқда. Шоир демоқчики, бу тушунчалар ифода-лайдиган илмларнинг манбаи — Оллоҳ таоло илми. Шундай экан, дунё илму дониши Оллоҳнинг илм китобидан “иқтибос” — кўчирмадир, буни англаш ҳам ирфон талабларидан бири:

*Ҳафт маъдан хусули ковиши Ўст,
Шаш жиҳат чашмаи таровиши Ўст,
Уламо, к-аз улум меғуянд.
Дарсгоҳи ҳақиқати Уянд.
Чй муҳандис, чй фалсафий, чй табиб,
Дорад аз файзи У бароти насиб.*

Яъни, етти маъдан — Унинг қудрати маҳсули, олти тарафдан Унинг ёғдулари чашмаси оқади. Илмдан сўзловчи олимлар — муҳандисми, файласуфми, табибми — барчаси Унинг файзи чашмасидан насибадордир.

Биров маъдан ва жавохирлар илмини ўрганани, бошқаси осмон жисмлари — сайёраларни, юлдузларни кузатади, яна бири моддалар ҳолати ёки ҳандасаю математика билан шуғулланади, ўзгаси эса борлиқнинг умумий қонуниятларини, замон ва макон ҳикматини тадқиқ этади. Биров табиб, яна биров деҳқон, бошқаси ҳунарманд. Оллоҳ таоло ҳар биримизга тоқату талабимизга яраша ўз илмидан бериб, ҳаёт тарзимизни белгилаган. Дунёвий илмлар ҳам, илоҳий илмлар ҳам Унинг ҳақиқатларини кашф этиш усуллари, холос.

Бедил талқинича, бу йўлда орифлар илми алоҳида ўрин тутади. Ориф ва валий инсонлар дунёвий ва илоҳий илмларни бир хил даражада, мукаммал эгаллайди. Улар ишқ оловида ўртаниб, қалбан ва руҳан Илоҳ қудратини, Унинг сифатлари орқали зотини

мушоҳада этувчилар, ғайб асроридан огоҳ ва шундан мужда берувчилардир. Улар моддийликдан пок, муназаҳа Парвардигор лутфию қаҳрини бирдай орзиқиб кутади. Уларнинг илми асл моҳиятни, яъни ашёларнинг ботини — ички энергиясини ифодалайди.

*Илми ориф, ки муҳриқи ашёст,
Ҳам аз ин барқи ноз бол кушост.*

Яъни, ашёларни куйдириш, ўрташ хусусиятига эга бўлган ориф илми ҳам ана шу Буюк Парвардигор тажаллийси чақмоғидан бир учкундир.

Орифлар бу тажаллийни ҳаммадан кўра нозикроқ ва тезроқ ҳис этади. Бу тажаллий нури улар қалбида ишқ оловини ёлқинлантиради. Бундан ташқари, орифлар борликда акс этган Илоҳ илмини Унинг сифатлари билан бирга идрок этади. Шу боис чинакам маърифат соҳиблари улардир. Зеро, ҳаёт — Илоҳ илми ва қудрати ҳосиласидир.

Инсон — Илоҳ илмининг тажассуми

Бедил инсонни борлик илмини билгувчи, Илоҳ ҳикмати ўзлаштирувчи хилқат сифатида таърифлар экан, бу билан кифояланмайди. Инсонни илоҳий ва дунёвий илмларни ўзида тажассум этган зот деб васф этади. Сабаби — инсон вужудининг ўзи илмлар тимсоли: у модда ва руҳ тараққиётидан ҳосил бўлган. Бунинг ўзи Оллоҳ таоло қудратининг намойиши. Инсондай мукамал вужуд табиатда бошқа йўқ. Инсон — Оллоҳ илму ҳикмати жамланган китоб. Бу китоб Оллоҳ жалолияти боис шу шаклу шамойилда Ерда зоҳир бўлди. Шунинг учун ҳам инсон Оллоҳни билиш учун аввал ўзини билиши, таниши лозим. “Кимки ўзини таниса, Раббини танийди” ҳадисининг маъноси чуқурлигига ишора бу.

*Сурати маъние, ки пардакушост,
Вазъи мавҳуми туст, шакл кужост?
Ин рақами маротиби каму беш,
Хондаи аз китоби ҳайъати хеш.
Ҳар чи овардй ин замон ба зухур,
Дар азал дошт фитратат мастур.
Илм дар пайкари ту чида бисот,
Ки ту зи онжо намуди истинбот.
Нақшҳо бастию гофил аз ин,
Ки хаёлоту туст, оина бин...
Эй китоби ҳақиқати ашё,
Олам аз сафҳаат шууриншо.
Уз-узват зи огаҳй маҳаласт,*

*Ки ҳамон вазъи сурати амал аст...
Одамизод — наҳли илми нумўст,
Ки сувари эътибори илми Уст.
Он чи з-ин наҳл мерасад ба самар,
Медиҳад аз баҳори илм хабар...*

Яъни, инсон — очилган илоҳий пардалар маъносининг сурати. Ҳатто сурат-шакл ҳам эмас, Унинг хаёлотининг англанган вазъи, озу кўп, хилма-хил нақшу рақамини инсон ўз ҳайъати — вужуди китобидан ўқиб олиши мумкин. Парвардигор яратган жаами нарсаларга оид илм азалда Унинг фитратида яширин эди. Шу яширин илм инсон пайкари — вужудида зухур этди. Аммо инсон бундан беҳабар, ҳолбуки унинг ўзи шу илм кўзгусидир. Эй ашёлар ҳақиқатининг китоби, олам сенинг саҳифаларингдан ақлу шуур олади. Сенинг ҳар бир аъзонг — огоҳлик маҳали, ўша Илоҳий илм салоҳияти суратининг амалий кўриниши ҳам сен... Одамзод — ҳаёт илмининг дарахти, чунки у Худо илмининг зоҳирдаги тажассумидир. Ушбу дарахтда етишган мева Оллоҳ илми баҳоридан нишонандир.

Инсоннинг қадру қиммати, фазилатини белгилувчи мезон — илм. Зеро, илму дониш, маърифат — камолот калити. Шу боис инсон илм олиши, оламни, ўзини ва Оллоҳни яхшироқ таниб, моҳиятлар сириини англаши лозим. Ердаги мактабнинг эзгу ахлоқ мударриси ҳам, чархи фалак гумбазларининг мунаажжиму муҳандиси ҳам, осмон асрорини билгувчи ҳам, ақллар ва руҳларнинг пайдо бўлишини идрок этувчи ҳам — инсон. Зеро, инсон — Холиқ асрорининг нури, “Ва аллама Адама ал-асмаа куллаҳа” (“Оллоҳ Одамга барча нарсаларнинг исмини ўргатди”) ояти маъносининг тажассуми. Шу боис инсон илмга ташна, унинг фитратида беҳисоб муаммолар яширин. Ўзи ҳам беадад муаммоларни ҳал қилишга чоғланиб туради. Унинг ижодий қобилияти ҳайратланарли. Инсон санъатининг, илму ҳунарининг чегараси йўқ. Чунки у Оллоҳнинг илмидан баҳра олади.

Илм — борлиқни билиш воситаси. Илм бўлмаганида эди, табиат қонуниятлари очилмасдан, яширин ҳолида қолар, инсон эса ожиз ва ночор бўларди. Илм бўлмаса, изланишлар беҳуда кетар, ҳақиқатлар ёлгонга чиқар эди:

*Гар намекард илм пардадарй,
Жусту жў ёва буду жаҳд — тари...
З-ин дақойиқи ҳазор кашфу шухуд
Илм меорад аз хафо ба намуд.*

Яъни, агар илм пардаларни очиб, ҳақиқатларни кашф этмаганида, изланишлар ёлгон, беҳуда бўлиб қолар, курашлар эса сувга оқарди... Дунёдаги нозик сирлар — қонуниятлар, жамики янгилликларни илм ноаниқлик — яширин ҳолатдан аниқликка — ошкораликка олиб чиқади.

Шу боис инсон илм ўрганиши лозим. Илм-маърифатдан қочиш инсон зотига иснод:

*Ҳайфи инсон, ки бо чунин жавҳар,
Сар кунад ғайри илм роҳи дигар.*

Яъни, ана шундай илоҳий жавҳарга эга бўлган инсон агар илмдан бошқа нарса билан шуғулланса, ҳайф ва афсус. Илм наинки кишини оқилу доно, фозилу комил этади, балки инсон умрига абадийлик бағишлайди. Зеро, олимнинг иши авлодларга қолади, номи улуғланади. Биргина олимнинг илми минглаб одамларнинг мушкулани осон қилади, йўлини ёритади. Шоҳнинг ҳам, савдогару деҳқоннинг ҳам иши илм билан ривож топади. Бундан ташқари, илм — руҳ мураббийси, инсон камолоти даражасини белгилувчи мезон ҳамдир.

*Ҳар ки шамъаш зи илм даргирад,
То абад доғи марг напазирад.
Партави илм дурбоши фаност,
Субҳ то равшан аст, шом кужост?*

Умр шамъи илм билан ёқилган бўлса, у абадулабад ўлим доғини кўрмайди. Илм ёғдуси фано — йўқликни ҳайдовчидир. Бинобарин, тонг ёришиб турар экан, шом бўлмагай.

Ҳикмат ва илм муносабати

“Ирфон” достонининг тўртинчи қисми илм талқинига оид бўлса, бешинчи қисми ҳикмат тавсифига бағишланган. Бу бобда илм ва ҳикмат муқояса этилади. Илм ва ҳикмат — бир-бирига яқин тушунчалар. Аммо улар орасида муайян фарқ ҳам бор. Бу фарқ нимада кўринади? Аввало, ҳикматнинг маъноси илмдан кўра кенгрок, у илмларни ўз ичига қамраб олади — ихота этади:

*Чист меърож? — Оғаҳи ин жо,
Иқтидори ихотати ашё.
Ин наво жуз ба сози ҳикмат нест,
Ғайр аз ин сурати ихотат нест.*

Меърож — юксалиш нима? У — огоҳликдир. Яъни, борлиқни қамраб олиш, ихота қилиш қудрати. Бу қудрат ҳикмат биланги-

на амалга ошади, бундан бошқа ихота этувчи куч йўқ.

Илм Оллоҳдан бўлганидай, ҳикмат ҳам Ундандир. Шунинг учун Оллоҳ таолонинг исмларидан бири Алим бўлса, яна бири Ҳакимдир. Бироқ ҳамма гап шундаки, илм Оллоҳнинг тажаллийси, файзу қудратининг ёйилиши, мавжланишини англатса, ҳикмат (фалсафа) ана шу жараённинг акси, яъни жамланиши — куллиятини бирдиради. Чунки Оллоҳнинг илми аввало ҳикмат сифатида зоҳир бўлди. Кейин илм кўринишида ёйилди. Бу худди уруғ доналардан майса, буғдой, дов-дарахт униб чиққандай гап. Уруғ — жами хислатлар, баҳорий униб чиқиш манбаи. Агар уруғни ҳикматга қиёсласак, унинг ўсимлик шаклидаги кўриниши, шунга ҳаракати илмдир. Илмда жузв — ашёларнинг якка, алоҳида хусусиятлари ифодаланса, ҳикматда кулл — нарсаларнинг умумий сифатлари муҷассам бўлади. Илм — ҳикматда, ҳикмат эса Ақли куллда акс этади. Ақли кулл — Оллоҳнинг биринчи ижоди. Шу боис жами илмлар унга бориб боғланади. Агар ҳикмат ойнаси бўлмаганида эди, инсон илмнинг аҳамиятини англашдан маҳрум қолар эди. Зеро, ҳикмат илмларни бир-бирига боғловчи, яхлит ҳолда жамлаб, қамраб олувчи кучдир. Буни Бедил қуйидагича таърифлайди:

*Ҳикмат онжо ки нест оинадор,
Сурати илмо гумаст осор.
Ҳар қадар дастгоҳи илму фан аст,
3-ин муҳити камол мавжзан аст.
Илм акс асту ҳикмат — миръот,
Илм — парвозу ҳикмат аст сабот.*

Яъни, ҳикмат кўзгуси бўлмаса, илм суратидан ҳеч асар қолмайди. Илм-фаннинг ҳосияти ҳар қанча кўп бўлса ҳам, бари ана шу камол денгизи — ҳикматнинг тўлқинларидир. Илм — акс, ҳикмат эса — кўзгудир. Илм — парвоз, ҳикмат бўлса — сабот, яъни барқарорлик, собитликдир.

Бедил ҳикматни (фалсафа) кўзгуга қиёслар экан, унинг умумлаштирувчилик хусусиятини назарда тутди. Фалсафа — борлиқ моҳияти, қонуниятларини ўрганади. Бошқа илмлар бундай умумлаштирувчилик хусусиятига эга эмас. Бинобарин, фақат фалсафагина мазмун-маънолар, алоҳида фикр-тушунчаларни муайян тартибга солиб, бир махражга келтира олади, барча илмлар асли бир улуг моҳиятга боғлиқ эканини очиб беради. Шу боис фалсафа барқарорлик,

фикрий-шуурий собитлик манбаи. Илму фан тармоқларининг ҳар бири тараққий этган фалсафа томонга интилади ва шу муҳити аъзамда ўзаро уйғунлик топади. Шунга кўра, инсон маърифатининг чўққиси ҳам ҳикматдир. Сўфийнинг илм ул-яқин — илм орқали қозонган маърифати ҳикмат орқали ҳақ ул-яқин — Ҳаққа эришиш даражасига кўтарилади. Вужуди, руҳи, қалби буткул ишончга айланади.

Аммо шуниси борки, ҳикмат илмсиз ҳикмат эмас. Ҳикмат — илмининг юксак мақоми. Демак, илм ривожланмаса, ҳикмат ҳам тараққий этмайди.

Хуллас, алоҳида-алоҳида илмларни ўрганишнинг ўзи тўлиқ маърифатли бўлиш учун кифоя эмас. Юксак маърифатга фақат ҳикмат орқали эришилади. Кулдан жузвга қараб тарқалган илмни ўзлаштира бориб, инсон жузвдан куллга ҳам бориши зарур. Шундагина у ҳикмат манбаига яқинлашади.

*Бояд аз илми кулл задан фоле,
Ғар муфассал набошад, ижмоле.
Комили нашъаи алим шудан,
Нест мумкин ба жуз ҳаким шудан.*

Яъни, илми кулдан гапириш лозим. Муфассал бўлмаса ҳам, мухтасар сўзламоқ керак. Ҳаким бўлмай туриб яратилиш илмининг комил олими — билимдони даражасига эришмоқ мумкин эмас.

Бошқача айтганда, илм дунёнинг беҳисоб сурат ва шаклларида, хилма-хил ҳаракат ва ҳодисаларда намоён бўлса, ҳикмат булар барчасининг моҳияти Оллоҳ қудратида эканини очади, инсонни ана шундан оғоҳ этади. Зеро, ҳикмат бу — Оллоҳ дастлаб яратган Ақли куллдир:

*Аввалин нусхаи китоби Вужуд
Забти шерозабанди ҳикмат буд.
К-аз тажаллигоҳи сародиқи нур,
Ҳақ ба исми ҳаким қард зухур.
Яъни, аз олами иродати фард,
Жисми кулле ба арздор овард.
То биболад зи зоти яктояш,
Дастгоҳи камоли асмояш.*

Яъни, Оллоҳ китобининг илк нусхаси ҳикмат зебу зийнати билан музайян эдики, нур манбаи бўлган тажаллийгоҳдан Ҳақ таоло ҳаким исми билан зухур этди. Яъни, фард — яккалик оламининг иродасидан бир кулл жисмни вужудга келтирди. Токи якка-ягона

Зотидан исмлари камолоти намоён бўлсин, нашъу намо топсин.

Мирзо Бедилнинг бу қарашларида Абу Наср Форобий, Носириддин Тусий, шунингдек, қадимги юнон мутафаккирлари таъсири сезилади. Шарқ алломалари Юнонистонни ҳикмат тимсоли, Арастуни (Аристотелни) эса, дунёнинг биринчи даражали ҳакими деб таърифлайди. Бедил “Ирфон” асарида бундай ёзади:

*Гули ин боғи файз агар бўй,
Дамад аз хору ҳаси Арастуй.*

Яъни, агар бу файзу ҳикмат боғининг гулини ҳидласанг, у Арастунинг хору ҳасидан унганини сезасан.

Бу — Арастуга чуқур ҳурмат изҳори эди, иккинчи тарафдан, бу билан Бедил ўзининг ана шу зотлар таълимоти давомчиси эканини ҳам таъкидлайди. Аммо Бедил айна вақтда, Абу Наср Форобий, Носириддин Тусий аъналарини ҳам муносиб давом эттирди. Агар Арасту “муаллими аввал” бўлса, Форобий “муаллими соний” рутбаси билан машхур. Форобий Арасту асарларини шарҳлаб тушунтириш баробарида, фалсафада янги қарашларни илгари сурди. Айниқса, унинг ҳикмат — фалсафани Ақли кулл билан боғлагани, фалсафа ва илоҳиётни уйғунликда талқин этгани Шарқ илмий тафаккурини янги босқичга кўтарди. Алломанинг асарлари дунёни англашдаги турли кўзқарашларни ўзаро яқинлаштириш сари муҳим қадам эди. Мирзо Бедил айна шу йўлни янада ривожлантирди, кенгайттирди, ваҳдат ул-вужуд таълимоти билан уйғунлаштирди. Шу боис у Арасту ҳикматини илоҳий ҳикматдан олинган бир улуш деб ҳисоблайди:

*Бе такаллуф Арасту он чи кушуд,
Луғзе аз Китоби ҳикмат буд.*

Шубҳасиз, Арасту очган илмлар Ҳикмат китобидан намуна эди. Яъни, Арасту ёзган китоблар, одам ва олам ҳақидаги у кашф этган ҳақиқатлар, қонуниятлар Буюк Парвардигор ҳикмати денгизидан томчилардир. ИНСОН бу Денгиз хислатини ўзида жамлаган, зинҳор бундан ташқарида эмас. Ҳамма гап ана шу вобасталик ҳикматини англаш, ўзликни таниш ва покланиб, илми ҳикматни эгаллаб юксалишда. Юксалиш истеъдодига эга одамгина Ирфонга, орифлик мақомига эришади.

**ВАХТ
ТО'КИС
ВО'ЛАДИМИ?**

Ўқиб-уққанларим

Одам ўзини қай даражада англаса, шу даражадагина оқибатли бўла олади. Меҳр-оқибат сусаяётган бўлса, билинги, одамзод ўзлигидан ва бир-бирдан бегоналашмоқда.

* * *

Ҳамма нарсага ишонаверган одамдан файласуф чиқиши маҳол.

* * *

Ҳаётга фақат очиқ кўз билан эмас, кўзни юмиб ҳам қараш керак. Шунда икки нарсани англайсиз: кўзнинг нечоғлиқ бебаҳо неъмат эканини ва зоҳирий кўздан ташқари ботиний қалб кўзи ҳам борлигини.

* * *

Ҳаракат, фаолият тўхтаган жойда билиш ҳам тўхтайти.

* * *

Мен шундай одамни биламан: у бошқаларга мутлақо ўхшамайди.
Унга ҳавас қиламан...

* * *

Тасодифга умид боғлаш ожизлик ва кутилмаган воқеаларга тобелик натижасидир.

* * *

Ҳаётга қарашда эркаклар — идеалист, аёллар эса кўпроқ реалист бўлади.

* * *

Тасодифни эътироф этиш сабабсиз ҳаракатни, моҳиятсиз мав-
жудликни тан олиш билан баробардир.

* * *

Кексайганда ҳам руҳий қувватни сақлай олиш ҳаётнинг маъно-
сини англаб яшаганлик далилидир.

* * *

Муайян ғояни ҳаракатда, ҳаётда аниқ тасаввур эта олган
кишигина кашфиёт қилишга қодир бўлади.

* * *

Қонунлар амалда ишлаши учун сиёсатни маънавият (ахлоқ) билан
уйғунлаштириш керак.

* * *

Хоҳиш-истакка, нафсга изн бериш инсонни ҳақиқатни англаш туйғусидан
маҳрум этади.

* * *

Бенжамин Франклин бир ҳуштакдан шунча хулоса чиқарибди. Бир умр яшаб
бирон хулоса чиқара олмайдиган одамга ачиниш керак.

* * *

Одамлардан ўзи ҳақида сўраш мумкин, хулосани эса жавобига қараб
чиқариш лозим.

* * *

Одамларга уларнинг даражасидан келиб чиқиб баҳо беринг. Чунки одам
ўз табиати ҳамда савиясига кўра фикрлайди ва яшайди.

* * *

Бахтнинг тўкис бўлмаслигини англаб яшаётган одамнигина бахтиёр
деса бўлади.

* * *

Қулларча хатти-ҳаракат қилиш учун росмана қул бўлиш шарт эмас.

* * *

Ўзини кадрламаган одамнинг фожиаси шундаки, уни ҳеч ким
кадрламайди.

* * *

Ўрганганим сари оламни билишда ожизлигимни ва чекланганимни ҳис
эта бордим ва бунга иқроор ҳам бўлдим... Лекин мен агностик эмасман...

* * *

Олам, ундаги нарса ва ҳодисалар чексиз уммонга ўхшайди. Уни билишда инсон
доимо ожиз бўлиб қолаверади.

* * *

Одамнинг туғилишидан кўра янги фикрнинг туғилиши қийинроқ кечар экан...

* * *

Севган ўлади, севги қолади.

* * *

Инсоннинг асл қиёфасини билмоқчи бўлсангиз, уни майда (кичик)
ишларда қузатинг.

* * *

Одамзод соддаликни ҳаётий аъмолига айлантиргани сари фазилатли
бўлиб боради.

* * *

Тараққиёт одамни соддаликдан бегоналашув сари ундайди. Ақл-заковатга
таяниб яшаган инсонгина бу фазилатни сақлай билади.

* * *

Ўтмишсиз яшаш — манқуртлик, фақат ўтмиш билан яшаш — нодонлик, ўтмишга
таяниб бугунги кунни истиқбол билан боғлаб яшаш эса тараққиёт гаровидир.

* * *

Инсон ўз хатти-ҳаракатини мунтазам назорат қила билиши керак. Энг тўғри ва
адолатли назорат виждон олдидаги назоратдир.

* * *

Аслида ҳақиқат — муайян воқеанинг содир бўлишидир. Аммо у замон ва макон-
дан узоқлашиб боргани сари афсонага айланиб боради.

* * *

Фикр объектини аниқ тасаввур эта олган одамларнинг нутқи равон, тушунарли
ва таъсирчан бўлади.

* * *

Ҳамма билан кенгашиш мумкин, лекин раҳбарнинг айтгани бўлади... Фикрни
тақиқлаб, зўравонлик билан раҳбарлик қилишга асосланган сохта демократия-
дан кўра шу ҳам афзалроқдир.

* * *

Адашиш — ақлсизлик дегани эмас.

* * *

Ойни этак билан ёпиб бўлмаганидек, гапни чўзиш билан фикрнинг саёзлиги-
ни яшириш имконсиздир.

* * *

Вақт қанча қисқа бўлса, моҳиятни айтиш имкони шунча юқори бўлади.

* * *

Виждонсиз ва иймони заиф кимса учун қадрият ҳам, урф-одат ҳам, ҳеч қандай қонун-қоида ҳам йўқ.

* * *

Манфаатлар тўқнашуви натижасини эмас, унинг моҳиятини англаш ривожланиш аломатидир. Манфаатлар ранг-баранглиги эса турли ижтимоий гуруҳлар, қатламларнинг шаклланиши самарасидир.

* * *

Одамлар кўпроқ ўтмишдан гапиради, чунки келажакдан сўз очишга қараганда бу осонроқдир.

* * *

Тарих — ўзгармас ҳақиқат. Аммо, унинг мутлақлигини таъминлаш мушкул иш...

* * *

Воқеа-ҳодисалар моҳиятини ҳар ким ўз ички маънавий дунёсига (дунёқарашига) кўра баҳолайди. Аммо бу — сўнги ҳақиқат, деган даъводан йироқ бўлиш, бошқаларнинг ҳам қарашларини ҳисобга олиш зарур.

* * *

Фикрингизни тушунадиган, ҳеч бўлмаса, шунга мойил бўлган одамга айтинг. Акс ҳолда, сўзингиз қумга қуйилган сувдек беҳуда кетади.

* * *

Агар жавобингиз тўлиқ бўлишини истасангиз, саволни охиригача эшитинг. Шунда икки нарсага эришасиз. Биринчидан, фозиллингизни намоён этасиз, иккинчидан, саволнинг ярим жавобига ҳам эга бўласиз. Баъзан эса сўровчи саволига ўзи жавоб бериб қўяди.

* * *

Ходимлар майда-чуйда, бўлар-бўлмас гаплардан юқори бўлиши учун уларни бекор қолдирмаслик раҳбарликнинг ўзига хос сиридир.

* * *

Асл фожиа билмасликда эмас, амал қилмасликда.

* * *

Устоз ўз шогирдига холис маслаҳат беришга масъулдир. Акс ҳолда, шогирд жаҳолат гирдобига тушади, жамиятга фақат зарар келтиради.

* * *

Илм, ақл-заковатни тўғри йўналтириш учун устоз сабрли, маърифатли бўлиши зарур. Ҳамма ҳам устоз бўлишга лойиқ бўлавермайди.

* * *

Фалсафа ҳеч қачон одамзодни бахтга эриштирмақни даъво қилмаган, аксинча, бахтга эришиш йўлини кўрсатган, холос.

ТО'РТ КИТОВ ТА'РИФИ

Фахриддин НИЗОМ мутолаа қилади

Ахборот технологиялари илдамлаб боргани сари классик маънодаги китоб тушунчаси ҳам ўзгариб, компьютер экранидаги варақланувчи саҳифалардан иборат нечадир кило- ёки мегабайтли файлларга айланиб бормоқда. Лекин менинг китоб ҳақидаги қарашларим ўтган асрда қотиб қолгани туфайлими, интернетдан компьютер хотирасига кўчириб олганларимни ҳам имкони борича қоғозга чиқариб, муқовалатиб, китоб шаклига келтиргандан сўнггина қалам олиб, тагига чизиб ўқишга одатланиб қолганман...

Соломон Волков. Диалог с Иосифом Бродским. М., Изд. "Независимая газета", 1998

Бу асар жанр жиҳатдан янгилик эмас. Турли сабабларга кўра, рус муҳожиротининг икки-уч тўлкини вакиллари орасида бу жанрда ёзганлар талайгина. "Радио Франс интернасьонал"нинг рус хизмати ходими Виталий Амурскийнинг "Запечатленные голоса" (Парижские беседы с русскими писателями и поэтами) китоби бунинг ёркин мисоли. Унда ҳам шоир Иосиф Бродский билан суҳбат бор. Аммо С.Волковнинг И.Бродский ҳақидаги интервью-монографияси қамровининг кенглиги, жаҳон ва рус адабиёти ҳақидаги ўзига хос қарашларни акс эттиргани билан алоҳида ажралиб туради. Яна бир муҳожир рус ёзувчиси Пётр Вайл ушбу китобни "Бродскийга хос бўлган ҳаётга ишонч ва соғлом тафаккур ўта сиқик фикр ва шеърый оҳанг тарзида пухта ўйланган матнларга жо бўлган..." деб юқори баҳолаган эди.

Шоирлар ҳақида турли монографиялар, эсселар ёзилгани маълум. Аммо ушбу китобнинг фақат суҳбатлардан иборат бўлгани фаройиб ва жозибалидир. Фаройиб-

лиги шундаки, бу жанр ўзини оқлайди, ҳатто баъзи ўринларда детектив сингари "кейин нима бўларкан" дея қизиқиш билан ўқилади. Айтилмоқчи бўлган фикрнинг салмоғи ва динамикаси ўқувчини ҳаяжонга солади. Шоир асарларини ўқиганда пайдо бўладиган аллақандай кемтик таассурот суҳбат жараёнида тўлишиб боради. Ҳатто унинг мулоҳазалари шеърларининг давомидай туюлади: "Венецияда кун ботаётиб, шафақ нурлари деразаларда акс этганда, улар тангалари ялтираган балиқларга ўхшаб кўринади. Яримготик, тўғрироғи, готикага йўғрилаётган Рим деразалари ёдингиздами? Кейинроқ, шом тушиб, чирок ёнғач, деразалар ичи ёритилган ва ярми танга билан ёпиб қўйилган балиқларга ўхшайди". Гўё шеър билан суҳбат ёки эссе ўртасидаги тафовут йўқолиб бораётгандай.

И.Бродский, худди шеърларидаги каби, эссе ва интервьюларида ҳам аниқликка интилади; бошидан кечирганларига, айниқса, СССРдан ҳайдалиши билан боғлиқ воқеаларга вазмин муносабати кишини ҳайратга солади. Шеъриятни муайян миллат характеридаги ўзига хослик билан боғлаб кўрсатиши эса унинг кузатишларини фалсафий мушоҳада даражасига кўтаради. Назаримда, танқид аслида шундай бўлиши керакдай.

Ижодқорнинг шеър ва шоир ҳақидаги мулоҳазалари ҳаётӣ, энг муҳими, адолатлидир. Шоир суҳбатда СССРдаги ўзини “зўр шоирман” деб юрган ҳамкасбларининг сотқинликлари, руҳий хасталиклар шифохонасию қамоқхоналардаги хўрликларидан тортиб Нобель мукофоти олган кунларигача бўлган таржимаи ҳолини ҳикоя қилиш баробарида Марина Цветаева, Анна Ахматова, Роберт Фрост, Уистен Оден сингари кўплаб шоирлар ижодини таҳлил қилиб беради.

И.Бродский М.Цветаевани XX асрнинг энг зўр шоири деб атайди. У Худо юқтирган оҳанг ҳисси ва ранг-баранглиги бўлмаса, шоирнинг бошидан кечирганлари, чеккан азобу уқубатлари ҳеч нарсага арзимаслигини таъкидлайди: *“Замон шахс билан турли овозларда гаплашади. Унинг ўз бaси, ўз тенори бор. Узининг фальцети ҳам мавжуд. Шунақа дейиш мумкин бўлса, Цветаева даврнинг фальцетидир. Бу — нота алифбоси қонуниятлари чегарасига сиғмайдиган овоздир”*.

Шу билан бирга, унинг мушоҳадаларида галати бир ҳол — қайси миллий шеърят ҳақида гапирса, унинг ўзига хослигини турли омиллар баробарида ўша тамаддун эгаллаб турган маконга боғлаб тушунтириш — кўзга ташланади. Масалан, рус шеърияти ҳақида баҳс юритганда, ҳар бир шоир, мамлакат ўлчамларидан келиб чиқиб, кенг ўқувчилар оммасини мўлжаллаб шеър ёзиши тамойили мавжудлигини, бу аксарият шоирларни алдаб қўйганини қайд этади. Шоир XX аср рус шеъриятида М.Цветаева, А.Ахматова, О.Мандельштам ва Б.Пастернакни “буюк тўртлик” деб атайди. Ёки Р.Фрост ижоди ҳақида мулоҳаза юритганда уни “пасторал” шоир деб аташ билан бирга, жамиятдан узилиб қолганини таъкидлайди: *“Фрост хрестоматик шоир эмас, у янада теран ва кўрқинчли ҳодисадир. Айнан мана шу ҳол соф фожиадан иборат ҳақиқий америкача онгдир. У ўзини вазмин ва оқил ҳамда тафсилотларга бой нутқи билан ниқоблайди, ўзи тасвирлаётган воқеа-ҳодисалар ортига бекиниб олади”*. Ёки мана бу мушоҳадани олайлик: *“Француз шеъриятида [ифоданинг] гажақдорлиги, айқаш-уйқашлиги, ҳаяжон билан сўзлаш ва фавқулодда баёлотлар билан чиқиш аънаси мавжуд. Ҳюго, Бодлер (мен учун улар турли отлар билан шеър ёзган битта шоирга ўхшайди): уларнинг ранг-баранглиги, сўзамоллиги рус кишисига тушунарли. Айни пайтда инглиз шеърӣ аънарасини, бир сўз билан айтадиган бўлсак (бу сийқаси чиқиб кетган ва обрў келтирмайган иш), мавҳум деб аташ мумкин”*.

Албатта, булар шоирнинг субъектив, баъзан мутлақо келишиб бўлмайдиган қарашлари. Аммо китоб шуниси билан қадрлики, унда турли миллатлар шеърияти, шоирлар ижоди қиёсий таҳлил этилади. Уни қандай қабул қилиш эса ҳар бир ўқувчининг шахсий иши. Муҳими, фикр уйғотадиган мулоҳазаларнинг мавжудлиги.

Шоир билан С.Волковнинг суҳбати турли рангдаги тошлардан терилган мозаик полотнога менгзайди. Яқиндан қарасангиз, фикрлар сочилиб ётгандай. Узоқлашганингиз сари эса яхлитлашиб бораверади.

Баҳром Р ў з и м у ҳ а м м а д. Кундуз сарҳадлари. Т., “Меҳнат” нашриёти, 1999

Шеър — интим ҳодиса, деб кўп гапираимиз. Лекин ўзимиз ҳам гапимизга амал қилмаймиз-да, шеърни минбарлардан бақририб ўқиймиз, оғзидан заҳар туфлаётган илондай, туйғу сочмоқчи бўлаимиз, шовқин кўтарамиз. Бу қилигимиздан кимнингки энсаси қотса, гумроҳга, “юксак шеърят”ни тушунмаганга йўямиз. Балки, ўша одам ҳақдир. Эҳтимол, у “кўчага шир яланғоч чиққаннимиз”ни, бу ҳам етмагандай, пешгирлик қилаётганимизни юзимизга солиб тўғри қилгандир. Балки, шеърни бировга ўқиб бериш шарт эмасдир. Бугунги кунга келиб бу ҳодисанинг моҳияти ўзгариб кетмадимикан?

Матбуот баъзан шоирнинг ўзи ҳам ўқимайдиган шеърларини минг-минглаб нусхада кўпайтириб ётганда, ўқувчи шеърини китобни ҳам худди роман ёки қисса каби ёстигининг остига қўйиб ёки интернетдан бир ўзи ҳеч кимга кўрсатмай ўқийдиган, ўқиб маза қиладиган замонлар ҳақида келгандир. Ахир, бир вақтлар қиссахонлик, дostonхонлик урф бўлгани рост-ку.

Бугунги кунда адабиёт эмас, унга бўлган муносабат ўзгарди. Хайриятки, унинг елкасига ортилавериш, майиб қилиб ташлаган юк анча камайди, яғри ҳам тузалиб, сонга кириб бормоқда. Лекин, бундан 20-30 йил олдингидай, стадионларда ўтириб шеър эшитишни замондошимиз ақлига сиғдирармикан? Ҳаётнинг абжир маромию тараққиёт шовқини шоирнинг овозини бўғиб, сўз билан қоғозга кишанлаб ташламаяптмикан?

Бундай банди сўз ўша интимлиги ёки бошқа воситалар кўплиги учун товушга айланмайди; туйғулар қоғозда гуллаиди, қоғозда мева беради, керак бўлса, қоғозда жон беради, кафандан эса ғам емаса ҳам бўлади.

Шеърнинг ўлчами ғалати: ҳам параллел, ҳам кетма-кет умри бор. Уни “Исо анфоси” эмас, ўқувчининг нигоҳи тирилтиради. Ўқувчи туйғусига жўр бўлган шеър қоғозда питирлай бошлайди, семурғ қушга айланиб, уни қанотларида еттинчи осмонга олиб чиқади. Шеърнинг қанчалик кучга эга экани қоғозга тушган сўзларга эмас, шоирнинг унга сарфлаган юрак кўрига боғлиқ. Унинг аурасини мана шу қувват белгилайди.

Баҳром Рўзимухаммаднинг “Кундуз сарҳадлари” китоби ўзбек адабиётининг кейинги 10-15 йилдаги энг катта ютуқларидан бири бўлди. Анчадан бери мана шундай забардаст шоирга эҳтиёж бор эди. Энг қизиги, шу вақтгача шоир танлаган сўқмоғидан изчил, ўзини у ёқ-бу ёққа ташламасдан, бошқалар нима дер экан, ёзганларим уларга маъкул бўлармикан, демасдан, бармоқ букиб мухлис санамасдан бораётир.

Албатта, шеърлари энгил ўқилмайди, тасаввурни зўриқтиради. Баъзан яхлит шеър посангисини биргина ташбеҳ (“Хонани совутар йиғи товуши”; “Мангу жароҳатдек собитдир руҳим”; “Тушга соясини // ташлайди райҳон”; “Кўқарғанинг туши // сим ичидан // электр қувватига ўхшаб ўтади”) босиб кетаётгандай туюлса, бошқа ўринда шеърнинг ўзи ёйиқ ташбеҳга айланади. Аммо ҳар иккала ҳолда ҳам шоирнинг айтмоқчи бўлган фикрида яхлитлик бор, парокандалик сезилмайди. Бу шеърнинг структураси пухта ўйланганида, баъзан бир-биридан жудаям узоқ бўлган ҳақиқат ёки объектларни ташбеҳ билан “қофиялаши”да кўзга ташланади. Шунинг учун бўлса керак, танқидчилар унинг ёдда қоладиган ташбеҳларини контекстдан юлиб олиб, савалашни хуш кўради. Шоирнинг новаторлиги янгича услубни топганию бир-иккита эсда қоладиган ташбеҳи ёки сатри; ниманики қаламга олса, Абдулла Қаҳҳор айтмоқчи, тоғорага ўтқазиб кўриб, яхши-ёмонга ёки оқу қорага ажратиши билан белгиланмайди. У, албатта, бадий тафаккур имкониятларини кенгайтириш учун қотиб қолган эстетик қарашларни, поэтик ифода усулларини янгилашга интилишга мажбур. Бу — сентенция эмас, Баҳром шеърининг эътирофи.

Шу гапни ёзатуриб ҳам, мен уни яхлит шеърлар эмас, ташбеҳлар шоири деб биламан. Унинг шеърлари айнан ўша ташбеҳлари билан эсда қолади. Шоир, ўзи айтганидай, тасаввур илғаб-илғамайдиган, “кундуз сарҳадлари”дан ташқарида бир ўчиб, бир ёнаётган, жимирлаб кўнгил кўзини қамаштираётган сезиму қалқинишларни ифода қилишда мажоз, яъни ташбеҳдан унумли фойдаланади: “Булбул ноласидан // ўчирғич ясаб // ўчириб ташлайман // чинор баргини”; ёки: “... биз артиб қўямиз юрак сатҳини...” ва ёки: “...аммо хўроз қичқирғи ортига... // шафақранг қишлоғим бекиниб олган...”

Баҳром товуш, ҳид, ранг, туш каби тушунчаларга қайта-қайта муносабат қилади, ҳар бир шеърда уларнинг янги, сизу биз кўрмаган кирраларини очади. Унинг ўзига хос ихтироларидан бири муайян предметнинг биз кўникиб қолган вазифасини бемалол бошқаларига олиб бераверишидир. Унинг назарида, “ниначи товушни тешиб ўтади”; “суҳбатга тинимсиз аралашаверар // сенинг жимлигинг”; “қўйлақдай ечман жасадимни мен”; “ўша оғриқ... бош ичини бир оз ёритди”; “тановул қиласиз булбул ноласин”; “ғижимланиб қолар кечаги тушим”...

Албатта, муайян шеърни таҳлил қилганда бундай ўзбошимчалик билан ташбеҳларни контекстан юлиб олиш тўғри эмас. Бунақа дадил экспериментларнинг, П.Қодиров, Э.Очилов, Б.Саримсоқов сингари олиму ёзувчилар даъво қилаётганидай, ниғилизмга ҳам, худосизликка ҳам дахли йўқ. Агар эстетик меъёрларни бузаётган бўлса, демак, улар қотиб қолган. Замон ўзгариши билан воқеликка бўлган муносабат ҳам, аънаёна қадриятларни баҳолаш мезонлари ҳам янгилашиб боради. Бу бадий, шунинг баробарида миллий тафаккур имкониятларини бир англстром нарига сура олса ҳам, ижодкор ўзининг адабиёт олдидаги вазифасини бажарган бўлади.

“Кундуз сарҳадлари” таассуротларига хулоса ўрнида рус адабиётшуноси Игорь Гариннинг “Поэты и пророки” асаридан қуйидаги бир мулоҳазани келтирмоқчи эдим: “Юксак маданиятсиз иқтисодий кучайтириб бўлмайди, ибтидоий онг билан фақат ибтидоий жамият куриш мумкин... Ҳозирги бухроннинг энг асосий сабабларидан бири — мева бериб турган экинлар аёвсиз йўқотилиб, улар ўрнида бегона ўтлар кўкаргани бўлди. Ўша ўтлар ўрнига мевали экин экиш, худди иқтисодий ислохот сингари, зарурдир. Инсон кўнгли, субъективлик, ғойибдан илҳом олиш, назаркардалик, идеализм, декадентлик, модернизмга бўлган муносабатни бутунлай қайта кўриб чиқиш лозим, чунки нон миқдори (фаровонлик – Ф.) билан Малларме ёки жойсизмлар ўртасида мистикадан холи боғлиқлик бор”.

Эуженио Монтале. Избранное. Москва, Изд. “Прогресс”, 1979

Постмодернизм фалсафасида матн ёзилиб, чоп этилганидан сўнг муаллифнинг ҳеч кимга кераги йўқ, матн унинг ўлимидан сўнг ўзининг эркин ва кўчманчи ҳаётини бошлайди, деган кўзқараш бор. Ахборот асрининг мафкурасига айланган ушбу фалсафа шахснинг бошқа эркинликлари баробарида матнни ҳам эркин тушунишни, бинобарин, муайян бир асар ҳеч қачон бирор бир муаллифнинг ягона талқинидан иборат бўла олмаслигини назарда тутди.

Шеърни ҳам ҳар қим ўзича талқин қилади, ўз даражасида тушунади //тушунмайди// инкор этади. Баъзан у ёки бу шеърга муаллифнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган маъно юкланиши ва энг қизиғи, тўғри бўлиб чиқиши мумкин.

XX аср итальян адабиётининг атоқли намояндalarидан бири, итальян герметизмининг йирик вакили Эуженио Монтале шеърини ҳақида сўз юритишдан олдин турли қомуслардаги герметизмга оид таърифни эслаш зарурати бор: “Герметизмнинг асосий вазифаси поэтик сўзнинг рамзий имкониятларини максимал даражада рўёбга чиқаришдир. Сўз ёки шеърини фрагмент аънаёнага асосланган мантиқий ва риторик боғлиқликдан, воқелик аломатларидан бошқача тарзда ифода этилади. У инсоннинг субъектив олами теранлигига асосланади”.

Э.Монтале (1896-1981) ижоди жаҳон шеърининг бетакрор намуналаридан. Албатта, итальян тилининг жарангдорлиги ва муסיқийлигини ҳисобга олсак, уни аслиятда ўқиш мароқлироқ. Лекин таржималари ҳам шоирнинг ўзига хос услуби, поэтикаси ҳақида муайян тасаввур беради:

*Шафақ зарлантирган деворга
тушган сертиш пальма сояси
янги куннинг даракчисидай,
ёки хуш бир хабар вояси...*

*Иссиқхона ташида гофил –
сукунатни уйғотиб тунда
енгил қадам гичирлар... Бу – сен,
такоррлана бошлайсан менда.*

Инсон умри давомида маълум бир аънавий тушунчалар қолипида тарбияланади ва улар кейинчалик хотирасига михланиб қолади. Табиийки, ўша михланган қарашларни янгиламоқчи бўлаётган шоир аънавий ўқувчи тасаввурини алғов-далғов қилиб юборади. Шоир ўзбошимчалик билан у ёки бу предметга нисбат бериладиган иш-

ҳаракатни, отни, сифатловчини бошқа бир предмет ёки мавҳум объектга олиб бериб, семантикани бутунлай ўзгартириб юбораверса, бунга чидаб бўладими? У ўзи қилиши керак бўлган ишни "...сени излаб...// муюлишга кирар соялар", деб бошқа нарса зиммасига юкласа, сув юзасидаги ҳалқоблар ўрнига "хотиранинг ҳалқоблари чайқалса", "бир кишининг нигоҳи икки кишини бир-биридан ажратиб ташласа", одам ўрнига "оппоқ девор ҳикоя қилса // ойдин хатоларнинг тарихин, оддий кўл ўрнига "...юрагинг кўлини // бир лоқайдлик мавжи қопласа..", нима қилиш керак? Бу қотиб қолган тушунчаларга исёнми ёки бадиий тафаккур чегараларини кенгайтириш, шеър поэтикасию ундан олдин мавжуд бўлган эстетик принципларни ўзгартиришга ҳаракатми? Катта шоир мавжуд поэтикани ҳам, эстетик қарашларни ҳам, тил меъёрларини ҳам ислоҳ қилишга мажбур. Аммо ўша ислоҳот ўзини оқлагандагина шоирнинг шоирлигига тан берасиз.

Ҳар бир адабиёт ялпи цензура ёки сиқувларга ўзига хос тарзда жавоб беради. Совет адабиётида "самиздат" авж олиб кетган бўлса, италян адабиётида герметизм оқими вужудга келди. Оддий инсоний туйғу — нафратни мураккаб ташбеҳлар орқали ифода қилишнинг гўзал намунаси бўлган "Ҳитлер баҳори" шеърини олиб кўрайлик. Шеърда "капалаклар қутуради; кафан бўлиб ерни қоплайди"; "кириб келган ёз йилнинг ўлиб қолган фаслидан тунги изғиринларни ҳайдайди"; шаҳар кўчаларида қотиллар жаҳаннам элчиси оркестри садолари остида одимлайди, ер билан яқсон қилинган нарсаларни "оловдай чисирловчи, изғириндай чимчиловчи чангчи симириб юборган". Шунақа бир хунук ва таҳликали вазиятда "...музлар узра // сенинг қирғоқларинг узра баҳор куртаги ҳавони ёриб чиқади". Одам қиёфасидаги махлуқларни шарафлаётган кўнғироқлар жаранги ғолиб ва эркин товуш, тонг шафақи нафаси билан кўшилиб кетади. "Эртага жанубнинг куйиб кул бўлган саёзликларига мана шу даҳшатли қанотларга дахли бўлмаган ёруғ бир баҳор келади..." Шеърнинг ҳар бир сатрию ташбеҳидан уфуриб турган трагизм юракни ларзага солади. Халқнинг кўнглида бўртаётган норозилик куртагию келаётган шафақ нафасини ўша мўрмалахдай оппоқ капалаклар кўнғироқ жаранги шовқинида эшитмай қолади. Бироқ нафрат туйғу сифатида, худди мадҳиябозлик сингари, шоирга ҳар доим ҳам санъат даражасидаги шеърлар ҳада эта олмайди. Бизнинг шеърятимизда кимларнингдир ҳасадидан зорланиш, нафратни ифодалаш, ҳатто муҳаббатни тараннум этиш баҳонасида пайдо бўлган шеърларнинг аксарияти, афсуски, санъатдан йироқ, шахсий кечинмалар ифодаси сифатида қолиб кетган.

Албатта, фашизмни қоралаш шарт. Унга ўша мафқуранинг зомбиларидан бошқа ҳеч ким нафратсиз қарай олмайди. Лекин Э.Монталедай герметизмнинг улкан бир вакили нафратни энг кутилмаган ташбеҳлар билан ифода қилаётиб ҳам ҳайқирар даражага келиб қолади. Ҳайқириқ эса санъатга эш бўлиши қийин. Менинг назаримда, шоирнинг энг сара шеърлари руҳий мувозанат сақланиб турган пайтда ёзилади. Фақат кўнгли хотиржам одамгина санъат ҳақида ўйлаши, сўзни янгилашга ҳаракат қилиши мумкин. Шеърятимиздаги вазминлик ўрнини ҳайқириқ, эмоционаллик босиб кетаётгани, афсуски, унинг сифат ўзгаришига салбий таъсир этяпти.

Ҳеч ким шоирни, у ёки бу туйғу ҳақида ёзма, деб чегаралай олмайди. Ҳар ким ўзи хоҳлаган воқеа-ҳодисага муносабат билдиришга ҳақли. Фақат санъат эсдан чиқмас бўлгани.

Умуман, Э.Монтале умри давомида одамнинг қўли, нигоҳи, тасавури етмайдиган жойларга ташбеҳларни чўзди ва ботиний онг деб аталмиш чексиз уммонни кўзойнак тақмай, лойқа сувга тушган ғаввосдай, ўша ташбеҳлар билан пайпаслади, нималарнидир топди; ўзи айтгандай, луғатлардан "от етмай қолган нарсаларга" мажоз орқали янги исмлар топиб беришга интилиб яшади. Қолгани эса ўқувчининг иши.

**Николай Б е р д я е в. Русская идея. Самопознание.
Москва, "Эксмо-пресс", 1999**

Миллий гоя нима ўзи? Баъзилар уни халқ яратади, деса, бошқа бировлар, мутахассислар ишлаб чиқади, у муайян мамлакатда яшайдиган барча миллат ва элатларнинг истак ва интилишларини ўзида мужассам этган сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний, эстетик ва фалсафий қарашлар ҳамда гоялар тизимидир, дейди. Бу мафқура

эмасми? Миллий ғоя муайян миллатнинг тили, дунёқараши, аънаналари, қадриятлари, урф-одатлари, фикрлаш тарзи-ку. Демак, у бор.

Рус файласуфи Н.Бердяев “Русская идея” (“Рус ғояси”) асарида рус ғоясини кўрсатиб беришда айнан шу йўлдан боради. У рус зиёлиларининг фалсафий, адабий, публицистик асарларида қайд этилган мушоҳадаю мулоҳазалари асосида, рус кишининг хулқ-атвори, у ёки бу ҳодисага, аънаналар, урф-одатлар, қадриятларга бўлган муносабати, уларнинг жамият ҳаётида тутган ўрнидан келиб чиқиб фикр юритади.

Муаллиф русларни ғарбликлар билан солиштирар экан, индивидуализм ва коммунистлик, яъни ўзини жамоанинг бир бўлаги деб билиш уйғунлиги рус кишини бошқалардан ажратиб туради, деб ҳисоблайди. Бу хусусият унинг меҳмондўстлигида зуҳур бўлишини айтади.

Қизиғи шундаки, у рус давлатчилигини бошдан-оёқ ислоҳ қилиб мустаҳкамлаган, Россияни буюк давлатга айлантирган Пётр Биринчининг хулқида рус кишисига хос бўлган жиҳатларни “содаллик, кўполлик, маросимлар, шартлиликлар, этикетни ёқтирмаслик, ўзига хос демократизм, ҳақиқат ва Россияга муҳаббат”да кўради. Шу билан бирга, унинг бошқарув услубини большевикларникига қиёслайди.

Н.Бердяев социализм азалдан русларнинг қон-қонига сингиб кетганини таъкидлар экан, римликларга хос мулк тушунчаси уларга ёт бўлганини, ерга эгалик ҳисси бўлмай, у фақат подшога тегишли деб ҳисобланганини қайд этади ва бу ҳолни коммунистик дунёқарашнинг пайдо бўлишига асос сифатида тушунтиради. Унинг назарида, бу эркинликни чекласа ҳам адолатни таъминлаб берган. Боз устига, атеизмга асосланган социализмнинг диний характерга эга бўлганини, Маркс ўз таълимотининг Россия тарихида қандай миқёс ва аҳамият касб этишини тасаввур ҳам қилолмаганини ёзади.

Файласуф эътирофича, руслар маданиятга сажда қилмайди, шунинг учун рус ғояси маданият ғояси эмас. Бинобарин, рус адабиётида, Гоголь, Толстой, Достоевский каби гениал ёзувчилар ижодида ренессанс, яъни уйғонишдан кўра, рус халқининг изтироблари ифодаси устунроқ туради.

У рус ғоясининг таркибий қисми сифатида славянпарастлар православ дини, самодержавие, яъни монархия ва халқчилликдан иборат учликни таклиф қилиб келганини, уларнинг назарида, бу учлик ўша вақтдаги ҳукуматнинг расмий мафқурасидан фарқ қилишини, яъни черков билан халқчиллик подшога бўйсунмаслиги кераклигини баён этади.

Асар сўнгида рус ғояси қиёматга ишонишга асослангани, шунинг учун рус максимализми мавжудлиги; рус кишисига шавкатли тарих тушунчаси ёт экани; Россия дунёдаги энг катта давлатга эга бўлатуриб ҳам фуқаролар давлатни ёқтирмаслиги; унинг изламлари рухий эмас, маънавий характерга эга экани; коммунистлик халқларнинг биродарлигига таяниши; русларнинг гуноҳ ва жиноятга муносабати ўзгача бўлиб, кўпроқ мазлумларга раҳм-шафқат кўрсатиши; ҳашамларга тоби йўқлиги; табақаланишдан кўра бутунликка интилиши; бир тарафдан, сабр-қаноати ва бирор нарсадан воз кечиши, бошқа тарафдан эса адолатни талаб қилиб исён кўтариши теран таҳлил қилинади.

Албатта, кичик бир мутолаа баёнида Н.Бердяевнинг “Рус ғояси”да илгари сурган қарашларини тўлиқ шарҳлашнинг иложи йўқ.

Эътироф этиш керак, биз кўпинча миллий ғоя ва миллий мафкура тушунчаларини чалкаштириб юборамиз. Миллий ғоя ҳақида гапирганда, иложи борича миллат хулқ-атворидаги ижобий жиҳатларни бўрттириб кўрсатишга, ана шу фазилатларни миллий мафкурага асос қилиб олишга ҳаракат қиламиз. Иллатларни эса ўз-ўзидан тузалиб кетади, деб ўйлаймиз. Ғарб менежментида бирор муаммони ҳал қилишдан олдин уни визуаллаш, яъни тўла кўз олдида келтириш учун қулай шаклга солиш талаб этилади. Модомики, биз ҳам иллатлардан қутулмоқчи бўлсак, муолажани бошлашдан аввал ташхисни тўғри қўйиб олишимиз лозим. Камчиликларимизни айтаверсак, обрўйимиз тушиб қолмайдими, деб чўчмаслик керак. Бинобарин, беъмори ширин сўз эмас, аччиқ дори тузатади.

Yangi asr falsafasi va inson

Янги давр фалсафасида турли жамиятлар, давлат тузилмалари ёки борлиқ билан рухий олам ўртасидаги фарқларга оид баҳслар асосий ўринни эгалламайди. Аксинча, бу масалалар иккиламчи даражали бўлиб қолаётир ва ўз ўрнини “инсон-коинот”, “одам-олам”, “инсон омили-жамият муносабатлари” каби муаммоларга бўшатиб бераётир. Янги имкониятлардан шахсий, синфий ва ҳатто миллий манфаатларни кўзлаб эмас, биринчи навбатда, умуминсоний манфаатлар йўлида фойдалана оладиган, янгича фикрлайдиган шахслар, сиёсий ва ҳарбий арбоблар, маънавияти юксак, ахлоқи пок мутахассис олимларни шакллантириш фалсафа фанининг ҳам долзарб вазифасидир.

Мустақиллиқни мустаҳкамлаш, интеграция ва глобаллашув жараёнлари инсон омилини тобора биринчи ўринга чиқариб қўймоқда. Бинобарин, инсонпарварлик ғоялари ҳар бир киши ҳаётининг мақсад-муддаосига айланишига эришишда фалсафа фанининг аҳамияти ошиб бормоқда. Ҳозир техника шу даражада ривожланиб кетдики, арзимаган биргина хато учун ер қураси изидан чиқиб кетиши ҳеч гап эмас. Шу боисдан маънавияти юксак кадрларни етиштириш ҳар доимгидан ҳам муҳимдир. Инсон маънавиятининг нечоғлиқ юксаклиги унинг муомаласи, фикри, дунёқараши, миллий кадрятларга бўлган муносабатида ўз аксини топади.

Маънавият ўз-ўзидан эмас, балки муайян ахлоқий камолот, чуқур билим, фан-техника ютуқлари, илмий тафаккур заминиди шаклланиди ва чуқур илдиз отади. Бу ҳақиқатни давлатимиз раҳбари Ислоҳ Каримов қуйидагича

ифодалайди: “Дунёнинг демократик кадрятларидан баҳраманд бўлишда аҳолининг билимдонлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Фақат билимли, маърифатли жамиятгина демократик тараққиётнинг барча афзалликларини кадрлай олишини ва аксинча, билими кам, оми одамлар авторитаризмни ва тоталитар тузумни маъқул кўришини ҳаётнинг ўзи ишонarli тарзда исботламоқда” (Ислоҳ Каримов. *Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари*. Т., “Ўзбекистон”, 1997, 150-бет).

Ана шу сўзлар замиридаги чуқур фалсафий, тарбиявий ғояларни ўрганиш ва ҳаётда уларга амал қилиш инсон маънавий камолотида катта ўрин тутаяди. Чунки асоси маънавият бўлган илм инсон учун бамисоли гавҳардир. Илм ўз соҳибини камолот пиллапоъларидан тобора юксалтирувчи бойлиқдир. Илм инсонга ҳаётда йўлдош, сирдош ва кўмақдошдир. Дунёда ҳар қандай муаммо илм, ақл-идрок ва тафаккур ёрдамида бартараф этилади.

Хуллас, янги аср фалсафасининг муҳим масалаларидан бири — одам ва олам ўртасидаги муносабатни, унинг жамият тараққиётидаги ўрнини тадқиқ этиш, муайян хулосалар чиқаришдир. Фикримизча, бу оддий баҳс мавзуси эмас, балки фалсафа фанининг илмий муаммоси, янги даврда фалсафанинг ривожланиш қонуниятларини белгилаш воситаси ҳисобланади.

Муҳаббат ИСАЕВА,

педагогика фанлари номзоди

Раҳбар бо‘лиш осонми?

Юқори лавозимга эришмоқчи бўлган киши зарур билим, малака, кўникмаларни эгаллаб бориш фурсатини бой бергудек бўлса, қанчалик қобилиятли эканига қарамай, яхши раҳ-

бар бўлиб шакллана олмайди. Бу — мутахассислар хулосаси. Шунинг учун бўлажак раҳбар ходимларни масъул вазифага имкон қадар эртaroқ тайёрлаш баробарида уларнинг таш-

килотчилик қобилиятини ривожлантириб бо-риш, мунтазам равишда ўстириш зарур.

Давлат ва жамият қурилиши академиясида ташкил этилган раҳбар ходимларни тайёрлаш ва малакасини ошириш курсларида махсус дастур асосида “Бошқарув психологияси”, “Раҳбар фаолияти психологияси” фанлари ўқитилаётгани, илмий изланишлар олиб борилаётгани бу борада муайян ишлар қилинаётганини кўрсатади.

Юқори малакали раҳбар ходимлар тайёрлашга оид илмий-услубий адабиётлар ҳам чоп этилмоқда. Уларда раҳбар шахси ва раҳбарлик фаолиятига оид эътиборга молик маълумотлар, амалий тавсиялар берилган. Жумладан, И.Липсицнинг “Моҳир раҳбар сирлари” рисоласида бўлажак раҳбар иш жараёнида ходимлар билан муносабатни қандай ташкил этмоғи ва фаолият самарадорлигига унинг оиласи қандай таъсир кўрсатиши каби масалалар дунёнинг атоқли давлат арбоблари ҳаёти мисолида ёритилган. Шунингдек, мазкур асарда ходимлар ҳурматини қозониш учун раҳбар ўзига қандай талаблар қўйиши зарурлиги, бошқарув ишида психологиянинг ўрни, раҳбар фаолиятини илмий ташкил қилиш, аёл ва эркак раҳбарларнинг психологик хусусиятлари, раҳбарлик ва оила ҳаёти, раҳбар ва унинг саломатлиги каби масалалар илмий таҳлил этилган.

Бугунги кун раҳбари учун фойдали қўлланмалардан яна бири Тони Бюзен, Тони Доттино ва Ричард Израэл ҳамкорлигида ёзилган “Интеллектуал раҳбар” китобидир. Бу асарда ҳозирги замон бизнесида раҳбарнинг интеллектуал имкониятларидан фойдаланиш масалаларига оид амалий тавсиялар берилган.

Асарда ҳозирги вақтда интеллектуал раҳбар ўз корхонасида ўзгаришлар ва янгилик-

ларнинг ташаббускори бўлмоғи лозимлиги таъкидланади. Муаллифлар фикрича, раҳбар ўз ходимларининг ҳурмати ва ишончини қозона олиши билан бирга, уларнинг иқтидорини рағбатлантириши ва бундан корхона манфати йўлида фойдаланиши лозим.

И.Волков “Раҳбарлик ва инсон омили ҳақида: ижтимоий-психологик практикum” аса-рида ҳозирги вақтда бошқарувни ташкил қилишда психологик билимга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бораётгани ҳақида баҳс юритади. Шунингдек, мазкур китобда раҳбарлик фаолиятида йўл қўйилиши мумкин бўлган хатолар, уларни бартараф этиш усуллари, бошқарув жараёнида раҳбарга боғлиқ ёки боғлиқ бўлмаган масалалар, раҳбардан ходимлари ва ўзидан юқори лавозимдагилар нималарни кутиши масаласида илмий тавсиялар берилган.

Асарда кичик корхоналар ходимлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар мисолида жамoa аъзоларининг ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил қилишнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари теран таҳлил этилган.

Албатта, сўнгги йилларда раҳбарлик фаолиятига оид кўплаб адабиётлар нашр этилмоқда. Бу эса бугунги кун раҳбар ходимлари мустақил малака ошириши учун қулай шароит яратади.

Яна шуни ҳам эътиборга олиш керакки, бундай қўлланмаларнинг аксарияти хорижий, хусусан, инглиз ва рус тилларида. Табиийки, улар халқимизнинг урф-удуми, характери, менталитетига мўлжалланмаган. Демак, ўзбек тилидаги услубий қўлланмалар сони ва сифатини ошириш замон талабидир.

Дилбар РЎЗМЕТОВА,

*ЎзФА Фалсафа ва
ҳуқуқ институти докторанти*

Инсоният эришган энг катта ютуқлардан бири бу оила ва оилавий қадриятлардир. Инсонни мустақил ҳаётга тайёрлаш ва унинг учун зарур бўлган энг муҳим ҳаётий билим ва кўникмаларни қалби ва тафаккурига сингдириш, соғлом дунёқараш, инсоний кечинмаларни шакллантиришда ҳеч қайси ижтимоий тузилма оиланинг ўрнини босолмайди. Жамиятга онгли ва билимли, юсак маънавиятли фуқа-

роларни етиштириб беришда оила ҳам боқча, ҳам мактаб, ҳам меҳнат жамоаси, ҳам маҳалла-қўйга хос бўлган вазифаларни бажара олади. Бир сўз билан айтганда, оила ўзида жамиятдаги инсон тарбияси билан боғлиқ барча ижтимоий функцияларни муайян даражада мужассам этган ноёб ва бетакрор тузилмадир.

Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида мамлакатимизда оила институтини ривожлан-

тириш, унинг баркамол инсонни тарбиялаш борасидаги имкониятларини кенгайтириш, нуфузини ошириш масалаларига катта эътибор берилмоқда. Жамиятимиз миллий мафкура асосларини ифода этадиган “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласида оила тузилмасининг жамиятдаги маънавий-мафкуравий муҳитни янада яхшилаш, ҳар томонлама соғлом ва баркамол инсонларни вояга етказиш борасидаги аҳамияти алоҳида қайд этилгани ҳам бежиз эмас. Мазкур рисолада, жумладан, бундай дейилади: “Оила — мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки оила — жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустақкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало оила муҳитида сингади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади” (*Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар*. Т., “Ўзбекистон”, 2000, 66-бет).

Дунё миқёсида глобаллашув жараёни тобора кучайиб бораётган ҳозирги мураккаб даврда оиланинг жамият ҳаётида ахлоқий қадриятларни асраб-авайлаш, меҳр-оқибат, бағрикенглик, эзгулик ва олижаноблик муҳитини, юксак туйғуларни ривожлантиришдаги аҳамияти янада ортмоқда. Айниқса, халқимизнинг миллий ўзлигини, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий ворисийлик анъаналарини сақлаш ва камол топтиришда оиланинг роли катта. Бунга бир мисол, бугунги энг замонавий ахборот воситалари томонидан тинимсиз йўналтирилаётган турли ахборот, мафкура ва ғоялар босими остида ҳам ўзбек қизи ёки йигити ўзининг кимлиги, қандай буюк миллат вакили эканини, кўҳна қадрият ва анъаналарини эсидан чиқармайди. Мабодо ҳаётда мураккаб бир шароитда йўл танлаш зарурати туғилгудек

бўлса, керакли маслаҳатни ана шу кўп сонли ахборот ва мафкура манбаларидан эмас, аввало ўзининг оила муҳитидан — ота-онаси, бува ёки бувиси, бошқа қариндошларидан олади. Ва бу энг ишончли, энг беғарам манбадир. Оила аъзоларининг маслаҳати ҳеч қачон нотўғри бўлмайди. Чунки ўзаро яқинлик ва ворисийлик туйғуси нотўғри ахборот ёки маслаҳатни раво кўрмайди. Бу эса оиланинг неча минг йиллик қадриятлар биносини бусбутун сақлаб қолиш имконини беради. Оилавий анъаналарни сақлаб қолиш эса уларнинг замирида неча замонлардан буён яшаб, сайқал топиб келаётган туйғу ва тушунчаларни асраш демакдир.

Умуман, оиланинг инсон ҳаётида, айниқса, унинг тўғри йўл танлашида қандай муҳим ўрин тутишини таъкидлайдиган кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Масалан, адашиб, ғўрлик қилиб, ножўя йўлга кириб қолган айрим ёшларнинг айнан ота-онаси, оила муҳити таъсирида яна соғлом ҳаётга қайтганини олайлик. Айнан оила туфайли қанча-қанча йигит-қизлар оғир синов ва машаққатлардан сўнг яна тинч-осуда ҳаёт кечириш кўникмаларини эгаллайди. Яъни, инсонни руҳий-маънавий жиҳатдан ҳаётга қайта мослаштиришда ҳам оила катта роль ўйнайди.

Ўзбек оиласидаги асрлардан буён ривожланиб келаётган кўҳна қадрият ва анъаналар, ўзининг маъно-мазмунига кўра, миллий истиқлол ғоясининг руҳи ва фалсафасига жуда яқин келади. Шунинг учун ҳам ёш авлодни миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялашда оила муҳити катта аҳамият касб этади.

Фаридахон СОИФНАЗАРОВА,
фалсафа фанлари номзоди, доцент

Koreyada ta'lim tajribasi

Жанубий Корея Республикаси мактабларидаги таълим тизими бошланғич мактаб (1-6 синфлар), ўрта мактаб (7-9 синфлар), кучайтирилган ўрта мактаб (10-12 синфлар), икки йиллик тўлиқсиз коллеж, тўрт йиллик коллеж ва университет босқичларидан иборат. Бошланғич мактабда 6-11 ёшгача бўлган болалар олти йиллик мажбурий таълим олади. Бу мактабда ўқув

дастурига саккизта фан киритилган. Улар — маънавий-ахлоқий тарбия, корейс тили, жамиятшунослик, математика, табиий фанлар, жисмоний тарбия, мусиқа ва тасвирий санъат.

“Таълим тўғрисида қонун” 1948 йили қабул қилинган бўлса-да, 1953 йили Корея уруши тугаганидан сўнггина мамлакатда тикланиш юз берди ва бу қонун бошланғич мактабларда

амалга жорий этилди. Корея Республикаси Конституциясининг 31-моддасига асосан бошланғич мактабда таълим олиш бепул.

1952 йилдан бошланғич мактаб ўқувчилари кўпая борди. 1971 йилга келиб уларнинг сони беш миллионга етди. Ҳатто айрим мактабларда ўқувчилар ўн минг нафардан ошиб кетди. Синфларда эса уларнинг сони тўқсон нафарга етди. Аксарият мактабларда дарсларни уч сменада ташкил қилишга тўғри келди.

Ўрта мактабларда билим олиш уч босқичдан иборат. Корейс ёшларининг илмга бўлган интилиши кучайгани сабабли мамлакатда ўрта мактабда ўқийдиган ўқувчилар сони ҳам йилдан-йилга ўсиб бормоқда. Бу юртда ўқувчилар мактабни танлаш ҳуқуқига эга эмас. Ҳар бир бола ўзи яшаб турган жойда билим олиши шарт. Ўрта мактаблар ўқув дастурига ўн икки фан киритилган.

1974 йилга келиб кучайтирилган ўрта таълим мактаблари жорий қилинди. Бу мактабга имтиҳон асосида қабул қилинади. Бугунги кунда кучайтирилган ўрта мактаблар ўқувчилари сони ҳам сезиларли даражада ўсган.

Кучайтирилган ўрта мактаблар умумий маълумот берадиган ва касб-хунар мактабларига бўлинади. Касб-хунар мактаби ўқувчилари қишлоқ хўжалиги, савдо-сотиқ, балиқчилик, техника, машинасозлик, санъат, денгиз соҳалари бўйича тахсил олади.

Жанубий Кореяда бугунги кунда 765 та шундай мактаб фаолият кўрсатмоқда. Касб-хунар мактабларида дарс соатларининг 30 фоизи ижтимоий, 70 фоизи касб-хунарга доир фанларга ажратилган. Уч йиллик ўқиш даврида ўқувчи учун камида 304 соат дарс белгиланган.

Биринчи курсда умумтаълим фанлари, иккинчи ва учинчи курсларда махсус ихтисослик фанлари ўтилади. Ўқишнинг сўнгги босқичида уч ойгача амалиёт ўташ белгиланган.

Умумий маълумот берадиган мактаблар асосан ўқувчиларни олий ўқув юртлигига тайёрлайди. Бу мактабда ўқувчилар учун куйидаги кун тартиби белгиланган: 8.00 дан 17.00 гача мактабдаги тахсил, 22.00 дан 23.00 га қадар уйга берилган вазифаларни бажариш. Улар ҳатто яқин ва ёзги таътил кунлари ҳам тинимсиз билим олади. Мактаблардаги имтиҳонларнинг талаби олий ўқув юртлиги кириш имтиҳонлари даражасида. Чунки нуфузли олий ўқув юртлигига ўқишга кириш осон эмас.

Бу юртда хусусий дарс бериш (репититорлик) қонун асосида қатъий тақиқланган. Хусусий ўқитувчилардан таълим олган ўқувчи мактабдан ҳайдалади, ўқитувчи эса ишдан бўшатилади.

Жанубий Корея Республикасидаги олий ўқув юртлигининг 80 фоизи хусусийдир. Шундай бўлса-да, ректорлар ва ректорлар кенгаши аъзолари халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланади. Олий ўқув юртлигининг дастурларида умумий ва ижтимоий фанлар, корейс тили, иккита хорижий тил, фалсафа асослари, маданият тарихи, умумий фанлар назарияси ва жисмоний тарбия фанлари ўтилиши шарт. 1945 йилгача Жанубий Кореяда 19 та олий ўқув юрти бўлган, 1992 йилга келиб уларнинг сони 623 га етди (шундан 494 таси хусусий). Олий ўқув юртига кириш имтиҳонлари ўқувчилар ўрта мактабларда олган балл ва тест синовлари асосида ўтказилади. Бакалаврият дипломини, тиббиёт ва стоматология мутахассисларидан ташқари, ҳамма олиши мумкин.

Олий ўқув юртини битирган энг аълочи талабалар давлат томонидан юқори лавозимларга, молия соҳасига, давлат бошқаруви ишларига таклиф қилинади.

Фахриддин ЎСАРОВ,

*Тошкент вилоят Педагогика
институтини тадқиқотчиси*

Ахлоқ ва руҳият

Ахлоқнинг инсон руҳиятига боғлиқ жиҳатларини ўрганиш муайян илмий ва амалий аҳамиятга эга. Бинобарин, ахлоқнинг бой психологик тизими ижтимоий-иқтисодий ҳодисалар жараёнида шаклланади. Ушбу тизим шахсий ахлоққа тегишли кўплаб элементларни қамраб олади. Маънавият улар орасида катта аҳамиятга эга.

Ахлоқий фаолият, психологик тизим унсурлари сифатида, предмет ёки объектга шахснинг муносабатини ифодалайди. Зеро, ҳар қандай хатти-ҳаракатни амалга оширишда индивиднинг муайян эҳтиёж ва манфаатларига қарама-қарши майл-хоҳиш муҳим ўрин тутди.

Ижтимоий фаолиятнинг тайёрлов босқичида моҳиятнинг олдида кўйилган мақсадни амал-

га ошириш учун зарур бўлган майл шаклланади. Кўплаб ахлоқий омиллар, ҳатто ғаразли тажовузлар унга таъсир этиши мумкин. Шунинг учун бирор ҳаракатнинг моҳияти тўғрисида, жумладан, ахлоқ хусусида фикр юритилганда, тарафдор ва қарши овозлар чамалаб кўрилади. Бинобарин, бундай муҳокаманинг ўзи мотивлар курашини акс эттиради.

Ахлоқий тутумларга зид бўлган мотивни танлаш бурч ва идрок билан рақобат қиладиган мотивларни вужудга келтириши мумкин. Бунда энг диққатга сазовори — тўлақонли хулосага келиш учун зарур бўлган вақт оралиғи ва фикрнинг шахс психик ҳолатини белгилувчи хилма-хил вазиятда юзага чиқишидир. Маънавий ахлоқ намоён бўлишининг типик тизимлари бўйича, шунингдек, шахснинг психик ҳолатига боғлиқ ҳолда, қарор ҳар хил вақт оралиғидаги мотивациянинг турли даражасида, баъзан эса мотивсиз қабул қилинади.

Ўзликни, моҳиятни англаш жамият ва “мен” муносабатида, айниқса, яққол намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, шахсда фикрлаш, қарорни ўйлаб кўриш ва қабул қилиш муайян муддатда, етарли асосланган ҳолдагина амалга ошади. Мураккаб вазиятларда содир этилган ҳаракатлар қисқа вақтда мотивнинг шаклланиши, тезкор намоён бўлишига таянган кучли хоҳиш тарзида қабул қилинган қарорлар билан олдиндан белгиланади. Бундай қарорлар,

ҳукмлар, хулосалар кучли руҳий ҳаяжон ҳолатидаги вазиятда безорилик, ахлоқсизлик, маданиятсизлик каби иллатларни келтириб чиқаради. Бу омиллар мотив шаклланишининг бир кўриниши ҳисобланиб, шахс юқори маънавий хусусиятини намоён этиши ёки бунинг акси бўлиши мумкин. Бу эса жамиятдаги тарбия услубларига ва шахснинг ахлоқий ҳамда этник хусусиятларига боғлиқ.

Агар ахлоқнинг мотивацион босқичи бирон бир қарор (ҳукм) қабул қилиниши билан белгиланса, у ҳолда амалга ошириш босқичи қарорни ҳаракатга айлантиради. Бунда инсоннинг руҳий сафарбарлиги мақсадга эришиш учун тезкор фаолият кўрсатишга қаратилади. Дарҳақиқат, инсон юксак маънавиятга эга бўлгандагина ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини бошқаради, ортиқча хатти-ҳаракат қилмайди. Бинобарин, у ўз имкониятини чуқур ҳис этган ҳолда мақсад сари қатъий интилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, одамлар юксак ахлоқ соҳиби бўлсагина ижтимоий-иқтисодий ҳаёт чинакамига юксалади. Комил инсон ҳар қандай шароитда ҳам фазилатларини йўқотмайди. Бу эса ўзида ахлоқий сифатларни мужассамлаштириш натижасидир. Бинобарин, одамийликнинг асл маъносини ҳам юксак ахлоқий хусусиятлар белгилайди.

Дилрабо МУҚИМОВА,

Қарши Давлат университети ўқитувчиси

“Al-Isloḥ” va ta’lim islohi

Туркистон жадидлари фаолиятида ёш авлод тарбиясига, таълим тизимини ислоҳ қилишга бўлган эътибор алоҳида ўрин тутган.

XX аср аввалидаги нуфузли журналлардан “Ал-Ислоҳ”да босилган материаллар ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди. Абдурахмон Сайёҳ ва Мунавварқори Абдурашидхонов ташаббуси ва саъй-ҳаракати билан дунё юзини кўрган “Ал-Ислоҳ”нинг мақсад ва вазифалари ҳақида журналнинг 1915 йил 2-сонида қуйидагилар ёзилган: “Ислоҳи замон мусулмонларга диний, дунёвий хизмат қиладурғон мажалладур. Ислоҳ мусулмонларни Китоб ва суннат тарафиға чақирадурғон мажалладур. Ислоҳ мусулмонларни номашру ишлардан қўтқарадурғон мажалладур. Ислоҳ мусулмонларни масалайи фикҳ

ва эътиқоди заруриядан хабардор қиладурғон мажалладур”.

Журнал саҳифаларида таълим ислоҳи мавзуйида туркум мақолалар, шеърий ва насрий асарлар эълон қилинган. Жумладан, Маҳмудализода Тошкандийнинг “Миллий алоқа” (1916 йил 3-сон) шеърида қуйидагиларни ўқиймиз:

*Бизда кўп жаҳлу ғазаб, арбоби ғафлат
ичра биз,
Маърифат илму фунун айлаб киром
ислоҳ қил...
Тўй учун сарф айлағаймиз неча юз
динорлар,
Русм деб исрофлар минг-минг дирам
ислоҳ қил.*

Масжиду мактаб мадорис сари қилгил
назар,
Онлари илму одобда мунтазам
ислоҳ қил.

Шоирнинг ушбу мисраларида Туркистон халқи ҳаётидаги қоқоқликларни, маърифатсизликни ислоҳ қилиш ғояси мужассам. Тўйларни ортиқча харажатлар билан дабдабали ўтказишга зўр берилаётгани, яна бунинг урф-одат дея талқин этилаётгани унинг ҳақли эътирозига сабаб бўлади. Муаллиф мактаб ва мадрасаларни ислоҳ қилиш зарурати ҳақида бонг уради.

Маърифат тарғиби, мактаблар ислоҳи муаммоси Саидахмад Васлий ижодида ҳам алоҳида ўрин тутади. Жумладан, “Ал-Ислоҳ” журналининг 1916 йил 5-сонида олимнинг “Ҳар мусулмоннинг араб тилига ошно бўлиши” номли мақоласи эълон қилинган. Мақолада Туркистон аҳолисининг араб тилини ўрганиши, Куръон ва ҳадис маъноларини тушуниши, отабоболаримизнинг бу тилда ёзилган китобларини ўқиб, маърифат ҳосил қилиши зарурати таъкидланади.

Муаллиф ёш авлоднинг азиз вақтини беҳуда ўтказиб, кўча чангитиб, от чоптириб юришидан, бойларнинг фарзандлари мактаб ва мадрасаларни пора бериб тамомлашидан, оқибатда ўз оиласига фожиа келтиришидан изтиробга тушади. Васлий биргина диний билимлар билан чегараланиб қолмай, дунёвий билимларни ҳам ўрганиш зарурлигини уқтиради. Жаҳолатда қолган “қора халқнинг оқариши”да бирдан-бир восита маърифат эканини таъкидлайди. Васлийнинг “Ал-Ислоҳ” журнали 1915 йил 17-сонида чоп этилган “Ислоҳ тадриси ҳақида” сарлавҳали мусаддаси бу жиҳатдан диққатга сазовордир.

Шеърда дарс ислоҳи дину шариат жисмига жон бағишлаши, дарс “кўнгиллар ичра тоза руҳ ҳосил айлаши” ҳақидаги теран фикр бетакрор бадиият билан ифодаланади. “Дарс ислоҳ ўлмас, ўлмас биза файзу футуҳ” дея ўша вақтда Туркистонда таълим тизими замон талабларига жавоб бермай қолганидан изтироб чекади. Айниқса, шоирнинг “Бу замонда олим ўлмоққа керакдур умри Нуҳ” деган сўзлари бу изтиробнинг нақадар чўнг эканини кўрсатади. Васлий куюниш билангина чекланмайди. Бу ҳолатдан чиқиш чораларини излайди. Натижада, “Осмони илм учундир нардобон ислоҳи дарс” деган хулосага келади:

Неча толибларни кўрдум — ўзлари
асҳоби илм,
Бўлмамишлар саъйу кўшиш айлабон
арбоби илм,
Минг ташаккурлар қилурдим ҳар на бу
туллоби илм,
Неча йил умр ўтқаруб гар билса фаслу
боби илм.
Бу каби толибларадур, иззу шаън
ислоҳи дарс,
Осмони илм учундур нардобон
ислоҳи дарс.

Бошқа жадид боболаримиз каби Васлий Самарқандий ҳам Туркистоннинг ўша даврдаги ҳолатига танқидий назар билан қарайди. “Ишлари дарсхоналарда “ийоб ила зиҳоб” — келмагу кетмақдангина иборат бўлган, асосий вазифасини — билмагу билдирмакни унутган толиби илмларни кўриб, уларнинг ҳолига ачинади. “Айласак ислоҳи тадрис, эй гуруҳи мустатоб, Бўлмас эрди ҳолати авлодимиз бўйла хароб” дея таассуф қилади. Жаҳолатдан нажот топмоқнинг ягона чораси дарсни ислоҳ қилиш эканини таъкидлайди.

Мусаддаснинг сўнгги бандида шоир илм-маърифат йўлида беғараз хизмат қилаётган таҳамтанлар — паҳлавонлар борлиги учун шукр айтади. Ислоҳи дарс икки дунё нафига хизмат қилишини айтиб, шунга даъват этади:

Ори-ори бор эрур юздан бири
аҳли камол,
Айлаюр хизмат шариатнинг йўлида
қадри ҳол,
Шу таҳамтанлар бақои шаръ учун
айлар хаёл,
Бу шарафлик фикр илан, ислома
ёндашмаз завол.
Алғараз ислом учундур пуштбон
ислоҳи дарс,
Икки дунё нафигадур баҳри кон
ислоҳи дарс.

Кўриниб турибдики, XX аср аввалида жадид боболаримиз бадиий ва публицистик асарларида Туркистондаги таълим тизимини ислоҳ қилиш ғоясига ҳаёт-мамонт масаласи деб қараган.

Кўлдош ПАРДАЕВ,

Ўзбекистон Миллий университети
аспиранти

Zamonabop lug'atlar

“O'zbekim Dasturlari” электрон нашрлар тахририяти “Банк”, “Ташқи иқтисод”, “Ҳуқуқ”, “Иш юритиш” соҳаларида кўп қўлланадиган сўзлардан иборат “O'zbekim Dasturlari atama va iboralar lug'atlari”ни ўқувчиларига тўрт йил бурун тақдим қилган эди. Бу биринчи ўзбек электрон луғати бўлиб, тўққиз йўналишни қамраб олган. Китоб шаклидаги бир йўналишли луғатларга нисбатан электрон луғат анча қулай. Айниқса, ҳужжатларни давлат тилига ўтказишда жуда асқотади. Бундан ташқари, электрон луғат кирилл имлосида бўлиб, махсус дастур ёрдамида уни лотинчага бехато ўгириш мумкин.

2004 йили тахририят “Банк, молия глоссарийси”ни (изоҳли луғатини) яратди. Мазкур асарда халқаро миқёсда қўлланаётган ҳамда мамлакатимиз молия соҳасига кириб келаётган икки ярим минг атаманинг шарҳи берилган. Предмет кўрсаткичи бўйича ўқувчи ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги керакли атамани осонгина топа олади. Глоссарий рус тилидаги муқобил атамаларнинг алифбо тартиби бўйича қурилган.

Тахририятнинг кейинги иши — “IBORA” электрон луғати бўлиб, унинг лингвистик базасида ўзбек-рус-инглиз тилларидаги 120 минг сўз изоҳланган. Дастур тизими ўзбекча-русча, ўзбекча-инглизча, инглизча-ўзбекча, инглизча-русча, русча-ўзбекча, русча-инглизча таржима йўналишларидан фойдаланиш имконини беради. Буларнинг қай биридан фойдаланиш танланган матннинг қайси тилдан таржима қилинишига боғлиқ. Электрон дастур воситасида мавжуд олти хил таржима йўналишини истаган тартибда ўзгартириш — бир лаҳзалик иш.

“O'zbekim Dasturlari” тахририятида қоғоз муаммоси йўқ. Чунки у Ўзбекистондаги қоғозсиз “электрон китоб” чиқариш воситаси — электрон дастурлар билан қуролланган дастлабки тахририятдир. Тахририят дастурчилари томонидан яратилган дастурий комплекс ҳужжатлар матнини ўзбек тилига локаллаштириш жараёнини тезлаштириш имконини берадиган сўз захираларини кенгайтириш, ўзбек тили грамматикасига мувофиқ келадиган жумлалар тузишни амалга оширувчи дастурий

моделларни ишлаб чиқиш, миллий электрон шрифтларни шакллантириш бўйича қатор муаммоларни ҳал қилди. Натижада мазкур луғатнинг дастурий қобиғи ўзбек кирилл ёзуви хусусиятларини ҳисобга олувчи оригинал шрифтга эга бўлди. Улар томонидан электрон дастурларнинг янада такомиллаштириб борилиши электрон луғатлардан фойдаланишни осонлаштириб, улар билан ишловчиларга катта қулайликлар яратади. Масалан, компьютердан керакли сўзнинг маъноси, имлоси, бошқа тилдаги ифодаси ва ҳоказоларни бир лаҳзада билиб олиш мумкин. Муҳими, компьютерга ўрнатилган электрон луғат ҳар доим фойдаланувчининг қўлида бўлади. Шу хусусиятига кўра компьютерлар ақлий меҳнат шароитини оптималлаштиришнинг энг қулай ва самарали воситасидир. Электрон луғатлар эса компьютер хотирасида сақланаётган ва маълум тизимга солинган икки ёки ундан ортиқ тилларга тегишли муқобил сўзлар ҳақидаги лексик ахборот (маълумотларнинг луғавий базаси) ҳамда шу ахборотни қайта ишлаш учун зарур дастурлар йиғиндисидан иборатдир.

Луғатнинг ўзбекча-русча-инглизча йўналишда тузилгани узоқни кўзлаб амалга оширилган ишдир. Чунки ҳар қандай киши чет тилини ўрганишда албатта ўз она тили билан бир қаторда ўзи биладиган бошқа тилларга ҳам таянади. Зеро, ҳеч бир тилни луғатсиз ўрганиб бўлмайди. Чинакамга тил ўрганмоқчи бўлган кишига ҳар хил йўналишга эга жуда кўп луғат керак. Бундай луғатлар эса осонликча топилмайди, топилганда ҳам қиммат, кўп жойни эгаллайди, оғир юк...

Электрон нашрлар тахририяти ЎзФА Тил ва адабиёт институти билан ҳамкорликда “Ўзбек тилининг катта орфографик луғати”ни тайёрламоқда. Унда ўзбек матнлари орфографиясини автоматик текшириш, транслитератор дастурларини тайёрлаш ишлари амалга оширилади. Кейинчалик бу база тезаурус дастурини яратиш имконини беради. “Синонимлар луғати” устида олиб борилаётган иш эса якунланиш арафасида.

Миллий университет олимлари билан ҳамкорликда икки ва уч тилли муқобил луғатларни яратиш устида иш олиб борилмоқда. Уни-

верситет мутахассислари томонидан, мантикий моделлардан фойдаланган ҳолда, матнларни машинада таржима қилиш бўйича бир неча янгиликлар қилинган. Бу матнни автоматик таржима қилиш имконини беради.

Таҳририятнинг барча ишлари — луғатлар

ва уларга асосланган электрон ишланмалар илмий асосга эга бўлиб, ҳар доим тўлдириб борилади.

Фируз ВАЛИЕВ,

“O‘zbekim Dasturlari” электрон нашрлар таҳририяти директори

Sifat va nafosat

Жамият тараққиёти жараёнида инсоннинг атроф-муҳитга бўлган эстетик муносабатлари ўзгариб боради. Бошқача айтганда, инсонда ижтимоий муносабатларнинг хусусиятларига, ҳаёт тарзининг йўналишларига мос эстетик қарашлар тизими шаклланади.

Ишлаб чиқариш характериға мос эстетик маданият йўналишлари меҳнат тақсими тои вуждга келиши билан пайдо бўлгани маълум. Шу даврдан бошлаб маҳсулотларга бадий безак бериш орқали уларни харидорғир қилиш ҳаракати авж олган. Аммо у вақтларда ишлаб чиқаришда ташқи безак асосий ўрин тутмаган, тарихий тараққиётнинг янги давридагина саноат эстетикаси дунёга келиб, устувор мавқега эга бўла бошлади. Жамиятнинг ҳозирги ривожига эса маҳсулотларни безаш, зийнатлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Сабаби — эндиликда техник тараққиёт ниҳоятда жадаллашиб, бу борада катта имкониятлар эшигини очди. Шу боисдан бугунги кунда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар инсоннинг моддий эҳтиёжлариниғина эмас, маънавий эҳтиёжларини ҳам қондириши қонуниятга айланиб бормоқда.

Саноатни гўзаллик тамойилларига бўйсундириш учун ишлаб чиқаришда маҳсулот сифати ва унинг безакдорлигиға баробар эътибор қаратилади. Шунингдек, саноат безаги эстетиканинғ асосий объекти бўлмиш адабиёт ва санъатдан озикланиб, ишлаб чиқаришни ана шу асосда такомиллаштиришни ҳам ўз ичига олади. Натижада санъат ва техниканинғ уйғунлашган шакли — техника эстетикаси предмети пайдо бўлади.

Саноат эстетикасига оид безаклар бадийлик ва техникавийликни мужассам этгани боис, уларнинг амалий тараққиёти бўйича муайян назарий-методологик асослар ишлаб чиқилишини тақозо этади. Чунки эркин рақобатга асосланган бозор иқтисодиёти шароитида саноат эстетикасига доир безаклар маҳ-

сулотнинг рақобатбардошлигини таъминловчи таъсирли воситадир. Бироқ мамлакатимизда бадий лойиҳалаштириш фаолиятининг эстетик жиҳати нақадар долзарблигиға қарамай, ҳанузгача у етарли илмий хулосаларга эга эмас.

Профессор Л.Безмоздин “В мире дизайна” асарида “Саноат технологиясига оид безакларимиз марказида саноат-технологик, муҳандислик-психологик, эргономик вазифалар ва маҳсулот-ашёларнинг ташқи кўринишиға жило бериш, уларни санъат асари даражасига кўтариш мақсади туради”, деб ёзади (Л.Безмоздин. *В мире дизайна. Т., 1990. стр.10*).

Саноат эстетикасига оид безаклар инсоннинг гўзаллик борасидаги қарашларига мос келиши ижодкор-конструктордан жуда катта меҳнат, тинимсиз ижодий изланишни талаб этади. Безакчилик маълум буюм-ашённинг қулай амалий хизмат вазифасини таъминлаш билангина чекланмайди, у миллий маданиятни бойитишға ҳам хизмат қилади. Чунончи, Шарқ турмуш тарзига мос безакнинг ўзига хослигиға фақат шарқона услубда ишланган ижодий ишлар орқалигина эришиш мумкин. Шу йўсинда миллий маданиятга янгича қарашлар, услублар натижаси бўлган тажрибалар қўшилиб, уни бойитиб боради.

Саноат эстетикаси, хусусан, безакдаги бадийлик ва техникавийлик унсурлари диалектикасини ўрганиш техnodунёнинг шиддатли тараққиёти оқибатларини англаш заруратидангина эмас, балки унинг шахс дунёқарашини, маънавий маданиятга умумтаъсирини таҳлил этиш ҳамда эстетик эҳтиёжларнинг пайдо бўлиши ва уларни қондириш билан ҳам боғлиқдир.

Машхура РАШИДОВА,

*Тошкент Техника университети
илмий тадқиқотчиси*

Urf-udumlar zamiridagi hikmat

Аждодларимизнинг расм-русумлари, дунё-караши, ишонч-эътиқоди, турмуш тарзи ва асрлар бўйи жамланган ҳаётий тажрибаларини мужассам этган энг жозибали маросимлардан бири никоҳ тўйидир. Ўзбек тўй маросимларидаги ўзига хос урф-удумлар элшуносликка оид бой материал беради. Фарғона водийси ва Қашқадарё воҳасидаги никоҳ тўйларини қиёсий ўрганиш бу жиҳатдан айниқса аҳамиятли.

Халқимизнинг никоҳ тўй маросимларини бошлаб берувчи дастлабки қадам совчиликдир. Қиз тарафидан розилик олинган, йигит томон бир неча кундан сўнг (кўпинча совчиларнинг учинчи келишида) алоҳида дастурхон ва совға-салом қилиб келади. Дастурхон атрофида қудалар бўлажак тўй ҳақида маслаҳатлашади. Шундан кейин катта ёшли, кўп фарзандли, бир никоҳли киши йигит ва қизнинг тақдири мустаҳкам боғланишини тилаб дуо қилади. Сўнгра дастурхонга қўйилган нонлардан биттадан олиб жуфт қилади ва нонни юза тарафига қаратиб тенг қилиб синдиради. Ушбу удум халқимизда нон синдириш деб номланган. Бу маросимда йигит ва қиз томонидан тайёрланган нон ва патирлар дастурхондаги бошқа ширинликлар билан биргаликда маросим қатнашчилари томонидан бўлиб олинган.

Нон — тирикликнинг энг буюк неъматини. Унаштирилаётган ёшлар нондай азиз бўлсин, кадр-кимматини ҳеч қачон йўқотмасин, деган ният ушбу удумда мужассам. Нонни жуфт синдиришда эса келин-куёвнинг қўша қариши ҳақидаги орзу-истак ифодаланган.

Қиз томонидан розилик аломати сифатида куёвнинг онасига оқлик, отасига эса яқтак, белбоғ, чопон берилган. Бу удум қизнинг поклиги, шунингдек, энди унинг боши боғланаётгани рамзидир. “Оқлик” муқаддас урф бўлиб, уни қайтариш айб ҳисобланган.

Келиннинг сепини тайёрлаш жараёнида одатда тикиш-бичиш ишларини кекса ёшли аёллар бошлаб берган. Бунда келин-куёв узоқ умр кўрсин, серфарзанд бўлсин, деган ният ифодаланган. Қашқадарёда “кийим бичар” удуми бўлиб, унда куёв томонидан кийимлик учун берилган газламалардан ҳар иккала қуданинг қариндошлари иштирокида келинга дастлаб оқ матодан, сўнг бошқаларидан кийим бичилади. Бу маросим вилоят туманларида “жомабурон”, “парчабурон” номлари билан аталади. Кийимни бичишда газламага серфарзанд,

бир никоҳли, ували-жували аёл қайчи уриб беради. Бу келиннинг қутли, серфарзанд бўлишини тилаш демақдир.

“Кўрпа солди” маросими олдидан кекса ёшли онахонларимиз келин-куёвнинг дастлабки кўрпалари орасига турли-туман қанд қоғозларини қўшиб тиккан. Бу бўлғуси оиланинг ҳаёти қанддай ширин, дастурхони қут-баракали, тўкин-сочин бўлишини тилаганидир.

Никоҳ куни кечки пайт куёв ўз яқин дўстлари билан ясан-тусан қилиб, қутловлар остида тўйхонадаги оқсоқолларнинг дуои фотиҳаларини олиб, келиннинг уйига “куёвнавкар”га боради. Куёвнавкарлар дастурхонига турли нознеъматлар билан бирга, бўлғуси оила серфарзанд бўлсин деб, тухум ҳам қўйилади. Улар дастурхон атрофида ўтиргач, хонадоннинг кексаси дуои фотиҳа қилади. Шундан сўнг водийда куёвга аталган ширинчой, Қашқадарёда эса “ширин сув” олиб келинади. Дастлаб куёв, сўнгра дўстлари ҳаёти ширин бўлишини тилаб сув ичади.

Зиёфатдан сўнг куёвга куёвбелбоғ боғланган. Аёллар рўмоли каби, эрлар белбоғи ҳам, тарихий асосларга кўра, жинсларни фарқлаш учун хизмат қилади. Даврлар ўтиши билан белбоғнинг рамзий маъноси кенгайиб, бойлик, давлат тушунчаларини ҳам англаган.

Келин олиб келинаётганда куёвнинг қўшнилари, яқинлари, маҳалла ва қишлоқ аҳли арванинг (машинанинг) йўлини тўсиб, совға, инъом талаб қилади. Бунинг учун арқон тортиб йўлни тўсади. Юртимизнинг барча вилоятларида мавжуд бўлган бу удум Қашқадарёда “бақон тутиш”, “мағулоқ”, “пўта”, “пўта тутиш”, Самарқанд вилоятининг айрим туманларида, Чимкентда ва бошқа жойларда “бақон”, “арқон тутиш” деб юритилган. Арқон тутган кишиларга келин томонидан тайёрлаб қўйилган белбоғ, рўмолча ёки пул берилган. Инъомдан йигитларнинг кўнгли тўлсагина йўлни очиб берган. Бу маросим кўпинча икки қишлоқ ўртасидаги кўприклар устидан ўтаётганда ёки келиннинг қишлоғидан чиқиш жойида амалга оширилган.

Куёвниқига олиб кетилаётган келин рамзий маънода қизлик оламидан аёллик дунёсига ўтади. Яъни, никоҳ йигит-қизларни бир поғонага кўтариб, эр-хотинликка ўтказувчи рамзий маросимдир. Шу боис йўлда дуч келинган кўприк мажозий маънода ана шу икки олам чегараси ҳам ҳисобланади.

Фаргона водийсида келин яқинлашгач, эшик олдида катта олов ёқилади ва куёвнинг янгалари шакр солинган сут ёки қатиқ ва бир кийимлик мато олиб чиқади. Сут яхши ниятлар билан келинчакка ичирилади. Бу унинг йўли ойдин, зурриёдли ва зотли бўлсин, деган ниятда қилинади.

Қашқадарёда эса келинни тушириб келишда куёв дарвозаси олдида уч жойга гулхан ёқилади. Келин дастлаб бу гулханлардан қайнонаси етовиди алоҳида-алоҳида, сўнгра учала гулхандан бир йўла айлантирилади. Сўнгра куёв кўтариб, баъзи жойларда янга етаклаб ичкарига олиб киради.

Келин куёвнинг уйига олиб кирилгач, чимилдиқ боғлайди. Чимилдиқ ҳам рамзий маънода ёмонликдан тўсиш тимсоли.

Тўй куни серфарзанд бир аёл ёки янгалардан бири келинчакнинг сочини икки ўрим қилиб қўяди. Таниқли этнограф олим Қарим Шониезовнинг ёзишича, ўзбекларда қизлар, аъянага кўра, сочларини майдалаб, келинчак ва жувонлар эса жуфт қилиб ўрган. Қашқадарёда эса сочни майдалаб ўриш келинчаклар одати. Жаҳоннинг кўпгина халқларида, жумладан, Оврупода қизлар ва маиший бузуқ жувонлар соч ўримидан фарқланган.

Қашқадарё вилоятининг Қамаш, Чироқчи туманларида никоҳ ўқилаётган пайтда келин ва куёв серфарзанд бўлсин, деган мақсадда куёвнинг этагига арпа солиб қўйилса, Косон туманида куёвнинг қўлига 10-15 дона тухум солиб, келиннинг қўлига ёш бола тутқазилади.

Водийда никоҳ ўқилаётган пайтда келин келган жойда тошдай қотиб ўтирсин, деб этагига тош бостириб, унинг кийимини игнатугма билан ўтирган кўрпачасига қадаб қўйиш урфга айланган. Қашқадарёда никоҳ ўқилаётганда куёвнинг ўнг кифт кийими устидан оқ ипли игна ўтказилиб, ипнинг учи тугилмаган. Бу эса келин-куёв ҳаёти оқ бўлсин, деган ниятни ифодалаган.

Никоҳ кечаси куёв чимилдиққа кирган заҳоти келин-куёв ўртасида ўзаро “оёқ босиш” удуми ўтказилган. Бу жараёни икки томон янгалари билинтирмай қузатиб турган. Гўёки агар қиз биринчи бўлиб куёвнинг оёғини босса, оилада, турмушда унинг мавқеи баланд, акс ҳолда куёв ҳукмрон бўлар экан. Ушбу удум туркий халқлардаги келин ва куёвнинг ўзаро курашиб, куч синалиш одатининг таъсири бўлса ажаб эмас.

Шундан сўнг келин-куёв биргаликда янгалар томонидан берилган кўзгуга (ойнага) қараган. Бу “ойна қараш” удуми дейилган. Бундай удумлар тожиклар, эронликлар, веда динидаги ҳиндиларнинг тўй маросимларида ҳам учрайди. Бу орқали келин-куёвнинг келажак

ҳаёти ойна мисоли тиниқ, ёруғ ва пок бўлиши ният қилинган.

Никоҳ тўйининг эртаси куни куёвнинг барча яқин кишилари, қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилари келинга атаб совғалар олиб келади. Ушбу кун келиннинг онаси бошчилигидаги аёллар куёвнинг уйига “юз очди” маросимида йиғилади. Бу маросим Фаргона водийсида “юз кўрсатар”, “беточар”, “рўкушоён” (тожикча рў — юз, кушоён — очар), Қашқадарёда “бет очар”, “юз кўрди”, “келин кўрди”, “юз очар” каби номлар билан юритилади. Урф бўйича, келин юзига оқ рўмол ташланган ҳолда йиғилганлар хузурига чиқади, хонадоннинг ёш боласи томонидан унинг юзидаги рўмол очилади. Кўпинча келиннинг юзини очишда мевали даррахтнинг новдасидан фойдаланилади. Бунда мевали даррахтнинг серпуштлик хусусияти келинга ҳам ўтсин, серфарзанд бўлсин, деган ният мужассам. Келиннинг юзи ёш бола томонидан очилишида ҳам ушбу маънони кўриш мумкин.

Халқимизда никоҳ тўйидан сўнг ўтказиладиган “беточар” маросимида “супра солди” одати бажарилган. Бу одат Фаргона водийсининг барча худудлари бўйлаб кенг тарқалган. Қашқадарёда бу одат “супра ёзди” деб юритилади. Бу тадбирда қатнашганлар даврасига супра ёзиб, бир товоқ ун солинади. Қайнона супрадаги ундан бир ҳовуч олиб, келиннинг қўлига, келин эса супрага тўқади. Бу ҳол уч марта такрорланади. “Супра солди”, “супра ёзди” удуми яхши ният билан келин-куёвнинг ҳаёти ёрқин бўлсин, мўл-кўлчиликда рўзгор тутсин, деган тилакда ўтказилади.

Тўйдан сўнг ўтказиладиган “куёвчақирди” маросимида келиннинг қизлик хонадонидан супра, хамиртуруш, ёғ, туз ва турли-туман рўзгор буюмлари берилган. Бунда келиннинг ушбу хонадондан узилган насибаси борган хонадонига қўшилсин, деган ният ифодаланади.

Фаргона водийси ва Қашқадарёда ёш келин-куёвнинг дастлабки қирқ кунлик даври “чилла” деб аталади. Чилла даврида ёшларни ёмонликдан асраш маъносида хонадон чироғи ўчирилмаган. Бу даврда келин ҳам, куёв ҳам ниҳоятда пок, тоза, софдил, оққўнгил, бир-бирига ва атрофдагиларга ўта меҳрибон бўлиши талаб қилинган. Чунки шу кунлари нимани одат қилса, умр бўйи шундай бўлади деб ҳисобланган.

Фаргона водийси ва Қашқадарё воҳаси аҳолисининг никоҳ тўйи удумларида умумийлик ва яқинлик борлигини этнографик тадқиқотимиз тўлиқ тасдиқлайди. Бу урф-удумлар замиридаги келин-куёвнинг серфарзанд бўлиши, фаровон, бахтли ҳаёт кечириши бош ғоя ҳисобланади.

Гулруҳ ТОШЕВА, Адҳамжон АШИРОВ,

тарих фанлари номзодлари

Farg'ona qipchoqlari

Кипчоқларнинг Фарғона водийсида қачондан буён яшаётгани ҳақида турлича фикрлар билдирилган. Айрим тадқиқотчилар улар бу ерга XVI аср бошларида Шайбонийхон қўшини таркибида келганини таъкидлайди. Бошқа бир гуруҳ олимлар эса кипчоқларнинг катта қисми Фарғонага XVIII асрда келиб ўрнашган деб ҳисоблайди. Ушбу масала билан махсус шуғулланган таниқли элшунос олим, академик Карим Шониёзов буни янада аниқроқ сана — XVIII асрнинг 20-30-йиллари билан боғлайди. Олимнинг таъкидлашича, қалмиқлар таъкибидан қочган кипчоқларнинг катта гуруҳи айна шу даврда Шимолий Фарғонанинг тоғли ва тоғолди ҳудудларига келиб жойлашган. Демак, бу жараён бир неча асрни ўз ичига олади. Уларнинг муайян қисми Шайбонийхон қўшини келгунга қадар ҳам Фарғона водийсида яшаган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Водий ҳудудидаги кипчоқларнинг асосий қисми XIX аср бошларидаёқ ўтроқ турмуш тарзига ўтиб, деҳқончилик билан шуғулланган. Бироқ уларнинг аксар қисми XX аср бошларига қадар яримўтроқ ҳолда яшаб, чорвачиликни деҳқончилик билан қўшиб олиб борган. Статистик материаллар таҳлили шуни кўрсатадики, кипчоқларнинг ўзбек ва қирғизлар билан қўшилиб кетиши XIX аср охири — XX аср бошларида анча жадаллашган. XIX асрнинг 90-йилларида Фарғона водийсидаги кипчоқлар сони 70 минг, 1917 йили 42,4 минг, 1926 йилга келиб эса 33,6 минг нафарни ташкил этгани ҳам буни тасдиқлайди.

Фарғона кипчоқларининг аксарияти Андижон уездига; Андижонсой, Норин дарёсининг куйи қисми, Мойлисув ва Қорадарё атрофидаги қишлоқларда яшаган. Айримлари Наманган уезди ҳудудида — Косонсой, Сумсар, Чодак, Подшо-Ота, Норин, Гова каби дарё ва сой хавзаларида ҳамда Янгиариқ канали атрофида истиқомат қилган. Фарғона ва Қўқон уездида ҳам бир неча кипчоқ қишлоқлари бўлган.

Академик Карим Шониёзов 1961-1972 йиллар мобайнида тўплаган дала материаллари асосида Фарғона водийси ҳудудидаги кипчоқлар яшаган яна кўплаб қишлоқларни аниқлаган. Поп, Бувайда, Данғара, Чуст, Косонсой, Норин, Учқўрғон, Избоскан туманлари ҳудудидаги бир неча қишлоқ шулар жумласидандир.

Таъкидланганидек, Фарғона кипчоқларининг салмоқли қисми қирғизлар таркибига ҳам қўшилиб кетган. Қирғиз-кипчоқлар асосан

водийнинг шарқий ва жанубий ҳудудларига жойлашган. Бундан ташқари, тадқиқотчилар кипчоқларнинг бир қисми водий ҳудудидаги қорақалпоқлар таркибига ҳам сингиб кетганини қайд этади.

Уруғ ва қабилаларга бўлиниш кипчоқларнинг хос хусусиятларидан бўлган. XIX асрнинг иккинчи ярми — XX аср бошларида водий ҳудудида яшаган кипчоқлар тўрт катта гуруҳга бўлинган. Булар — кипчоқлар (ёки тоза кипчоқлар), қирғиз-кипчоқлар, хитой-кипчоқлар ва сарт-кипчоқлар.

Ушбу кипчоқ гуруҳлари бир қанча уруғлардан ташкил топган. Қўғай, бугач, кумушой, ўлмас, яшиқ, жайдоқ, пучугой, элатон, бўғоз, тоз, сирмоқ, еттиқашқа, қутлуксаид, черек, кўкмўйин, тўртайғир (ёки тўрт оғайни) тўрттой, товулди, чангроқчи, чиял, қулон, оқбўйра, қорабовур, бошқирт, тикан, қоратикан, сариқипчоқ каби уруғлар шулар жумласидандир.

Бу масалани ўрганган рус олими Я. Виников Фарғона водийсида кипчоқларнинг яна яйдок, қўйқулоқ, очин, жикан, тўртойлик, туячи, сарой, ёрбоши, қози каби уруғлари яшаганини таъкидлайди. Улар ичида энг йириклари еттиқашқа, ўлмас, қулон, элатан ва яшиқ уруғларидир.

XIX асрнинг иккинчи ярмида ўтроқ кипчоқлар сони кескин кўпайган. Водий кипчоқларининг турмуш тарзидаги бундай ўзгариш, аввало, иқтисодий омиллар таъсирида юз берган. Чунки бу даврга келиб водийда пахтачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиб, чорвадор халқлар томонидан яйлов сифатида фойдаланиб келинган ерлар деҳқончилик учун жадал ўзлаштирила бошланган. Бу эса ўз ўрнида водий яримўтроқ аҳолиси, хусусан, кипчоқлар чорвасининг сони кескин камайиб кетишига олиб келган. Водийнинг шимолий тоғолди зоналарида жойлашган кипчоқ уруғлари эса чорва молларини боқиш билан бир вақтда асосан лалми ерларда деҳқончилик қилган.

Табиийки, ўтроқлашув жараёни кипчоқлар ҳаётида муҳим ўрин тутган. Деҳқончилик, хунармандчилик билан шуғулланиш уларнинг тараққиётга эришувида асосий омил вазифасини ўтаган.

Улуғбек АБДУЛЛАЕВ,

Андижон Муҳандислик-иқтисодий институтининг доценти

RESUME

In this edition's section "What do you think, my contemporary?", medical scientist Djumanazar Beknazarov reveals his thoughts about the effects of natural and chemical medicines on human health. Using comparative analysis, the scientist states that medicines made of natural herbs have more advantages, and that chemical ones at times turn out to have side effects. The interviewee also expressed some of his points of view about topical issues like enlightenment, national literature, history and the education of the younger generation.

Today the issue of globalization is a subject of great interest as well as concern. One may count its advantages but may not ignore the disadvantages. Sa'dulla Otamurodov's "A way of protecting against attack" is dedicated to this topic. By presenting related facts, the author tries to convince the reader that as well as introducing modern technology, the process of globalization represents a cultural and lifestyle intervention in a particular society, which can damage its national stereotypes and mentality. He thinks globalization is a more civilized form of invasion.

A celebrated representative of modern Russian literature, Sergey Dovlatov, faced many difficulties in his homeland because of his liberal and critical views, which were not tolerated. This forced him to leave his country.

Although the writer's books are hardly literary nor close to traditional style of writing (they are not colourfully designed as normally expected), they still interest everybody. Today we present a chapter that is called "My brother" from the author's novel "Our family".

One who chooses a path of knowledge never stops acquiring it. In this regard, a true son of the Uzbek nation and the great Uzbek prose writer, Ozod Sharafiddinov devoted his life to national literature. An article by literary expert Abdughafur Rasulov entitled “Truth seeker” is dedicated to the unforgettable memory of this celebrity and narrates his scientific researches and colourful periods of his life.

Many believe that the founder of Uzbek pop art Botir Zokirov and music art itself are like Medjnoon and Leyli. Although a lot of time has passed since he left our world, his songs still live in the hearts of many Uzbeks. Because Botir Zokirov was a music enthusiast, great art maker, and real erudite. Art scientist Ashurali Joraev’s article “Medjnoon of the music world” is about Botir Zokirov’s personality, activities, and music.

Subjects like human perfection, knowledge of both theological and worldly sciences are thought to have been the central part of Mirzo Abdulqodir Bedil’s work. When alive, Bedil tried to analyze human nature through seeking answers to the following questions: what are the greatness and problem points of humanity, what are the reasons for spiritual melancholy, what are the secrets of human skills and creativity, what are the sources of human luck and happiness. Philosophic thoughts and answers to these questions can be found in the scientist’s works. They are extremely important, which is why throughout the centuries still preserve their value. Scientist Nadjmiddin Komilov’s article entitled “Light of enlightenment” is dedicated to an analysis of one of Bedil’s such works – to the dastan “Enlightenment”.

Islam calls for respecting women. It is believed that the status of women is equal to that of men; and according to their responsibilities, they are equal before Allah.

In Islam, economic support for women is guaranteed. Each woman, above all, is respected as mother; she is a kind teacher for her children. In Islamic scientist Rahmatulloh qori Obidov’s “Woman is not a weapon of the devil” this issue is discussed.